NARODNA STARINA

URedio Dr JOSIP MATASOVIĆ

16

Poštarina plaćena u gotovu. Doštampano godine 1930.

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri sveska. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6. pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 40·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 32·—. Pretplata se plaća unapred!

SADRŽAJ 16. SVESKA:

	Str.
Dr. Josip Nagy: Stjepan Radić (1871.—1928.) (sa 1 slikom)	1
Dr. Stjepan Ivšić: Hrvatski glagolski „teštament" Jelene, sestre Petra Kružića, iz godine 1541. . . .	5
Vladoje Dukat: Prilozi za povijest kulture u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću	13
Dr. Josip Matasović: Protunapoleonski austrijski manifest 1813. u hrvatskom prevodu (sa 7 slika) . . .	21
Dr. Aleksije Jelačić. Narodne tegobe i želje u banskoj hrvatskoj 1848.	57
Gjuro Szabó: Spomenici prošlosti za rata i poslije rata (sa 23 slike)	67
Dr. Juraj Andrassy: Slaveni u Španiji prije hiljadu godina	85
Dr. Leander Brozović: Stare slike grada Koprivnice (sa 8 slika)	94
Dr. Marijan Stojković: Vada, Vadina	100
Dr. Juraj Andrassy: Vladimir Mažuranić (sa 1 slikom)	101
Publikacije	104
Bilješke	112

NARODNA STARINA GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA.
„EDICIJE MUZEJA GRADA ZAGREBA" UREĐUJE PROF. GJURO SZABO

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine":

Svesci 9., 11., 12., 13., 15. i 18. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine".

Ovaj 16. svezak „Narodne Starine" trebao je izaći još godine 1928. kao izdanje oblasnoga odbora zagrebačke oblasti. No broj još nije bio doštampan, kada je zaveden u oblasnom odboru komesarijat te je tim novim stanjem bilo obustavljeno i štampanje ovoga sveska. Istom dolaskom banske uprave u savskoj banovini, naročito pak rješenjem g. bana dr. Josipa Šilovića a na osnovi referata g. dr. Ivana Kasumovića, načelnika prosvjetnoga odjeljenja kr. banske uprave u Zagrebu, omogućena je konačno publikacija ovoga sveska „Narodne Starine". — Napokon je za izdanje ovoga broja u posljednje vrijeme neobično mnogo truda uložio i g. dr. Juraj Andrassy, prof. univ. u Zagrebu. I svim ostalim suradnicima koji su pomogli nastojanje „Narodne Starine" uredništvo ovim izriče usrdnu zahvalnost, očekujući i sada od svojih čitalaca da će se čim prije zauzeti za što veće raširenje časopisa.

* Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

UPOZORENJE stalnim pretplatnicima „Narodne Starine":

U svakom svesku nalazi se na 2. strani korica naznačena cijena dotičnoga sveska. — Cijene su različne, jer su i pojedini svesci različnoga opsega i opreme.

Naplata se i pretplata vrši samo čekom.

Uprava „NARODNE STARINE" (Zagreb 6, pošt. pret. 14) moli čitaoce časopisa da prošire krug stalnih pretplatnika.

Za raširenje i napredak „NARODNE STARINE" zazuzela su se u posljednje vrijeme ova gg.:

S. BERGER, poč. ravnatelj Etnografskog Muzeja u Zagrebu
Dr. BRANIMIR GUŠIĆ, asistent univerziteta u Zagrebu.
Dr. JOSIP BADALIĆ, pristav kr. sveuč. knjižnice u Zagrebu
Dr. ALEKSEJ JELAČIĆ, gimn. profesor i hon. nastavnik univerziteta u Skoplju
Dr. DRAGAN HOLLER, starješina sreskog suda u Vrbovskom

Za oglašivanje!

Za oglašivanje!

„OMLADINA"
LIST ZA ZABAVU I POUKU SREDNJOŠKOLSKE MLADEŽI
IZDAJE NA SVIJET:
DRUŠTVO HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA
U ZAGREBU
Uređuju: Dr. I. ESIH i Dr. B. JURIŠIĆ
GODIŠNJA PRETPLATA 40 DINARA
UPRAVA:
ZAGREB, MEDULIĆEVA ULICA 33

PRIMARIUS
Dr. MATO ŠARČEVIĆ
specijalista za ortopedijsku kirurgiju
otvorio je ordinaciju u
ZAGREBU, BOŠKOVIĆEVA 18.
TELEFON 28—11
te ordinira od 4—5 poslije podne.

„NOVI ŽIVOT"
list za bezalkoholnu kulturu.
Izdaju prof. Dr. D. MAŠEK i DRUGOVI.
Uređuje: Dr. VUK VRHOVAC.
Izlazi jedamput mjesečno. Pretplata na 6 brojeva (1 knjiga) 10·— Dinara.
Naručuje se kod
Uprave lista „NOVI ŽIVOT"
ZAGREB, Novinarski Dom.

PRIRODA
POPULARNI ČASOPIS HRVATSKOG PRIRODOSLOVNOG DRUŠTVA
Izlazi svaki mjesec osim srpnja i kolovoza. Pretplata stoji 40 dinara godišnje.
UREDNIK: **Dr. MIROSLAV HIRTZ.**
UREDNIŠTVO I UPRAVA:
ZAGREB, DEMETROVA ULICA 1

Molimo prijatelje „Narodne Starine", da nam pošalju adrese novih pretplatnika i povjerenika.

UPRAVA »NARODNE STARINE«
ZAGREB 6, POŠT. PRETINAC 14

„EDICIJE MUZEJA GRADA ZAGREBA"
UREDNIK: PROF. GJURO SZABO
Prospekte šalje i prima narudžbe:
RAVNATELJSTVO MUZEJA GRADA ZAGREBA
ZAGREB
Umjetnički Paviljon.

„ETNOLOŠKA BIBLIOTEKA"
UREDNIK: PROF. VLAD. TKALČIĆ
Prospekte šalje i prima narudžbe:
RAVNATELJSTVO ETNOGRAFSKOG MUZEJA ZAGREB
Mažuranićev trg 14

Naši pretplatnici neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti pretplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja pretplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

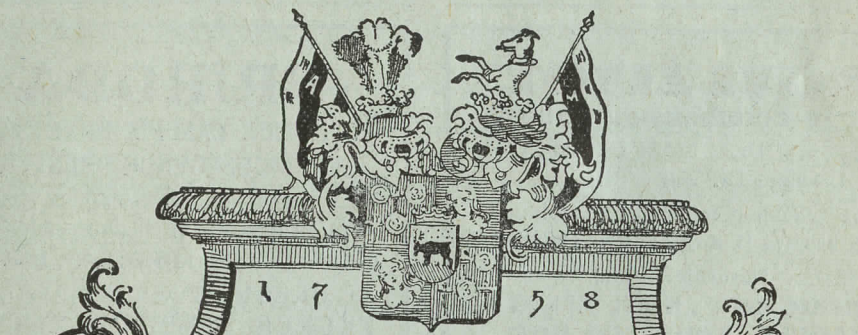

Dr. Josip Matasović

Die Briefe

des Grafen Sermage

44 ilustracije. 323 strane.

Cijena 70 Din.

Naručuje se kod uprave „N. S."
(Zagreb 6, poštanski pretinac 14)
ili u knjižarama koje raspačavaju
„Narodnu Starinu".

DR. JOSIP NAGY: STJEPAN RADIĆ (1871.—1928.).

Nema časopisa, koji posvećuje svoju pažnju i hrvatskim kulturnim pitanjima, a da se povodom smrti Stjepana Radića ne bi sjetio njegove pojave. Ne spomenuti bar nekoliko riječi o njemu, ne priznati mu širok smisao za kulturu i za saradnju hrvatskoga naroda na kulturnom napretku čovječanstva, značilo bi ogriješiti se i o samu kulturu. Sasvijem je razumljivo, da je njegova smrt narinula pero u ruke mnogim javnim radnicima i potaknula jednoga da reče jedno, a drugoga drugo. O Radiću se može koje šta reći, a može se jedno te isto reći ne samo na jedan način, nego i na više. No konačno će uvijek izaći, da je bio neobičan čovjek, da je njegova nadarenost i pronicavost gledala daleko u budućnost i da je, beskrajno ljubio svoj hrvatski narod, pa čitavo slavenstvo i čovječanstvo.

Rođen u siromašnoj seljačkoj porodici s majčinim je mlijekom usisao smisao za ozbiljan i neumoran rad i nije dugo potrajalo, dok je postao sasvijem samostalan. U svom političkom životopisu, izdanom više puta pa i u 6., 7. i 8. broju »Seljačke Prosvjete« za mjesec kolovoz 1928., posvećenom lipanjskim žrtvama, priznaje, da je sasvijem samostalan bio već u trećem razredu gimnazije, koji je svršio u Zagrebu, i da ga je već tada teško vrijeđala svaka nepravda, koja bi se učinila njegovim drugovima. To bijaše u doba, kada je mladi Radić odabirao pravac svog budućeg života: neće ići ni u kakvu službu, nego će se posvetiti politici i zagovarati prava naroda. Ali ova odluka tražila je vrlo mnogo; trebalo je raditi i sticati što više iskustva. Da čovjek postane političarom, pa možda i državnikom, treba bez sumnje prirođene sposobnosti. Ali ni najveća sposobnost ne daje bez nauke i znanosti ništa, što bi moglo imati trajna značenja. Radićev život ide od sada dalje smjerom neprestana rada. Godine 1886., baš poslije dovršena trećeg razreda, putuje iz Zagreba do Koprivnice, pa dalje Podravinom i Podunavljem do Zemuna i Beograda, a Posavinom natrag u Sisak. O svemu, što je opažao, a naročito o narodnom raspoloženju, vodio je točan dnevnik. Njegova se putovanja nastavljaju poslije petog gimnazijskog razreda; tada putuje u Štajersku i Korušku, Kranjsku, Gradišku i Goricu, a preko Trsta, Istre i Hrvatskog Primorja vraća se kući. U Ljubljani posjećuje biskupa dra. Misiju, u Gorici slovenskog pjesnika Šimuna Gregorčića.

1

U šestom razredu morao je Radić ostaviti gimnaziju, jer je 30. travnja 1888., kad se u kazalištu prikazivala Zajčeva opera Nikola Zrinjski i kad je to bila posljednja predstava prije ukinuća hrvatske opere, što ga je sproveo tadašnji ban Khuen-Hedervary, protestirao proti ovom brutalnom koraku poklikom: »Slava Zrinskomu, dolje tiranin Hedervary!«. Mjesto odvratnog bana tiranina privuče Radićevu pažnju simpatična ličnost biskupa Strossmayera. Od njega dobije preporučno pismo na srpskog metropolita Mihajla a od ovoga preporuku, s kojom krenu u Rusiju s namjerom, da se vrati u Hrvatsku i dovrši nauke na zagrebačkom sveučilištu. Ali do sveučilišta bijaše Radiću težak put. Kao učenik sedmog razreda bi istjeran iz gimnazije, stavljen pod nadzor policije i protjeran u rodno mjesto.

Boravak od godine dana kod kuće, rad na seljačkim poslovima, drugovanje sa seljacima, ispit zrelosti, položen na rakovačkoj realnoj gimnaziji godine 1891., putovanje po Dalmaciji i Hercegovini, razgovori s Račkim, Smičiklasom, Brestyjenszkim, Borošom i Amrušom, putovanje po Južnoj Njemačkoj, boravak u Münchenu — sve to označuje Radić u svom životopisu kao svoju prvu političku školu. Došla je proslava tristogodišnjice pobjede bana Bakača kod Siska i Radićev protest proti zdravici sisačkog magjaronskog načelnika Fabca u čast bana Khuen-Hedervarya. Radić je bio osuđen na četiri mjeseca zatvora i relegiran sa zagrebačkog sveučilišta. Pođe u Prag i upiše se na pravni fakultet. U Pragu je sklopio iskreno prijateljstvo s doktorom Rašinom, kasnijim ministrom financija čehoslovačke republike. Učestvovanje kod poznatog događaja spaljivanja magjarske zastave za vrijeme boravka kralja Franje Josipa I. u Zagrebu prouzrokova mu još šest mjeseci zatvora ... Epizoda jedna u nizu silnih »Uzničkih uspomena« ...

Poslije boravka od pet mjeseci u Moskvi 1896., i pošto je u Pragu s malim brojem omladinaca spremio sve, što je trebalo za izdavanje »Hrvatske Misli«, koja je počela izlaziti početkom godine 1897., pođe u Paris, upiše se na Ecole libre des sciences politiques i poslije boravka na njoj od dvije godine dobije na osnovi teze La Croatie et les Slaves du Sud i ispita doplimu s naslovom: Lauréat des sciences politiques. Poslije prve političke škole, škole iskustva i sticanja smisla za prosuđivanje ljudi i političkih prilika, došla je i druga, škola Radićevog znanstvenog političkog obrazovanja. Proboravivši neko doba u Pragu i Zemunu, gdje je razvio veliku publicističku djelatnost, nastanio se g. 1902. u Zagrebu i dao se na velik posao obrazovanja hrvatske pučke seljačke stranke i na rad oko naučne književnosti. Ovaj se posao može podijeliti u dva dijela: u prvi, pripremni rad, koji traje do god. 1910. i u organizatorski rad, koji ulazi u odlučniju fazu s ovom godinom, kad je seljačka stranka na izborima za hrvatski sabor dobila deset mandata. A do ove godine bijaše Radić izdao i svoja znamenitija djela i priredbe kao »Djevojački svijet«, »Moderna kolonizacija i Slaveni«, »Današnja financijalna znanost«, »Savremena Europa« i »Českí narod na početku XX. stoljeća«, sve izdanja »Matice Hrvatske«. U to doba izdao je: u Matičinom naučno-književnom zborniku »Hrvatsko Kolo« svoje zanimljive i oštroumne članke »Jedina buržuazija na svijetu«, »Kritički razmišljaji o slavenskom kongresu u Pragu od 12. do 18. srpnja 1908.«, i »Ruska grana naših Jelačića«. Konačno u novije doba u našoj prevodnoj naučnoj književnosti učinio je potrebama

publike veliku uslugu svojim prevodom »Najnovije svjetske poviesti od 1815. do 1900.«, koju su francuski napisali Ch. Seignobos i A. Métin. Za Radića političara znače ove knjige i ovi članci vrlo mnogo; njegov je pogled uvijek širok i nema problema, za koji bi smatrao, da mu ne bi

STJEPAN RADIĆ (1871.—1928.)

bilo vrijedno posvetiti pažnju sa političkog stanovišta. On je vrlo lijepo posvjedočio onu poznatu istinu, da se pogled političara ima širiti od dana na dan, i da sve ono, što znanost iznese na vidjelo i obradi sa svog stanovišta, to treba i politika da obradi sa svoga. Ali njegovo je oko u prvom redu otvoreno za hrvatski seljački narod, koji je priroda tako bogato obdarila duševnim sposobnostima. Narodu i njegovom jednostavnom ali

velikom geniju klanja se isto tako, kao što mu se klanjao francuski pisac J. Michelet u svom glasovitom djelu »Le peuple«.

Svom se seljačkom narodu nije nikada, ni za časak iznevjerio. Od godine 1910. posvetio mu se sav. S njim je dijelio teške časove za svjetskoga rata i s njim je jasno progledao u budućnost poslije godine 1918. Za dobro naroda izmijenio je smjer svoje politike i godine 1925. ušao u vladu kao ministar prosvjete . . .

Ne samo i zbog posebnog zanimanja, kojim je pratio i pomagao izlaženje »Narodne Starine«, ovaj časopis ga zadržava s dužnim pietetom u svojoj uspomeni i poradi toga, jer je ideološki participirao na onom kod nas toliko još nerazvijenom nastojanju, štono ga je njegov rano preminuli brat dr. Ante pokrenuo sa »Zbornikom za narodni život i običaje južnih Slavena«, a komu je bila namjena za sva četiri dijela čitavoga naroda s težnjom »da znanost traži istinu, ali je ne traži samo zato, da ju zna, već zato, da se njom služi u životu. Mi ne pojmimo čovjeka, koji bi tražio istinu, a ne bi znao, čemu će mu ta istina poslužiti«.

Résumé. L'article de M. Nagy, professeur et doyen de la haute école commerciale de Zagreb, est un necrologe à la mémoire d'Etienne Radić, chef politique croate dans la dermière dizaine d'années, à l'occasion de sa mort en août 1928. Le comité départemental du département de Zagreb (royaume SHS) a subventiomé l'edition de ce volume de notre revue »Narodna Starina«, afin de rendre hommage de cette façon a la mémoire de son président et du représentant de la section d'instruction publique du dit comité. M. Stjepan Radić a été dès sa jeunesse meneur politique contre la tyrannie de l'Autriche-Hongrie sur les Croates. A côté de son frère le professeur Antoine Radić, le fondateur de l'ethnologie croate, il a été l'idéologue et l'auteur du mouvement paysan croate, lequel a aussi, en grande partie, rempli la première dizaine d'années de l'existence du royaume SHS. En connexion avec cela le feu Radić s'est occupé nécessairement aussi des problémes ethnologiques et de l'ethnographie, à laquelle sert notre revue elle aussi. L'auteur du necrologe décrit enfin l'activité de feu Radić dans le domaine de la littérature scientifique croate qu'il a, en excellent élève de l'école des sciences politiques de Paris, enrichi de quelques ouvrages éminents.

DR. STJ. IVŠIĆ: HRVATSKI GLAGOLSKI „TEŠTAMENT" JELENE, SESTRE PETRA KRUŽIĆA, IZ GODINE 1541.

1. Uvod.

U arhivu trsatskoga manastira ima glagolicom pisan »teštament« sestre poznatog junaka Petra Kružića, koji je poginuo god. 1537. pred Solinom od ruke turskoga konjaničkog age, koji mu je odsjekao glavu i poslao je Murat-begu[1]. »Teštament« je sačuvan u originalu. Pisan je na arku papira; tekst je na 1. i 2. strani prvoga lista, a na 1. strani drugoga lista ima bilješka, koja kazuje sadržaj akta. Ovaj akt, ako se u njemu i kaže, da je to »teštament gospe Jeleni, sestri pokojnoga kneza Petra Kružića«, nije upravo Jelenina oporuka, nego samo dopuna starijoj nepoznatoj oporuci, koja se spominje i u ovom aktu, u kome se čita: ». . .ošće dah Stepanu škofiju, kako se udrži v tašta-mentu«. Ovu je dopunu pisao lupoglavski župnik Mihovil Sipa na Jeleninu molbu u njezinoj bolesti.

A sad treba da najprije kažem nešto o samoj Jeleni.

Glavinić u svojoj trsatskoj povijesti opisujući trsatsku crkvu pripovijeda, da je Petar Kružić, gospodar grada Lupoglava u Istri i kapetan grada Klisa u Dalmaciji, sagradio sjevernu kapelu trsatske crkve, posvećenu sv. Petru apostolu, u kojoj se nalazi i njegova grobnica, u koju je njegova sestra Katarina, gospodarica grada Lupoglava, sahranila njegovu glavu otkupivši je za 100 dukata[2].

Grad Lupoglav u Istri dobio je Petar Kružić od kralja Ferdinanda[3], pa nam je sačuvano dosta Kružićevih pisama, pisanih u Lupoglavu. Da je Lupoglav bio u rukama Petra Kružića, znao je i Valvasor, koji opisujući taj grad (priložio je i sliku njegovu) pripovijeda i o žalosnoj sudbini nekadašnjega njegova gospodara Petra Kružića, koji je poginuo u boju s Turcima, od kojih je njegova sestra Katarina otkupila njegovu glavu za 100 dukata i sahranila je na Trsatu. Svoje pripovijedanje osniva Valvasor na spomenutoj Glavinićevoj knjizi[4]. Jednako pripovijeda i de Franceschi, koji spominje i to, da je Katarina držala lupoglavsku

[1] V. Klaić, Povjest Hrvata V, 118.

[2] Ispor.: ». . .ma parche nella presa di Clissa gli (sc. Petru Kružiću) fù da Turchi tagliato il capo; perciò da Caterina sua sorella, e signora di Lupoglavo, fù per cento ori riscattato, & ivi sepolto . . .« (v. Historia Tersattana 1648, str. 23).

[3] Ispor. Mon. spect. hist. Slav. mer. 36, 77.

[4] Ispor. »Die Ehre des Herzogthums Krain« 1689., XI. 356.

gospoštiju do god. 1542., kad ju je prodala grofovima Banissama[5]. S pripovijedanjem de Franceschija slaže se pripovijedanje u Slovenca Rutara[6].

Po navedenim bi se dakle svjedočanstvima Kružićeva sestra, koja je poslije Kružićeve smrti držala Lupoglav, zvala Katarina, no to je ime došlo, kako će se malo dalje vidjeti, nekakom griješkom u Glavinićevu knjigu, otkud ga je preuzeo Valvasor i za njim drugi. Kružićeva se sestra Katarina spominje i u Pasconija, koji pripovijeda, kako je P. Kružić sagradio spomenutu kapelu i oltar sv. Petra apostola, i kako je u toj kapeli sahranjeno njegovo tijelo, koje je njegova sestra Katarina, kad je poginuo u gradu Kroji (!), otkupila od Turaka za 1000 dukata[7]. Da je Pasconi u svome pripovijedanju slabo pouzdan, vidi se već otud, što je Petrovu propast prenio u Kroju. Prema Pasconijevu rukopisnom djelu »Continuatio triumphi reginae Tersactensis« iz god. 1732. (u knjižnici trsatskoga manastira) pripovijeda Janković: »Kružić imao je sestru Katarinu gospodaricu Lupoglave (!) u Istri. Žena ta ne htjede podnositi sramotu, da se Turčin igra glavom brata junaka, već ju otkupi za skup novac od 1000 zlatnih novaca. Posla ju na Trsat, gdje bje kraj oltara sv. Petra pokopana . . .«[8].

U izvorima prije Glavinića nijesam mogao naći, da bi P. Kružić imao sestru Katarinu, koje bi se moglo ticati ono, što smo naprijed čuli. Poslije Petrove smrti god. 1537. spominje se u Lupoglavu jedna Kružićeva sestra, i to obično bez imena, samo »soror Petri Crusith«; jedan put sam je našao spomenutu i po imenu Jelena, i to u pismu kralja Ferdinanda od 24. XI. 1537., koje se počinje riječima: »Helenae sorori Petri Crusith«, i u kojem joj kralj Ferdinand preporučuje, neka dade Jeronimu Zadraninu[9] dva turska sužnja za otkup Jeronimova sina Vespazijana, koji će, kad se vrati iz sužanjstva, uzeti jednu od njezinih kćeri[10]. Ista se Kružićeva sestra, ali bez ikakva imena, spominje još nekoliko puta, na pr. u jednom pismu kralja Ferdinanda od 1. XI. 1537., u kojem kralj Ferdinand uzima na znanje, da će se jedna njezina kći udati za njegova dvoranika Lovru Kanturića[11]; u jednom pismu, što ga je pisao Vuk Frankapan prije 5. XI. 1537. kralju Ferdinandu moleći ga, da bi mu za neki dug izručio grad Lupoglav, koji je nekad dao Petru Kružiću. U tome pismu veli Vuk: itaque video, quod vestre sacre maiestati grave esset offendere orphanam vel sororem dicti Crusith[12]. Isti Vuk Frankapan

[5] Ispor.: »Catarina sua sorella gli (sc. Petra Kružića) successe nel possesso di Lupoglavo, e riscattato con 100 monete d'oro il di lui corpo, lo fece deporre nella chiesa dei Francescani in Tersato... Caterina Crussich vendette nel 1542 il castello e la signoria di Lupoglavo ai conti Banissa« (v. L' Istria... 1878, 376).

[6] Ispor.: »Slovenska zemlja« II. (1896.), 270.

[7] Ispor.: Dumque iterato in urbe Croja legionibus militum praeficitur, ut eam ab inimicorum insultibus tueretur, capta a Turcis urbe, amputatoque ejus capite in obsequium fidei amisit temporalem vitam, ut aeternam mereretur accipere; redemptoque mille nummis a Catharina sorore sua corpore, terrae fuit mandatum in hac ipsa divi Petri a se extructa capella... (v. »Historicus progressus Mariani triumphi...« 1744., § IV. cap. XIII., 45/6).

[8] V. »Nekoliko crtica o sadašnjosti i prošlosti Trsata« u Izvješću kr. vel. gimnazije na Rijeci šk. god. 1885/6. str. 10.

[9] Jeronim Zadranin bijaše kapetan bakarski i riječki. V. i Monum. spect. hist. Slav. mer. 38, 581.

[10] V. Monum. spect. hist. Slav. mer. 38, 351.

[11] V. Monum. spect. hist. Slav. mer. 38, 343.

[12] V. Monum. spect. hist. Slav. mer. 36, 77/8. — Da li se riječ »orphanam« u ovom pismu tiče žene Kružićeve, ne mogu reći, jer sam ženu Kružićevu, po imenu

piše kralju Ferdinandu 4. IV. 1538. pismo, u kojem se žali, što nije dobio grada Lupoglava, koji je molio za neki dug, jer sad čuje, da bi Lupoglav imao dobiti »Christophorus Gusichz (= Gusić), frater gubernatoris Stephani pupilli de Frangepanibus[13], qui uti percipio nubsit nepotam condam optime memorie Petri Crusichz«[14]. U pismu od 28. I. 1538. moli »soror Petri Crusith« kralja Ferdinanda, da bi joj se vratio neki novac, 3 »šube« (»tres subbas«), i da bi je uopće primio pod svoje okrilje[15]. Tako i Đuro Bakalović, sin lupoglavskoga kastelana Nikole Bakalovića, u pismu iz god. 1538. moli kralja Ferdinanda, da bude zaštitnik sestri pokojnoga Petra Kružića[16].

Iz ovih pouzdanih vijesti vidimo, da je poslije smrti Petra Kružića živjela u Lupoglavu jedna njegova sestra po imenu Jelena, koja je identična s njegovom sestrom Jelenom, koje nam se glagolski »teštament« iz god. 1541. sačuvao. Iz toga »teštamenta« doznajemo, da je baš ta Jelena dala Bariši Kačiću[17] 100 dukata »za glavu pokojnoga brata, ča ju prnese na Trsat«. U tome »teštamentu« čitamo i to, da je ta Jelena imala dva turska sužnja po imenu »Hanžiju i Doruta«, koji bi mogli biti oni sužnji, za koje joj kralj Ferdinand 24. XI 1537. piše da ih dade za otkup svoga budućega zeta Vespazijana, sina Jeronima Zadranina[18]. Ako se riječi Ferdinandove u pismu od 24. XI. 1537. tiču doista tih sužanja, koji se spominju u »teštamentu«, koji je pisan 27. II. 1541., onda Jelena nije poslušala savjeta kralja Ferdinanda. U »teštamentu« se spominju dvije Jelenine kćeri i to Margarita i Anica i sin Krštofor. Iz naprijed spomenutih pouzdanih svjedočanstava čusmo, da je jedna Jelenina kći bila udana za Lovru Kanturića, a jedna za Krstofora Gusića, no iz »teštamenta« ne razabiramo, koja je bila za koga udana; iz »teštamenta« se ne vidi jasno ni to, da su uopće bile udane. Sin Krštofor, koji se spominje u »teštamentu« mogao bi biti zet Jelenin Krstofor Gusić[19]. Tko su Klarica i Stepan, koji se spominju u »teštamentu«, ne mogu reći; čini se, da Klarica nije isto lice, koje je Klara Budišića, koja se spominje na drugome mjestu u »teštamentu«. »Gospoja Margareta« bit će Jelenina kći, koja se jedan put zove Margareta, jedan put Margarita. »Moškon« u »teštamentu« bit će valjada Ivan Mosconi, koji je u to vrijeme sa Krstoforom Mosconijem držao pazinsku grofoviju[20].

Veoma bi vrijedno bilo znati, za koga je Jelena bila udana, ali imena njezina muža nijesam mogao ni od kuda doznati[21]. Da je Jelena već god.

Jeronimu, našao spomenutu samo u jednom pismu od 28. VIII. 1530., koje je ona pisala Ivanu Kacijaneru (v. Monum. spect. hist. Slav. mer. 35, 397).

[13] Odgojitelj (»gubernator«) maloljetnoga Stjepana Frankopana († 1577.), sina Ferdinanda Frankopana i Marije, kćeri despota Jovana Brankovića, bijaše Juraj Gusić (v. Monum. spect. hist. Slav. mer. 38, 156/7).

[14] V. Monum. spect. hist. Slav. mer. 38, 375.

[15] V. Monum. spect. hist. Slav. mer. 38, 359.

[16] V. Monum. spect. hist. Slav. mer. 38, 413/4.

[17] Taj Bariša Kačić bit će identičan s Kružićevim uhodom u Turskoj Bartolom Kačićem (v. Monum. spect. hist. Slav. mer. 38, 223, 230).

[18] Ispor. naprijed bilj. 9. i 10.

[19] To držim da je moguće i po tome, što se njegovo ime spominje u svezi s prodajom; ispor.: »ošće prodah ot srebra hotaz' Krštoforu, sinu momu za dukatov 70 . . .«

[20] Ispor. de Franceschi, L' Istria . . ., str. 396.

[21] G. Marko Perojević, koji sprema monografiju o Kružiću, nagađa, da je bila udana za Vidasića.

1537. bila udovica, to se može izvesti sasvim pouzdano iz spomenutih pisama, jer se ni u jednom ne spominje kao čija žena. Da je Jelena bila odlična gospođa, može se, osim iz pisama, koja joj je pisao kralj Ferdinand, izvoditi i otud, što se za »komesare« njezina »teštamenta« određuju odlična lica: poznati junak Nikola Jurišić († 1543.), pićanski biskup [Ivan Barbò 1525.—16. I. 1547.] i bosanski provincijal fra Petar[22].

2. Kulturnohistorijsko značenje Jelenina »teštamenta«.

Jelenin »teštament« iznosim na svijet kao dragocjen prilog za kulturnu povijest. Ovaj nam »teštament« otvara riznicu jedne naše gospođe iz prve polovine XVI. stoljeća, pa nam našim jezikom izbraja ruho, nakit, različne sprave i drugo. Po tome ovaj »teštament« stoji bez premca; u njemu je: čoha pavunica[23] svilom podstavljena, halje, kabanica črvljene karižije[24], različni pasovi: pas srebrn, pas ženski veliki srebrn i pozlaćen, velika povezača biserna, sagovi, sukno črvljeno škrlatno, različne suknje: suknja bela na cvite zlate, suknja biserna, suknja damaškina zelena, nekoliko vrlo skupocjenih škofija[25], nekoliko šuba[26]: šuba črna belimi kožicami podstavljena, šuba lisičja škrlatna, zlata šuba s koli[27]; velike igle srebrne, kolajna biserna, kose biserne, lancisrebrni, poličnice biserne, prsten zlat, veruge male zlate, veruge turske srebrne, veruge zlate, zaponci; — čaše srebrne, kaleži, različne kupe (neke sa zakrovcem), pehar molitveni, pladnjići srebrni, služabnice k maši srebrne, vrč srebrn, zdela umivalnica, mala zdelica srebrna; — meč veliki, sablja okovana, sablja okovana srebrom i dr. Tu je i hotaz od srebra, tilac srebrn i zaletavac biseran, ali pravoga značenja tim riječima ne znam[28].

Između svega toga zlata, srebra, bisera, svile i skerleta uzet ću pehar molitveni i o njemu reći nekoliko riječi. Pehar molitveni u ovom »teštamentu« znači isto što čaša molitvena, t. j. čaša, kojom

[22] Tko je upravo taj fra Petar, ne mogu reći. Kako se od god. 1514. bosanska vikarija dijelila na provinciju »Bosnae Argentinae« i provinciju »Bosnae Croatiae« (v. Jelinić, Bio-bibliografija bosanskih franjevaca str. IX. i d.), to će fra Petar u ovom »teštamentu«, koji je pisan u Istri, biti bio provincijal »Bosnae Croatiae«, no kako se za god. 1541., kad je ovaj »teštament« pisan, spominje provincijal »Bosnae Croatiae« fra Juraj Živković, to bi naš fra Petar mogao možda biti bivši ministar («exminister« ili »emeritus m.«) fra Petar Jajčanin, za koga se zna da je bio provincijal »Bosnae Croatiae« god. 1514.—1517. (v. Schematismus almae provinciae s. Crucis Carniolae 1917.). Na ove me je podatke uputio prof. dr. J. Jelenić.

[23] ljubičasta (ispor. tal. pavoniccio).

[24] karižija ‚pannus carisia' (debelo prosto sukno).

[25] tal. scuffia ‚kapa'.

[26] halja krznom podstavljena.

[27] Ispor. u nar. pjesmi kolasta azdija.

[28] Prof. Rešetar, koga sam zapitao za značenje tih riječi, reče, da bi tilac mogao biti deminutiv od tijelo i prijevod talijanske riječi corpetto prsluk, pršnjak. Ako je tako, onda bismo za značenje i postanje mogli spomenuti našu kajkavsku riječ lajbec, a pridjev srebrn mogao bi se ticati srebrna ukrasa. — Riječ zaletavac, da ne smeta pridjev biseran, mogla bi značiti donji dio na odijelu uopće ili na rukavima, jer se i danas gdjegdje dio u odijela zove léto (v. A. Rj.).

se djevojci napija ili daje dobra molitva, t. j. blagoslov, kad je svatovi hoće da povedu u crkvu na vjenčanje. Tu čašu dobiva djevojka, pa je poslije u sebe čuva[29]. O samom običaju davanja dobre molitve pripovijeda potanko Vuk[29a]. Iz Vukova se pripovijedanja vidi, da je u njegovo vrijeme običaj davanja dobre molitve bio poznat u Boki Kotorskoj, Paštrovićima i Crnoj Gori. Ženidbeni običaj »davanja dobre molitve« potvrđen je i za naše vrijeme, na pr. na Grudi u Konavlima, gdje se i osobita čaša »od porculana, našarana i nakićena«, što stoji pred nevjestom, zove molitvenica«[30]. Po svjedočanstvu Rešetarovu daje se danas dobra molitva i u Prčanju u Boki Kotorskoj[31].

Naš naziv pehar molitveni dokazuje, da je takav običaj davanja molitve (t. j. blagoslova) bio poznat i u starini i drugdje izvan spomenutih krajeva, jer, da se blagoslov, koji se daje djevojci, koja se udaje, zvao doista i u starini molitva, mogu da potvrdim jednim primjerom iz Bogišićevih »Narodnih pjesama«, gdje Mihajlo Svilojević daje molitvu svojoj sestri Margariti, kad polazi za Janka u Sibinj. Janko hoteći da krene na put, zamoli Mihajla da mu dade molitvu, a Mihajlo nato:

Iz kamare izvede Margaritu sestru svoju,
I pođe joj davati božju i svoju molitvu:
»Pođi s Bogom, sestrice, iz lijepe Ungarije,
Koja se je dosle tobom dičila i ponosila,
Odsle će se dičiti sibinjske lijepe vladike,
Da bi tebi, sestrice, s Ugrin-Jankom Bog pomogo,
Da bi š njim rodila devet sina od srdašca;
Svi ti bili kraljevi, sele moja, i banovi!«[32]

Na tu je Mihajlovu molitvu nalik dobra molitva iz Paštrovića, kojom se djevojci želi, da rodi devet sinova i desetu kćercu od milosti[33].

3. Tekst »teštamenta«.

Tekst »teštamenta« priopćujem u latinskoj akademijskoj transkripciji, u kojoj će čitaoci dobiti čitak pouzdan tekst, a na originalnu ću grafiku, gdje bude trebalo, uputiti u napomenama.

[29] To se vidi i iz narodne pjesme »Dioba Jakšića«, u kojoj se pjeva kako je Dmitrova žena Anđelija molitvenom čašom u ruci izmolila u djevera Bogdana konja i sokola, oko kojih su se braća zavadila. U pjesmi se pjeva:

Ono ode u podrume donje,
Te uzima čašu molitvenu,
Sakovanu od suvoga zlata,
Što je ona od oca donela,
Punu rujna natočila vina,
Pak je nosi svojemu đeveru,
Ljubi njega u skut i u ruku,
I pred njim se do zemljice klanja:
»Na čast tebi, moj mili đevere!
»Na čast tebi i čaša i vino,
Pokloni mi konja i sokola«.
Bogdanu se na to ražalilo,
Pokloni joj konja i sokola. Srp. Nar. pj. II. 627/8.

[29a] V. Srp. Nar. pj. I, str. X—XIII, i u Rječniku s. v. dobra molitva.

[30] V. Zbornik za narodni život i običaje III, 296 i 285. Zagrebački akademijski rječnik nema riječi molitvenica u gornjem značenju.

[31] V. u knjizi »Der štokav. Dialekt«, u str. 252.

[32] V. Bogišić, Nar. pjesme, str. 69. Taj se primjer navodi i u A. Rj. VI, 918b, gdje se govori o »dobroj molitvi«.

[33] V. Vuk, Srp. Nar. pj. I, str. XII.

1541.[34] m(e)s(e)ca[35] pervara 27[36], kako ja[37] gospoja Jelena[38] učinih popisati, ča sam kamo založila ali dala ili za dlg dala.

Založila sam Moškonu jedan *pas* i *škofiju*[39] za dukat 90[40] i 2[41]. Ošće[42] Margareti, hćeri mojej[43], *pas* i *kupu* za dukat 70[44]. Ošće prodah *ot*[45] *srebra hotaz* Krštoforu, sinu momu, za dukatov 70[46], i da nima k ńemu nijednoga nijedan dlgovanja za ń; ošće dah popu Ivanu Bateloviću 2[47] *kupi zakrovci*[48] i jednu *sablju okovanu;* ošće prodah *škofiju* v Benecih za dukat 40[49]; ošće dah knezu[50] Ivanu Vidasiću *škofiju* i koňa i *veruge male zlate i sukńu belu na cvite zlate;* ošće dah Klarici *sukno črvljeno škrlatno* i *šubu lesičju* le[51] *škrlatnu,* ošće jednu *kupu zakrovcem,* ošće *veruge turske srebrne*[52] i jedan *prsten zlat* i dukatov 30[53], ošće jedan *sag;* ošće dah Stepanu *škofiju,* kako se udrži v taštamentu, i zastavi ju u mane Kopisičić[54] Petar za dukatov 100[55]; i tu istu *škofiju* držim za dlg moj, ki je mani dlžan Stepan[56] sužńa pod dukatov[57] 100, i za koňa vranoga, koga mu dah, da na čem ide[58] Kocjanaru[59], i ne dogna mi ga, nego ga posla domov v Bihać. Ošće dah Klarici *kabanicu, črvljene karižije,* a vzam od gospoje Margareti. Ošće dah 2 *lanca srebrna*[60] miser Andreju kanceliru. Ošće dah mojej hćeri Annice *kose biserne.* Ošće dah mojej hćeri Margariti *sukńu bisernu* i *veliku povezaču bisernu i zaponca*[61] i jedne *veruge zlate* i jedan *pehar molitveni i vsu postelju*[62] i *kolajnu bisernu* i *poličnice biserne.* I ošće dah mojej hćeri Margariti *šubu zlatu*[63]. Ošće dah Magdaleni Kezerića *sukńu damaškina zelena.* Ošće dah Klari Budišića *pas ženski veliki srebrn*[64]

[34] O orig. č. f. k. a.
[35] U orig. msca.
[36] U orig. i. ž.
[37] U orig. ě.; tako se i drugdje bilježe glasovi ja.
[38] U orig. »elena«; glasovi je bilježe i drugdje samo sa e.
[39] Glasovi ju bilježe se osobitim glagolskim znakom.
[40] U orig. p.
[41] U orig. b.
[42] Glasovi šć bilježe se osobitim glagolskim znakom.
[43] U orig. »moei«; j se i drugdje bilježi slovom i.
[44] U orig. n.
[45] U orig. napisano sa t povrh o.
[46] U orig. n.
[47] U orig. b.
[48] Mjesto: **s zakrovci.**
[49] U orig. k.
[50] gospodinu.
[51] takođe.
[52] U orig. »srbrne«.
[53] U orig. **j** (osobito glagolsko slovo).
[54] U orig. »kopisičć'«.
[55] U orig. **r.**
[56] U orig. »Stpan'«.
[57] U »[p]odukatov'«.
[58] U orig. id[e].

[59] generalu Kacijaneru, koji je poznat po svojem nesretnom vojevanju u Slavoniji g. 1537., zbog koga je pao u kraljevu nemilost; ubijen je u Kostajnici 27. X. 1538. na zapovijed Nikole Zrinjskoga.

[60] U orig. »**srbrna**«.
[61] = zaponce.
[62] = postelju s posteljinom.
[63] = zlatom obrubljenu.
[64] U orig. »**srbrn'**«.

i pozlaćen i zaletavac biseran i *velike igle srebrne*[65]. Ošće dah Antonu Stepišiću, dah *drevo*[66] pod dukat 50[67] i ošće dukat 50 gotovih; ošće dah le Antonu za drugu *plav* dukat 40[68], ku zgubi svoju plav. Ošće dah Bariši Kačiću sužńa pod trista dukatov, || i rekoh mu vzeti ot[69] toga dukatov 100[70] za glavu pokojnoga brata, ča ju prnese na Trsat. I ošće mu rekoh dati od toga Jarkošu[71] dukat 50, a ne znam, je li dal ali ne; od toga ne prijah ni beča. I ošće jesu u kneza Jurja[72] Gusića 2[73] sužńa moja Hanžija i Dorut. I ošće jesu u kneza Ivana Vidasića 2 *čaši srebrni*[74] na shranbi. Ošće dah popu Šimiću, opatu v molstiri, dukatov 50 i troje *kljuset.*

Ošće je ovdi u gradu o bolti u *škriňi* 6[75] *kup,* a sedma je zapeńana[76] u Margareti. Ošće je *zdela umivalnica* i *vrč srebrn* i pet *pladńićev srebrnih*[77] i tri *škofije* i jedan *tilac srebrn* i *sablja okovana srebrom*[78] i *meč veliki* i *pas* jedan *srebrn.* I ošće su 4[79] *žlice srebrne.* Ošće jesu 2 *služabnici*[80] *k maši srebrne* i mala *zdelica srebrna*[81] i jedan *kalež,* a dva jesta na Trsati. I ošće je dana jedna *škofija* na Trsat i jedna *sablja,* i ošće *zlata šuba s koli,* i jošće[82] 6[83] *sagov* le na Trsat. I ošće dah le na Trsat va ime škrilje[84] i kapeli dukatov 60[85]. I ošće jesu u bolti[86] 2[87] *halji* i *čoha pavunica svilom podstavljena* i *šuba črna*[88] *belimi kožicami podstavljena.* I ošće je *sagov* 5[89].

I ja pop Mihovil, Sipa rečeni, plovan lupoglavski, pisah verno i pravo, budući ispovednik, prošen, više rečene gospoje Jeleni, kako slišah od ust ńeje v ńe velikoj nemoći. ||

Nal. 2a drugom rukom:

Ovo je teštament gospe Jeleni, sestri pokojnoga kneza Petra Kružića, ki sliši komesarom po imeni: knez Nikola Jurišić, drugo

[65] U orig. »**srbrne**«.
[66] U orig. »drěvo« (ě = e); ovdje znači »brod, plav«.
[67] U orig. **l.**
[68] U orig. **k.**
[69] U orig. t napisano povrh o.
[70] U orig. **r.**
[71] U orig. »jarkošu«.
[72] U orig. je za **ju** osobito glagolsko slovo, a **ja** je napisano glagolskim **j + a.**
[73] U orig. **b.**
[74] U orig. »**srbrní**«.
[75] U orig. **e.**
[76] založena (ispor. početak oporuke).
[77] U orig. »srbrnih«.
[78] U orig. »**srbrom'**«.
[79] U orig. **g.**
[80] nom. du. od služabnica.
[81] U orig. »srbrna«.
[82] U orig. griješkom »ioše«.
[83] U orig. e.
[84] za krov.
[85] U orig. m.
[86] U orig. bolt[i].
[87] U orig. b.
[88] U orig. č[r]na.
[98] U orig. **d.**
[89] U orig. d.

gospodin, gospodin piškup[91] pićanski[92], treto otac fra Petar, ministar bosanski.

4. Popis predmeta u Jeleninu teštamentu«.

Radi lakšega pregleda predmeta, koji se spominju u ovom »teštamentu«, evo njihova popisa u alfabetskom redu:

čaše srebrne (»2 čaši srebrni«); — čoha pavunica svilom podstavljena; — drevo ‚plav'; — halje (»2 halji«); hotaz (ot srebra); — igle srebrne (»velike igli srebrne«); — lanci srebrni (»2 lanca srebrna«); — kabanica črvljene karižije, kaleži, kolajna biserna, kose biserne, kupe: kupa sa zakrovcem (»kupa zakrovcem« i »kupe zakrovci«); — meč veliki; — pasovi: pas srebrn, pas ženski veliki srebrn i pozlaćen, pehar molitveni, pladnjići srebrni, plav, poličnice biserne, postelja: vsa (drva i posteljina), povezača biserna (»velika, povezača biserna«), prsten zlat; — sablja (okovana), sablja okovana srebrom; sagovi, služabnice k maši srebrne (»2 služabnice k maši srebrne«), sukno črvljeno škrlatno, suknja bela na cvite zlate, suknja biserna, suknja damaškina zelena; — škofije, škrinja, šuba črna belimi kožicami podstavljena, šuba lesičja škrlatna, šuba zlata, šuba: zlata — skoli; tilac srebrn; — veruge maie zlate, veruge turske srebrne, veruge zlate, vrč srebrn; — zaletavac biseran, zaponci, zdela umivalnica, zdelica: mala — srebrna; — žlice srebrne.

[90] U orig. gn' s titlom.
[91] U orig. piš'[kup'].
[92] = Ivan Barbò (1525—16. I. 1547).

Résumé. Le testament glagolitique croate d'Hélène, soeur de Pierre Kružić, de l'année 1541. — Ci dessus M. le professeur Ivšić (de l'Université de Zagreb et membre de l'Académie Yougoslave) publie dans la transcription à caractères latins le testament glagolitique croate, ou encore mieux, le codicille du testament inconnu et plus vieux d'Hélène, soeur de Pierre Kružić, héros célèbre de Klis († 1537). On apporte ici des preuves que cette soeur était celle qui avait racheté la tête de son frère coupée par les Turcs, qui l'avait fait enterrer dans l'église de Trsat et qui est, d'une façon inexacte, nommée par l'historien Glavinić et d'autres après lui, Catherine. Que notre Hélène, maîtresse du château de Lupoglav en Istrie, ait été une noble dame, ça nous prouve, à côté de sa correspondance avec le roi Ferdinand qu'on mentionne ci-dessus, l'acte communiqué dans notre article dans lequel on nomme comme »commissaires« du testament d'Helène des personnages es vue: le héros célèbre Nicolas Jurišić († 1543), l'évêque de Pedena (Pićan) Jean Barbò (1525—1547) et le provincial de la Bosnie fra Pierre.

L'acte communiqué ci-dessus contient aussi quelques renseignements sur Kružić lui-même, mais il est d'une plus grande importance pour l'histoire de la civilisation, parce qu'il nous énumère en langue croate le vêtement, la parure, les appareils différents du trésor d'une noble dame de la première moitié du XVIe siècle. Entre autres choses l'auteur souligne surtout certaine »coupe à prières« (»pehar molitveni«) qu'il identifie au «verre à prières« (»čaša molitvena«) et qu'il met en rapport avec la coutume nationale de la »bonne prière« c'est à dire de la bénédiction de la jeune fille de la part de ses parents à l'occasion de son mariage.

VLADOJE DUKAT: PRILOZI ZA POVIJEST KULTURE U HRVATSKOJ U XVIII. STOLJEĆU.

Već sam na drugom mjestu (»Jugoslavenska Njiva« VII., 1, str. 256.—257. u člančiću: Kulturne sličice iz Hrvatske XVIII. vijeka) istakao, da hrvatska kajkavska književnost, premda je od veće česti religioznoga ili praktičnoga karaktera, donosi podosta podataka za upoznavanje kulturnih prilika svoga vremena. Silesija propovijedi, evanđelja, molitvenika, katekizama, životê svetaca, pobožnih razmatranja i drugih knjiga asketičnog sadržaja (pisao sam na onome mjestu, kojima obiluje kajkavska literatura, koliko su za modernog čitača slabo privlačna lektira ipak mogu imati napretek interesa za kulturnog historika. Jer naši stari isusovci, franjevci, kapucini i pavlini, koji davaju najveći broj kajkavskih pisaca, iako je predmet njhova književnog rada otkrenut od ovoga svijeta i svakidašnjeg života, nijesu se mogli posve oteti utjecaju svoje zemaljske sredine. Sâm ih je predmet silio, da se ogledaju na nju i da istaknu bilo koji grijeh, bilo koji porok, bilo koji nedostatak u redovima onih, za koje su pisali; pa otuda dolazi u njihovim djelima pokoja sitna vijest, pokoja napomena ili bilješka, koja razotkriva i osvjetljava kulturne prilike njihova vremena, a o kojima ne doznajemo ništa ni iz pisaca historije ni iz isprava ili drugih pisanih spomenika onoga doba.

Kao primjer za tu svoju tvrdnju naveo sam, pored Habdelića, naročito isusovca Jurja Muliha (1694.—1753.). Mulih bijaše vrlo plodan pisac (pisao je kajkavski i štokavski), a knjige su mu odreda religioznog karaktera, no ja sam pokazao, kako na pr. njegov »Posel apoštolski« (štampan u Zagrebu god. 1742.) i osobito »Zrcalo spovedno« (štampano iste godine u Zagrebu) donose vrlo zanimljivih sličica o kulturnom stanju Hrvatske u prvoj polovici XVIII. stoljeća. Tima dvjema knjigama mogu naknadno dodati još treću, u kojoj se Mulih prikazuje kao pedagog i učitelj pristojnoga vladanja, a u tome nam svojstvu, baš kao u onim prijašnjim djelima svojim, daje zaviriti u privatni život naših ljudi, kako se u njegovo vrijeme provodio u varoškim domovima banovinske Hrvatske, te u kojem nam druga djela, pa ni same Krčelićeve »Annuae«, ništa ne pričaju.

Ta Mulihova knjiga ima, po običaju onoga vremena, ovaj odugački natpis: Skola Kristusseva, Kerschanszkoga Navuka Obilno Puna . . . Ter Otczem, Materam, Mestrom Goszpodarom, mladem Lyudem, i vszem Kerschanszkem Dussam na zvelichenye pripravlena, i vu marlivost szerdcheno preporuchena . . . (Zagreb) 1744.). Knjiga je zapravo katekizam, ali Mulih pridaje tome katekizmu neke »Regule«, na koje

hoću da svratim pažnju historikâ. Od njih su najzanimljivije: »Regule roditelov i drugih starešeh«; »Regule od dužnosti navučitelov dece« i »Regule dvorjanstva«. Mulih ostaje doduše i tu propovjednik i svećenik, ali je primoran, kako sam sprijeda rekao, da uzme obziranja i na zemaljski život svojih čitača, i da im za nj dade korisnih savjeta. A ti su savjeti u dvojakom pogledu zanimljivi: u jednu ruku, što su od veće česti skroz razboriti, a u drugu ruku, jer se iz njih dade razbirati dosta visoki stepen kulture u našim građanskim redovima onoga vremena. Tijem se utvrđuje ono, što sam o kulturnom stanju našega naroda u prvoj polovici XVIII. stoljeća zaključivao prema onim predašnjim dvjema knjigama Mulihovim.

Da čujemo neke od savjetâ toga skromnog i svojim zemljacima iskreno odanoga isusovca!

Za dijete, upućuje Mulih roditelje, valja se brinuti još prije nego se ono rodilo. »Zato potrebno se je (materi) čuvati od teškoga zdiganja, nošenja, skakanja, tancanja, droncanja, voženja, vtekanja (trčanja), prestrašenja, nazlubovanja (mržnje), srdenja, preganjanja, tuguvanja, bijenja i vsake druge teškoće iliti onoga, kaj bi matere moglo tugu ali nagel (nagao) strah zavdati, ali (ili) na zdravju i malo naškoditi, otkud betežna bi morala mrtvo dete poroditi i tak dušu zgubiti«. Kad se dijete zdravo rodilo, treba mu i očuvati zdravlje. »Zato né (nije) ga dobro niti slobodno k sebi na postelju postavljati, nego poseb nastran vu zipku ali korice (koritašce) ... ter kuliko je moguće z materinem a ne dojkinem — najmre kurvinem (!) — mlekom nadajati, da hudobe z mlekom ne posesne i svojoj dojke spodobno ne postane, kak se negda zna pripetiti«. Čini se dakle, da su dojilje u Mulihovo doba bile na zlu glasu. »Kada dete«, nastavlja onda Mulih, »počne razum dobivati, naj (neka) paze roditeli, da niti od njih niti od nikoga drugoga ne čuje zle reči niti nepoštene popevke. Zato družinčeta zloga jezika ali nepoštenoga žitka pri svoje hiže (kuće) (kakti ružnoga) naj ne drže. Naj ne puste, da bi se deca med sobom karala, špotala, preklinjala, skubla (za kosu natezala) ali razbijala, lagala, prisegala, bogmala (moderne sramotne kletve Mulih ne pozna, kako sam to konstatirao već u svom prije pomenutom članku) ali nepošteno pajdašila. I ako bi se kaj takvoga pripetilo, naj pokaraju i kaštigaju«. Na stidljivost dječiju valja zarana utjecati. Ne treba ih puštati da hodaju gola, a za spavanje treba odlučiti žensko od muškoga »kakti slamu od sena«.

Odgajajući djecu roditelji treba da joj prednjače dobrim primjerom. Od prirode je svakome čovjeku usađena ljubav prema djeci, ali je ipak bolje da roditelji svoje nutarnje ljubavi djeci nikad ne pokažu. Skrivi li što dijete, ne treba ga odmah udariti, već najprvo lijepo opomenuti, drugi put malo pokuditi, treći put oštro se zaprijetiti, te istom četvrti put »spametno kaštigati, ali ne iz srditosti, nego iz ljubavi i prez (bez) boja«. Zanimljivo je, kakve kazne preporučuje Mulih: »na zemlje z jezikom križ napraviti, ali klečeć moliti, ali ne jesti, ali pisati, ali se kaj napamet naučiti, ali kaj vu rukah ali zubeh (!) držati. Ali mu kaj drugoga zkratiti, kakti je: po vanke šetanje, dobra reč, veselo oko, z drugemi stol, jestvina, sad (voće), nova oprava ...« Rekao bih da Mulih ove primjere vadi iz disciplinarnog reda jezuitskih škola. Ako preporučena sredstva ne uspiju, treba dijete tjelesno kazniti, no ne prečesto, da se dijete ne privikne na takove kazne, jer »onda ga se (udaranja i šibanja) već ne bude bojalo i je vse zdvojeno«. Dobro dijete valja rado pohvaliti, »ali

vendar ako je i dobro dete, naj ga roditeli prek svojega stališa ne opravljaju niti ne cifraju, nego samo pošteno i svojemu stališu pristojno naj se hrani i opravlja«.

A što ima Mulih da kaže učiteljima? Prvo to, da moraju životom svojim biti uzor, na koji se djeca mogu ogledati, jer »deca marljivo paze, kaj negda budu nasleduvala«. Imade li učitelj u školi dijete, koje bi drugima bilo »na spačenje (smetnju) i na zlu peldu (primjer)«, treba ga, ako se ne da »zevsema pobolšati«, od ostale djece za vremena razlučiti. Među djecom neka ne dopušta učitelj »nikakve karke (prepirke), svađe, špotanja, klopanja, porivanja, oskubavanja (operušavanja) niti nazloba, niti preveć velikoga ter pogibelnoga pajdašenja, niti šta prodavanja ali kupovanja: ar to zna biti tadbeno i starešem suprotivno«. Da se potaknu djeca na učenje, treba ih po vrijednosti odjeljivati: koja najbolje znadu, neka dobivaju najodličnije mjesto. U školu i na ulicu treba djeca da dolaze čista, umivena i počešljana, te prema svom staležu uredno odjevena. Dobro je više puta na godinu održavati s njima ispit i dobre pohvaliti. Na početku i na svršetku obuke treba da djeca nešto pjevaju, i to kakvu pobožnu pjesmu »namesto nepristojneh popevkih«. Preporučuje se učitelju da od vremena do vremena pohodi roditelje svojih učenika i da ih pita, kako se djeca kod kuće vladaju, i da se posavjetuju s njima o uzgoju njihovu.

Najopsežnije su, ali i najzanimljivije, »R e g u l e D v o r j a n s t v a«. »Dvorjanstvo« (ili: dvoranstvo) je: urbanitas, civilitas; Mulih dakle uči, što se pristoji i ne pristoji činiti, da te smatraju uljudnim i urednim čovjekom u društvu. Kao svećenih Mulih, dašto, najprije govori o vladanju u crkvi. »Vu cirkve né se pristojno na klecalo po muški (seljački) naslanjati niti (zvun prodeke) onde sedeti, a jošće menje na jednom kolenu po židovski (!) klečati ter se sim tam ogledati ... Kada vu cirkve ali drugde med općinum moliš, ne šepći niti ne zdihavaj tak, da bi druge bantuval ...« Za vladanje pak izvan crkve postavlja Mulih ovo glavno pravilo: »... v s e t v o j e g o v o r e n j e i d r ž a n j e n a j b u d e t a k o v o, d a p o n j e m n e s a m o v e k š e g a, n e g o t a k a j š e (također) n i t i m a n j š e g a n e z b a n t u j e š«. Stoga se, na pr., o ružnim stvarima pred drugima ne govori, jer bi to druge moglo »bantuvati«; ako je već potrebno da se što ružno izreče, treba prije nazočne moliti za oproštenje. A sada nastavlja s ovim opomenama: »Zvun ruk i obraza ne dotikaj se tvojega tela pred drugemi ... Hodeć z rukami ne pristoji se sejati, niti sedeć z nogami zvoniti ali s prstmi bubnjati niti zubmi škripati niti cviliti niti zehavajuć kakti vuk zavijati niti se kakti mužina ze vsem životom (tijelom) rastezati ... Ako hoćeš kašljati ali kehnuti, pošteno je vusta nastran obrnuti i z rupcem zakriti ... Ako je potrebno hraknuti (pljunuti) ali se seknuti, tak se z rupcem zakriven nastran obrni, te sekujuć ne trubentaj z nosom ... Koliko je moguće čiste zube i ruke drži, ter ako bi kaj med zubmi bilo, ne pristoji se z nožem ali z vilicami, a jošće manje z nohtmi (noktima) van vaditi; nego, ako je potrebno, tak s perom ali slamicom, ter i onda z rupcem vusta nastran obrnjena zakriti. A vu nosu s prstom dupsti i vu njem kakti črvov (crve) iskati ne pristoji se, kakti nohte pred drugemi vekšemi obrezavati, a jošće menje ogrizavati ...« Još i ovo treba da se zapamti o saobraćaju s drugim ljudima: »Kada drugomu govoriš ali ga poslušaš, ne pristoji se od njega obrnuti niti drugam ogledati niti na drugoga naslanjati niti drugoga, da posluhne, z laktom drukati ali njega

za halju natezajuć opominati . . . Gustokrat i jako se rozgotom smejati né lepo niti spametno, a jošće menje smejuć drugem zube kazati; prez zroka pak smejati se je norsko (luđački) . . .«

Posebno se ističu pravila pristojnosti u saobraćaju s višima. »Dojduć k Poglavaru njemu se ponizno polag njegove vrednosti nakloni i njega z otkritum glavum stojeć poštuj. I ako je kaj vekši, na prvu njegovu reč ne sedi niti se ne pokri, nego prosi, da moreš ovak podvoriti. To vendar pazi, da se prvo (prije) njega ne pokriješ niti se sedeš; a njega na to opomenuti, da se on pokrije ali da sede, ne bi se tebi pristojalo . . . Kada (se) s kojem preštimanem človekom, tebi dobro znanem, na putu zestaneš, ne prejdi taki nego malo prestani i njega pozdraveć nakloni se; gde ako je tesen (tijesan) put, počekaj ali se nazad povrni, doklam on prejde. Ako se z vekšem ter preštimanem človekom moraš šetati, tak mu najprvič desnu stran pusti . . . ako ste tri, tak najpreštimanešemu sredinu, a drugomu desnu stran pusti, ti pak levu stran drži . . .« Zanimljiva je gramatička napomena, da se starijemu kazuje »Vi«, još odličnijima »Oni«, a samo mlađemu da se smije reći »Ti«. Na naivnije i primitivnije prilike starijega vremena napominje ovaj savjet: »I pred takovem (t. j. odličnijim) ne lovi buhe, vuši, niti kaj spodobnoga. Dapače ako bi na njem ali na tebe kaj takvoga puzeti zapazil, toga drugem ne kaži, nego kak najlepše moreš, tiho dole obali, da drugi niti ne ćuti . . .«

Nema društva bez ugodne šale, ali: ». . . šala tvoja naj bude poštena, vesela, slana i zevsema takova, da vredno nikoga ne zbantuje niti ne spači«. Eventualne neugodne posljedice šale treba mirno podnositi: »Ako se vu šalu pustiš, ter se pripeti kaj drugač tebi suprotivnoga činiti ali podneti. tak dobrovolno primi, ar si se na to otpravil, poleg onoga: ki se hoče igrati, mora i on postavljati«. Kako se sâm šališ, tako treba šalu i od drugih primati: ». . . vu šale ne pristoji se, kaj goder budi, zameriti; ar se rasrditi, je šalu nepotrebno zvršiti i drugem se zameriti«. U tome se pokazuje razboritost tvoja: ». . . zato (razumni) verno trpe za volju šale, kaj drugda za volju Božju ne bi tak lehko trpeli«.

Prekomjerno kićenje, uči Mulih, znak je slaba duha. »Zato akoprem snažno se opraviti je pošteno, preveć vendar sebe kinčiti, lasi rugati (kovrčati), z maščum mazati ali se drugač odviš cifrati ne pristoji se kršćanskim gospodičnam, a jošće manje poštenem i Boga bojećem mladencem . . . Glavu pokrivaj izraven, ali ne nakrivo kakti pijanec. I kada si med drugemi, hlačnjaka ne nateži niti hlač ne popravljaj niti se okolo tebe, kakti gizdavi pav (paun), na opravu ne ogledaj . . .«

Mulih dobro pozna »la fine fleur« društvenoga saobraćaja, a to je ono, što se tuđim imenom zove »takt«, koju riječ mi, dašto ne posve točno, prevodimo riječju »obzir«. Evo, što zahtijevaju pravila društvenoga takta, kako to Mulih ističe: »Vu tovaruštvu (društvu) pri mudreh ne donašaj vu spomenek vsakojačke norije (gluposti) ali kaj bi se za čije poštenje zadevalo; kakti niti pri prosteh preveć visoka dugovanja (predmete) zvrhu njihovoga razuma ne povedaj, nego se k ljudem, s kojemi govoriš, spametno prilagodi, da razgovor bude priličen i hasnovit. Zato i vu veselju ne pristoji se tako žalosna ali strašna, a jošće manje nepoštena ali pogibelna naprvo donašati. Dapače ako bi gdo drugi kaj takvoga donesel, tak razgovor, kuliko moreš, spametno drugam obrni, da se niti Bog niti bližnji vredno ne zbantuje«. A na drugom mjestu dodaje: »Gde né mesta niti zroka smeha niti šale, onde se ne pristoji smejati, a jošće

menje iz tuđega zloga pripećenja (događaja), kaj bi se drugomu žal videlo. Zato i od rečih takoveh čuvaj se, koje bi drugoga zbantuvale«.

Zanimljivo je, što Mulih ima da reče o jeziku, kojim se govori. I pitanje jezika pitanje je društvenoga takta. »Z jezikom«, tumači on, »kojega dobro ne razumeš, prez velike sile ne govori. Dapače i s tvojem domaćem iliti materinskem jezikom tak govori, da se od selskeh bedasteh ljudi vnogo razlučiš, ostavlajući mrske reči selskem ljudem navadne«.

Na općene »regule« nadovezuje Mulih još i ove posebne: Nije pristojno u društvu drugome što prišapćivati; nije pristojno drugoga prekidati, kad što počne pripovijedati, što i sâm znadeš; uopće nije pristojno u društvu vladati se tako, da time drugima budeš na smetnju. Kad što obećaš, treba obećanje i ispuniti; što ne možeš ispunjavati, toga ni ne obećavaj, a što dobro ne znaš, toga nemoj ni kazivati. Sudjeluješ li u igri, nastoj da se igra ne završi svađom i kavgom. Sjedneš li gdje, sjedni tako, da te ne bude sram, ako te koji stariji nađe u tom položaju; uz vatru »čepeti« nije pristojno, već treba ili stojati ili sjedjeti.

Vrlo su obilne »regule« za vladanje kod jela. Mulih posve dobro znade, da vladanje pri animalnom procesu utaživanja gladi jasno ističe obrazovano od neobrazovanoga čeljadeta, ili kako Englez veli: pri jelu se čovjek razlikuje od životinje. Regule o jelu dijele se na dva dijela: najprije se govori o onom, koji dvori kod stola, a onda o onome, koji sjedi za stolom. Tu i opet Mulih ima pred očima prilike u jezuitskim samostanima, a naročito u refektorijima pitomaca, gdje su pitomci dvorili pitomce; ali time se vrijednost njegovih regula ne smanjuje, jer znamo dobro, da je odgoja isusovaca težila na to, da od svojih pitomaca napravi, što bismo danas rekli, »gentleman«, uglađene mladiće, koji će se znati vješto kretati i u najodličnijem društvu. Regule su prvoga dijela (o dvorenju) za nas manje zanimljive, pa zato prelazim preko njih. Samo ću pomenuti, da se iz njih razbira, da je bio običaj prije ručka umiti ruke, i da je za svako jelo došao na sto čist tanjur.

Kod jela (nastavlja Mulih u drugom dijelu regulâ) moraš paziti, da li kome što treba, pa da ga odmah uzmogneš poslužiti. Posluži li tko tebe, lijepo mu zahvali dignuvši i nakloniviši se. Kruh ne valja rukom trgati osim ako je topao, već nožem rezati (danas je baš protivno običaj). Ne pristoji se na sto naslanjati se, te lakomo i naglo jesti. Jesti treba lagano, jer to je i za oko ljepše i za želudac zdravije. Ako imaš gosta, treba brinuti se za nj i nuditi ga, ali siliti na jelo ili piće, nije »ni pošteno ni slobodno«. Opijati sebe ili drugoga ne pristoji se; za domaćina (»gospodara hiže«) je najčasnije, »da more druge od svoje hiže spametno i pošteno otpraviti«. Ne pristoji se na toplo jelo puhati, već treba čekati, dok samo ohladni. Tako isto nije pristojno »pridihavati«. Ako si već što iz zdjele izvadio i »pridihaval«, to više nemoj pred druge postavljati, kao što ni ono, od čega si što odgrizao. Ne smije se ništa pod sto baciti. ». . . ako bi kaj odurnoga bilo potrebno iz vust izvaditi, to se more kakti skrivce z dvemi prstmi leve ruke včiniti, a z desnum rukum i rupcem vusta zakrivši i nastran obrnuvši. Ako bi vendar kaj jušnoga (nešto žitko) bilo, ne pristoji se vu ruku, nego izraven nastran ali pod stol (!) ispljunuti«. Koštice (jezgre) trešanja, višanja i dr. treba uzimati lijevom rukom i postavljati na tanjur, »a ne izraven ispljunuti niti z njimi iz zubih ali iz ruke streljati i rashitavati«.

O službi jedaćega pribora čujemo ovo: kad hoćeš da režeš kruh, obriši najprvo prste, ako su ti masni. No da ti ne budu masni, za to ti

služe žlica i vilica. Ne pristoji se prinositi jelo k ustima onom rukom, kojom držiš nož ili vilicu, izuzevši ako baš vilicom ili nožem prinosiš jelo — tvrdi Mulih. Danas se smatra znakom neobrazovanosti ako se tko posluži nožem za prinošenje jela k ustima; u Mulihovo doba, kad je još bilo važnije odučiti ljude od upotrebe prstiju, sudilo se o tome drukčije. Nije, tumači Mulih dalje, pristojno »kosti po pesje (na pasji način) oglabati ali hrustati, nego je lepše z nožom meso odlepiti ali mozg (mozak) izvaditi, ter onak na nožu vu vusta postaviti«.

Jedenje i pijenje ima da se vrši što tiše i neprimjetljivije: »... mrsko je po svinski zubmi cmokati; tak i pijuć muško (seoski) je iz posude napitek ali iz kosti mozg cmrkati«. Dokle su ti usta puna, nemoj ni piti ni govoriti. Ne izbiraj iz zdjele niti prekopavaj po voću, već uzmi ono, što ti je najbliže. U čašu natoči samo toliko, koliko možeš ispiti, jer se ne pristoji štogod u čaši ostaviti. Naprotiv ne treba zdjelu žlicom ili komadićem kruha posve očistiti, jer imade »vu kuhinje drugeh na to odlučenih, ki zdelu pomaže«.

O trošenju vina kazuje se ovo: »Dobro se jošće vu mladosti privučiti vina po malom piti ter vsigdar k vinu malo vode primešati, koja vino čini gingaveše (slabije) i zdraveše, da tebi niti tela niti pameti niti žitka tak lehko ne pokvari; ar ki se od preveć obilnoga jela i najmre (osobito) napitka vina zdržavaju, oni sebi nesamo telo i pamet vu svoje kreposti opčuvaju, nego takajše i žitka priboljšaju«.

Kad se ručak svrši, treba na tanjur složiti nož, vilicu i žlicu, te sve skupa »rupcem« (ubrusom) pokriti.

Imade u Muliha još i drugih regula (na pr. o higijeni spavanja), no mislim, da je taj pregršt primjera, što sam ih iznio, dovoljan da se istakne karakter njihov. Sva je prilika, da te regule nijesu originalne, t. j. da ih nije sâm Mulih sabrao ili izmislio, već da ih je odnekud izvadio, i to možda, kako sam već natuknuo — barem unekoliko — iz kojega disciplinskog pravilnika isusovačkog reda ili kakve slične knjige, kojih je u ono vrijeme već bilo podosta. No tijem se, ponovno velim, vrijednost njihova ne umanjuje, jer je važno za nas to, da su se uopće takve regule m o g l e izdati u Hrvatskoj i u ono doba. Pravila za uglađeno društveno vladanje izdavaju se samo za takovo društvo, koje je već proturilo doba varvarskog djetinjstva i momaštva svoga te postiglo izvjesni stepen kulture i civilizacije. A da je takovo bilo i društvo hrvatsko, dokazuju regule Mulihove, koje se malo ili nikako ne razlikuju od sličnih regula, što su se u ono vrijeme izdavale za druge kulturne narode Evrope[1].

[1] Jedna od prvih knjiga, koje uče pristojnom vladanju, bilo je djelce poznatoga humanista Erasma Rotterdamskoga, kojemu je natpis »De civilitate morum puerilium«. Prvi je put štampano god. 1526. i odonda često preštampavano i prevedeno na druge jezike. Erazmova je knjižica užega opsega od Mulihovih regula, jer radi samo o pristojnom vladanju dječaka (posvećeno je »generoso... et optimae spei puero Henrico à Burgundia, Adolphi principis Veriani filio«), no kako se mnoga pravila njegova slažu s odnosnim »regulama dvorjanstva« u Mulihovoj knjizi, sva je prilika, da je Mulih poznavao Erazma i bez sumnje se i poslužívao njime. Erazmova je knjižica valjada potakla izdanje drugog sličnog djelca, koje se tako isto rado čitalo i upotrebljavalo. To je »Galateo« Giovannija della Casa (»Il Galateo ovvero trattato de' costumi di Monsignor Giovanni della Casa«), štampan god. 1558. Možda je i ta knjižica bila poznata Mulihu, jer naši teolozi, koji su učili u Rimu i Bologni, donosili su u domovinu i znanje talijanskog jezika i talijanske knjige.

O pristojnom vladanju mladićâ radi i »Hristoitija« Dositeja Obradovića (1788.), koja je prijevod jedne grčke preradbe Erazmova djelca (ispor. radnju »Dositejeva

Dodajem nekoliko podataka o životu i književnom radu Mulihovu.

Juraj se Mulih rodio 30. aprila 1694. u Turopolju. Bio je niska roda, te je kao dijete pasao stoku svoga oca. Škole je polazio u Zagrebu. 27. X. 1714. stupi u Beču u isusovački red i u Tirnavi svrši svoj qvadrienij. Želio je postati misionar u Indiji, ali mu se ta želja nije ispunila, već je po zapovijedi reda vršio misionarsko zvanje u hrvatskim krajevima. Da je bio neumoran i uspješan propovjednik, k tome uzor-svećenik, svjedoči prekrasni nekrolog, što ga je na njegov spomen napisao Krčelić u svojim »Annuama« (str. 120. i 121. akademijskog izdanja). Vrijednost toga nekrologa ističe se još više tijem, što je Krčelić uopće malo koga hvalio, a naročito je isusovački red imao na zubu. Umro je Mulih u Zagrebu na staru godinu 1753.

O njegovu načinu života pripovijeda Krčelić ovo:

Tri do četiri puta na dan propovijedao bi prilagođujući se razumijevanju neukih; ostalo vrijeme posvećivao pokajnicima i molitvi... Sve do večeri nije jeo, te istom, pošto bi svršio poslove Božje, uzimaše nešto malo lake hrane. Nikad se nije svraćao k župnicima, već bi noćivao u kojem štaglju ili u kakvoj kolibici, a dan bi provodio u crkvi ili blizu nje. Tako je prolazio od mjesta do mjesta cijeloga proljeća, ljeta i jeseni, a kuda bi god došao, okupljali se toliki ljudi, da je vazda pod vedrim nebom morao propovijedati. Zimi bi se sklonio u koji samostan svoga reda, i tu bi na nedjelju i praznike propovijedao i učio katekizam, pohađao bolesnike, davao savjete onima, koji su ga pitali, ispovijedao i izvršivao druge vjerske čine...

Zagrebačku je biskupiju prolazio ponovo i ponovo učeći, propovijedajući, odrješujući, i primjerom svojim potvrđujući, što je naučavao. Prošao je i cijelu Ugarsku, naročito biskupiju đursku (Győer), vesprimsku i pečujsku, da pohodi i prosvijetli tamošnji narod ilirski kao pravi apoštol toga roda...

Pisao je i štampao također različne knjižice, među njima i pjesmarice, u kojima je, poučivši narod, pobožnim i svetim pjesmama nadomješćivao neznabožačke i svjetske pjesme. Ilirsko je naime pučanstvo viklo pjevati takove pjesme, pa je Mulih ispjevao pobožne pjesme i naučao ih mjesto onih neznabožačkih, koje bi učio jedan od drugoga...

Priznati se mora, da je taj čovjek neukost, koja je vladala u narodu — tako da ni bolji i obrazovaniji nijesu znali, što treba i valja za spasenje — uklonio, te župnike primjerom svojim navodio, da i oni odluče i propovijedaju, dok su se prije više brinuli za gospodarstvo negoli za skrb dušâ. Rad je njegov po seoskim župama donio toliko ploda, da se ne može sumnjati, da je bio Božji čovjek i pravi apoštol. Srce i pogled bili su mu blagi i ponizni; nikome nije bio oštar ili nametljiv. Stasa bijaše srednjega i dosta mršava ali krepka, tako da milošću Božjom i na čudo sviju kraj svih napora i patnja i slabe hrane nikad nije bolovao...

Tako o njem Krčelić.

Književni mu je rad također opsežan. Dašto, bio je taj rad naskroz pobožnoga i asketičnog sadržaja. Kajkavski je napisao ova djela: 1. Po-

Hristoitija i njeni uzori« od Nićifora Vukadinovića (»Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor« III., 48.—81.). Omašna knjiga (tri sveske) Nijemca Kniggea (Adolf Freiherr von Knigge) »Umgang mit den Menschen«, valjada najopširnije djelo te struke, izišla je također godine 1788.

bosnozt na vsze hasznovito k szv. Ferenczu Xaveriu (Zagreb 1739. i 1753.); 2. Duhovne peszme (Budim 1740., Zagreb 1780.); 3. Zerczalo szpovedno (Zagreb, 1742.); 4. Poszel apostolszki (Zagreb 1742.; ovo veliko i najzanimljivije djelo Mulihovo opseže 14+640+LXVI+14. str.); 5. Skola Kristussova (Zagreb 1744.; str. 10+538); 6. Pobosnozt na vsze hasznovito k szv. Ferenczu Borgiass (Zagreb 1744.); 7. Zakon bratinsztva, i zavjetek chudnoga sitka dveh pobosneh tovarussev, szv. Izidora i Maricze (Zagreb 1746.); 8. Hrana nebezka (Zagreb 1748. i 1779.; str. 444. Štokavske su knjige: 9. Piszanicza duhovna (Beč 1754.); 10. Obilato duhovno mliko (Zagreb) 1754.); 11. Duhovne mervice (posmrtno djelo, štampano prvi put god. 1758., a onda po više puta).

Bit će da je Mulih više toga napisao, ali bibliografija njegovih djela još nije utvrđena.

Pripomenuti se može, da je Mulih, jer se spremao za misiju u Indiji, naučio španjolski. To je znanje upotrebio prevedavši jednu pjesmu iz španjolskoga na hrvatski. Pjesmo je štampana u »Hrani nebeskoj« i zacijelo je prvi hrvatski prijevod iz španjolskoga. Natpis joj je: Zdihavanje Xaverianszko Prave Boga Lyubavi, iz Spanyolszkoga na Horvatszko prenesseno.

Résumé. Dans cet article qui fournit quelques pièces relatives à l'histoire de la vie privée en Croatie au XVIIIième siècle, l'auteur, membre de l'Académie Yougoslave des sciences et des arts a Zagreb, nous présente le sommaire d'un livre du jésuite Georges Mulih (imprimé en 1744), dans lequel ce prédicateur croate et écrivain appliqué donne des régles sur la conduite d'un homme poli dans la société et en relation avec d' autres hommes. De ces règles on peut conclure que la nation croate était déjà assez civilisée dans ce temps-là, car on ne donne pas de telles règles à des hommes rudes et incultes. Quant à l'originalité de l'oeuvre de Georges Mulih, il est probable qu'il a tiré ces règles de sources ètrangéres peut-être d'un livre d'Erasme de Rotterdam (De civilitate morum puerilium; 1526.) ou du »Galateo«, oeuvre de l'Italien Giovanni della Gasa (1558.).

Dr. JOS. MATASOVIĆ: PROTUNAPOLEONSKI AUSTRIJSKI MANIFEST 1813. U HRVATSKOM PREVODU

Velika francuska revolucija i Napoleon Bonaparte bili su za kuću habsburšku pogibeljan zasjek resurekcije u umrtvjela tjelesa Austrijom svladanih naroda (krunovina i zemalja). Tek što je minuo eksperiment josefinizma na pomolu su bile ideološke zaraze iz Francuske. A valjalo je iz dinastičkih interesa ratovati protiv konventa, jakobinaca i svih njihovih epigona i podjednako podržavati (s)ustav kabinetske birokracije.

U Beču kao u jednom od geopolitičkih žarišta dunavske diagonale ležala je snaga onog zamaha, koji je sve po malo (naročito oko 1683.) dosegao zasitljiv opseg zguranog nacionalitetnog materijala, štono ga je u okvir nazvan Domus Austriaca zbijala pogibao, strah, bijeg i averzija proti Velikom Turčinu. Domus Austriaca značila je ne samo dinastiju no misaono i Državu Austrijsku. Već krajem XV. stoljeća sretnoj dinastiji (i što dalje, sve to više) bijaše na uhar protuturski zanos Srednje i Mezijsko-dardanske Evrope. I što je turski nalet kruće stiješnjavao pomenuti okvir u njemu se nastojalo o modelovanju narodnih individualiteta trpkom akomodacijom oko alpinskog jezgra, na istoku slaviziranog: dospjelo se bjelogorskom bitkom eliminirati češku državnost, 1671 i 1685. pritisnuti Ugre i Hrvate, a krajem XVIII. stoljeća sudjelovati u vivisekciji Poljske, sve u ime principa, tada već davno obrađenog, imenom die Staatsraison. Parole te politike bijahu nuz Erbrecht diktati Landesordung-a, a program Gesamtstaatsidee, aspiracijom na posjed što su ga ikad imale bilo koje dinastije bilo kojega c. kr. teritorija. Još se ne mogaše slutiti da će potonje ortaštvo s Rusijom doći glave u konačno riješenom Istočnom Pitanju, kadno Austrija sukcesivno preuzimaše ulogu Turske.

Po Turskoj je Austrija postala pravom velesilom, i zadruzi pokornih naroda austrijanski zapt bio je patriarhalan, logika sui generis, kojoj pomože nešto malo i Rimska Crkva i latinski jezik. On međutim nečujno izmicaše ispred nijemštine. Mnogim zlom je zaprijetila još i Rakocijeva akcija, atavističko izdiranje u Evropu za boja oko španjolske baštine, i potom za krvavog priznavanja pragmatičke sankcije (kad je lotaringijskim udjelom kuća regenerirana). Prusija je Njemačku postavljala na zdravije noge, a to bijaše preduvjet nužnosti habsburške secesije iz Reicha (konačno 1866.). S tim eksodusom ponadalo se međutim u ostvarenje habsburškog ideala države, kako su ga oblikovali terezijanstvo i josefinizam. Cesar Franz instinktivno je ćutio, da bi ideal po organizacionim utrenicima ljudski bio moguć, e da se nije pojavila svjetska nesreća jakobinstvo i još fatalniji Napoleon, ali jednako toliko i pauperizam u c. kr. kasama.

Baš 1804. Imperium Austriacum zaključio je svoju velevlasnu formaciju, primajući naslov krune (novog i posebnog) carstva austrijanskoga,

a zabacujući u historiju dugotrajni dekorativ imena Sv. Rimskog Carstva Njemačke Nacije, te puštajući sudbini bonapartizma raskomadanu Germaniju. Krilaticu A E I O V zaglušila je i marseljeza a postulat Dvora »nikakve nacije« poklici Liberte! Fraternite! Egalite! Valjalo je u malim dozama mijenjati metode, trebalo je pa makar naredbom samo malo »javnog mnijenja«. I moralo se primiti par bojnih udaraca da u Franza (II.) I. proklija ekstrem straha. Ali kabinetsko-policijsko pojimanje (s idealom sitničarske sile na bazi rafinovane špionaže tajne policije) nije mogla pojmiti Bonapartovu konstruktivnu snagu kontinentalnog Evropejca, koji je jasno predosjećao anglosaski imperijalizam. Bez distance da ocijeni sebe tadašnjem bečkom Dvoru Napoleon je bio (kao i nekim poznijim historicima no i despotskim podanicima a la Schlosser, Sybel, Treitschke) tek jedan »maßloser Despot«, ne videći bujanje od procijeđenih sokova poslije svjetskog vrijenja Prosvjetaštva i Velike Revolucije kao n. pr. u Iliriji, koja je procvjetala nastojanjem korsikanskog kondotijera, utirući uopće i sa svoje strane putove jednoj slavenskoj renesansi. Istina, kao privaga usurpatorska u okrunjenom revolucijonarcu bješe i nostalgije za idealima proštivene aleksandride i za cezarskim putanjama, dok ga kućnom i policajnom odgojom malodušna dva tri tada živa evropska naraštaja posve zasuše radoznalošću u moru anegdota o čekanom divu i čovjeku čina, koga će onda oko ruske studeni i pretilosti već umornog bourgeoisa kulminacija survati na otok progonstva.

No u vrijeme Napoleonova uspona austrijski su državnici kolebali, zapanjeni novom silom, drukčijega kova nego što je bila njihova. Još general Bonaparte nije prokazao konsulskih, ni imperatorskih prohtjeva, već je bio samo vojskovođa snage koja je za civilizaciju kodificirala Prava Čovjekova i suverenih naroda, kad u Beču postavljaju za dane prilike tezu toliko tipično austrijsku, kada kažu: »Dem siegreichen Feinde stopfe ich mit einer Provinz den Mund, aber das V o l k bewaffnen, heist den Thron umstürzen«[1]. Pored svih insurekcija s habsburške strane ni jedna vojska nije pošla kao narodno-državna nego kao carska, dinastička, ili pak ugarsko-stališka.

Već u sukobima 1797. s Bonapartove strane u proklamaciji vojsci u Italiji (10. III.) ima izreka: »C'est la liberté que vous apporterez à la brave nation hongroise«[2]. Tako će se udariti u kontinuitet starog francuskog podstrekavanja iz vremena Louisa XIV. I u krutom stavu a na bazi svoga ancien regime-a prožeta svojom neprikosnovenošću habsburška se dinastija raskrilila proti naletu svega novog što je proizveo potres evropskog državnog sistema. Austrijski Obrigkeits-Staat u naivnom gledanju nastojaše se održati patentima, brzo doduše presuđenim na počivalište u registraturama, ali kao začin njihov dođe surogat javnog mnijenja gomilom brošira i proklamacija, pisanih ex offo i hrpimice dije-

[1] Reinhold L o r e n z, Volksbewaffnung und Staatsidee in Österreich (1792—1797). Wien, 1926. S. 86. Anm.

[2] I tu Bonaparte nastavlja i završuje čuvenom ovom stavkom svog proglas: »La Maison d'Autriche qui, depuis trois siècles, va perdant à chaque guerre une partie de sa puissance, qui mécontente ses peuples en les dépouillant de leurs privilèges, se trouvera réduite, à la fin de cette sixième campagne (puisqu'elle nous contraint à la faire), à accepter la paix que nous lui accorderons, et descendra, dans la réalité, au rang des pusisances secondaires, où elle s'est déjà placée en se mettant aux gages et la disposition de l'Angleterre«. Isp. K. A. Martin H a r t m a n n, Die militärischen Proklamationen und Ansprachen Napoleons I. 1796—1815. Chronologisch geordnet und herausgegeben von — (Oppeln, 1890. str. 9.).

ljenih u publiku kao melem za censorsku rabotu države i za utišavanje osjećaja političke malodušnosti u naroda baštinom naslijeđenih kući habsburškoj.

Kući habsburškoj u taj čas dobro dođe i početak ugarsko-hrvatskog razilaženja iza kratkotrajnog magjarsko-hrvatskog bratimljenja, kadno su hrvatski staleži za ustuk germanizacijskoj politici 1790. napustili i samostalne finansije te ponizili i bansku čast i same županije, podredivši ih palatinu dotično ugarskom kr. namjesništvu. Nego kada Magjari započeše propagirati magjarski jezik, Hrvati će vojevati za latinštinu, ali već 1792. popustiti i magjarski dopustiti kao neobligatan predmet u hrvatskomu školstvu. Pa kada uslijediše carski ratovi protiv Francuske, hrvatski staleži kao politički (mali) faktor prionuše uz kuću habsburšku, ponavljajući »vitam et sanguinem«, bojeći se dalje kmetovske emancipacije, koju je već ponešto ediktirao Josef II. i koja vehemencijom stremljaše iz Francuske (u ideji) i protiv koje je cesar kao zaštitnik legitimnosti nastupio ratom. Tu je već bilo dodira i mogućnosti da bude dobra odziva na bečke brošire i priklamacije. A ostalo je i ponešto atavističke lojalnosti carskoj kući iz vremena turskog ratovanja. To se vuklo. U civilnoj, banskoj Hrvatskoj utjecao je i proces tuđe krvi u velikaškim obiteljima i tuđe rase po gradovima, dok je u Vojnoj Granici sveudiljno kroćenje dovelo puk do ratničkog zanata nuz ralo i motiku, krajišničkog zanimanja, koje će Habzburzi transponirati i van turskog limesa baš u ovo doba.

Za par godina Bonaparte uspije postati pravi Atila cesara Franca Austrijskoga. Diktovao mu je i preporučivao abdikaciju, banio se po Schönbrunnu, a slabašnost branitelja za taj mah shrvanog starog legitimiteta smoći će još samo nemoćne apelacije javnom mnijenju istrošenih naroda, pitajući i navodeći ko je rušilac mira i ko je onaj ko se ne drži ugovora[3]. I francuska vlada uvelike je slala i inspirirala polemičke političke članke u novinama pa izdavala brošire, a Talleyrandove note i izjave obratno su bile pertraktirane. Tu se ponajprije u to vrijeme vodila jedna javna parba »pred Evropom i pred narodima«, da li je kršen ugovor u Luneville-u od 1801. (austrijska teza) ili u Amiensu (francuska teza proti Velikoj Britaniji). Austrija t. j. cesar Franc bio je prije svega povrijeđen u kućnim interesima, što je Napoleon pokorio t a s t a cesarova t. j. napuljskoga kralja, a b r a t a careva premalo odštetio. Francuska je nadalje smatrana krivom, što u Švicarskoj i Holandiji nije sprovedeno ono po austrijsku najbitnije t. j. što nije postavljen l e g i t i m n i suveren. Akomodaciju pak »starim običajima«, t. j. Napoleonovu imperatorsku pozu, Austrija je tek sladogorko primila, ali međutim ipak zažalila i za Cisalpinskom Republikom, jer se osjetilo očito svu pogibao od toga, što je ta država (Lombardija uglavnom) prekrštena u Italiju. Ime Italija izazivaše labilnost legitimiteta, a ponajviše pak i zato, što se 1804. caru Francuzâ »ponudilo« a »bez ikakva prava« italijansku krunu. Tako se 26. V. 1805. za krunidbe nosilo lombardijsku, novu italijansku i staru carsku krunu iz Aachena nuz insignije Karla Velikoga. Šta više, venecijanski grb preuzet je u grb italijanske kraljevine, a Genova (Ligurija) utjelovljena Francuskoj kao i Piemont. Nadalje, Austrija je imala na Parmu, Piacenzu i Guastallu punovažno pravo i pretenzije, pa i tu je Bonaparte zaobišao, predusreo,

[3] »Q u i s n u n c A g g r e s s o r e s t? A n A u s t r i a a n G a l l i a? — brošira (latinskim jezikom) izdana 1805. očito za starovremenski raspoložene (i hrvatske) staleže i redove uz motto: Cunctatione non opus, ubi perniciosior est quies quam temeritas.

izigravao, kao i svagdje, tutora svima i svakomu. Pa kad se to uvaži, sam po sebi bio je očit odgovor: Quis nunc aggressor est? An Austria, an Gallia? Međutim, svak je trebao znati, da je austrijski monarh oslabljen, ali nije bio onemogućen. O cesaru Francu govorilo se i pisalo, da je skrajnje umjeren, iskren prijatelj mira, plemenit; da ništa nije trpio u svojim državama što bi moglo izazivati francusku vladu; da je napokon bio neutralan i da je priznao Bonaparta za cara. No Francuska je umjerenost smatrala malaksalošću. Kuća Oesterreich bila je najosjetljivije dirnuta u Italiji, pa kada ona Bonaparta poziva da isprazni okupirane zemlje, on samo prijeti i sprovodi dalje svoj sramotni nepotizam. Preostala je konačno jedino nada da se čast i slavu austrijsku obrani mačem u ruci.

Ipak je Napoleon u stvari isprva bio susretljiv naprama kući austrijskoj unatoč izrečenih konstatacija u svojim govorima i proglasima, baš u Campo-formijskom miru i u miru u Luneville. Prije svega tako, što je Habsburškoj Monarhiji omogućeno da zauzme prijašnja venecijanska držanja i da tako postane jača pomorska vlast[4]. Sad je i Hrvatska bila tangirana daljnjim razvojem akcija, koje je Napoleon poticao.

U užoj, banskoj Hrvatskoj u političkim krugovima poslije prvih protesta nikako se nije poklanjalo pažnju narodno-magjarskom gibanju u susjednoj Ugarskoj. Ustrajalo se u službenoj latinštini i u vrijeme, kad su već 1806. u Beču izašle »Reflexiones super introducendo Linguae ungaricae in Administratione Regni publica, Institutis item Litterariis usu«[5]. U banskoj kancelariji, u spravišću, u županijama, niko nije pomišljao na hrvatske konsekvencije prema tezi isto za latinštinu zauzete pomenute brošire: »... est Passus, qui n o v a Resultata, in interna Regni consistentia, et moribus nationalibus producere debet«. I koliko je takva teza pretresana, ne može biti govora van o latinštini, ako je riječ o ugarsko-hrvatskoj zajednici (accedit nexus ... cum unito regnorum Dalmatiae, Slavoniae, Croatiae corpore, qui aeque nullo pacto patria, sed latina lingua, sustineri potest. p. 12.). Ovo je Austriji bilo vanredno podesno, jer se ispoljila hrvatska konservativnost naprama novom, tadašnjem započetom poimanju narodnosti n. pr. u Nijemaca i Magjara.

[4] »F r e y m u e t i g e B r i e f e e i n e s u n g a r i s c h e n E d e l m a n n e s, über das oesterreichische Staatssystem; geschrieben während des 90tägigen Krieges« (Austerlitz 1806. s. 106.): »Freylich hätte dieses Haus in einigen Jahren eine Marine haben können; denn es waeren vielleicht auch fuenfzig Jahre verflossen, bis dieser Lieblingswunsch hätte in Erfüllung kommen koennen; aber wenigstens haetten die ungeheuern Waldungen Kroatiens, die bey Fiume beynahe in die Meerseite hineinhaengen, die Menge Menschenhaend, die aus Kärnten und Krain, diesem aermsten Theile der Monarchie haetten genommen werden koennen, die wesentlichste Hoffnung dazu gegeben; an Frankreich fehle es also nicht, Oesterreich so gluecklich zu machen, als es nach seiner geograghischen Lage, nach seinem innern Reichthum, und nach dem Range seiner Bedeutenheit seyn koente; denn es interressiert Frankreich, dass das Haus Oesterreich maechtig sey, dass ihr erster und wichtigster Alliirter die Früchte dieses Einverstaendnisses geniesse, und ebenso den Ueberfluss seiner Landeserzeugnisse an Frankreich abgeben, wie Oesterreich die Kolonialwaaren von den französischen Haefen miet einem viel groessern Gewinne, als aus Engeland, beziehen koenne; schon dieses waere hinlaenglich genug, um die Allianz mit Frankreich dem Hause Oesterreich an empfehlen, und zu beweisen, dass Frankreich es redlich mit Oesterreich meyne, und dass es in der Entfernung, in der er sich gegen Oesterreich befindet, wie mit schielen Augen die innere Vergroesserung Oesterreichs ansehen koenne«.

[5] Isp. i libellus »De usu Linguae Hungaricae in publicis negotiis« Pestini, 1806. Jedinu svijetlu iznimku čini biskup Vrhovac 1805. dobacujući u ugarsko-hrvatskoj velikaškoj kući Magjarima izjavu da će Hrvati za slučaj pokušane magjarizacije uvesti u Hrvatskoj »svoj jezik ilirski«.

No i s druge strane austrijska centralna vlast mogla je računati s raspoloženjem hrvatskih političkih faktora, koji su 1790. zaključili privremeno sistiranje izvjesnih svojih državnih funkcija »dok se ne predobije one dijelove Hrvatske, koje sada drži Turska i Venecija« (Acta & Articuli Dominorum Statuum et Ordinum Regni, lib. XI.). Na te hrvatske državopravne interese i nastrojenja smjerale su i sugestije svih kasnijih austrijskih apela javnom mnijenju, ali do ostvarenja tih hrvatskih pretencija za vlade habsburško-lotaringijske nije došlo. Već u travnju 1801. tražili su hrvatski nunciji, »da se Dalmacija kao sastavni dio ovih (trojedne!) kraljevina stavi pod zakonitu bansku vlast«. Slijedila je promulgacija »cara austrianskog« 1805. t. zv. treći savez protiv Francuske, požunski sabor s iscjenkanim pravom magjarskog službenog jezika a s Vrhovčevom klausulom da se to ne tiče Hrvatske, poraz Austrije, pa mir u Požunu, kojim je cesar izgubio, što je stekao u miru campo-formijskom. Slijedilo je pofrancuživanje bivše venecijanske Hrvatske i pripajanje Dubrovnika Dalmaciji, koje će se hrvatski sabor u instrukciji svojim nuncijima opet sjećati u ožujku 1807., upozoravajući kralja, da je ne zaboravi i ako jednom zadobije »ovu saveznu kraljevinu, otrgnutu od banske vlasti«, da je banskoj vlasti opet podvrgne. Kroz zapletaje magjarskih jezičnih pretenzija u Hrvatskoj, nuz mučna saborska natezanja za priznanje Rijeke i Primorja Hrvatskoj došlo je do priprema za obračun 1809. i do organizacije hrvatskoga domobranstva, za koje cesarova blagajna nije trebala brigu brinuti. Ali zato prema kompliciranim državno-pravnim interesima i osjetljivostima valjalo je Beču udešavati enuncijacije o motivima svih daljih i sve to težih protunapoleonskih akcija. Trebalo je usklađivati sve žive komponente pod habsburškim žezlom. I tu je Austriji vanredno pomoglo političko skribentstvo konservativno orijentiranih publicista, ali naročito pak oficijelna dobro promišljena i odmjereno stilizovana koncepcija posebno dvaju manifesta iz pera Fr. Gentza (1809. i 1813.).

U kompleksu cijelog ovog predmeta oko Gentzovih protunapolenskih manifestâ sva se prigodna literatura gerira kao da je ona samo funkcija javnoga mnijenja, a ono samo opet tako častan kolos pred kojim se i svi potentati moraju pokloniti[6]. Ipak s obih strana pozadine vidljivo je tendenciozno utjecanje na umjetno stvaranje i preobličavanje javnog mnijenja. A to je time važnije, što je i tada u programu Habsburgovaca bila očita težnja za održanjem bečke autokracije, koju će Gentz u odsudnim časovima pokušati da opravda sa dva manifesta u silesiji drugih brošira, koje su servirane tadašnjim c. kr. podajnicima[7].

[6] »... dieses ist das grosse Geheimmnis, das ist der Schlüssel zu dem, eine Missdeutung veranlassenden könnenden Betragen der Staaten Oesterreichs, mit dem sie, ohne diesfals eine Unterredung gepflogen zu haben, klar bewiesen, dass die öffentliche Meynung L' o p i n i o n p u b l i q u e jener ehrwürdige Koloss sey, vor dem alle Fürsten den Hut rücken müssen«. — Freymuethige Briefe eines ungarischen Edelmannes ... Austerlitz, 1806. S. 190.

[7] I u najteže doba poslije 1809. otvoreno se priznaje program dinastije: »Die Habsburger ... anaufhörlich daran, ihre Macht über ihre Erbstaaten unumschränkt zu machen ... so, dass unter Karl dem VI. in dem ganzen Zusamenhange der Monarchie, wenn mann Ungarn und Tyrol ausnimmt, nichts mehr als der alleinige Wille des Fürsten Kraft und Folge hatte, und keine Menschenstimme sich dagegen hören zu lassen wagte. Unter der weiblichen Regierung seiner Tochter Theresia glaubten zwar einige ihre Häupter wieder etwas heben zu dürfen, aber sie erfuhren bald, dass diese Frau sich so gut als selbstherrschend zu behaupten wusste, wie ihre Vorfahren«. Isp. (Fr. Joh. Jos. R e i l y u. J. G. O e h l e r), Sinn und Herzmann, oder Wer herrscht nun in

Ali već sasvim drugog tipa bila je baš netom citirana brošira »Sinn und Herzmann, oder Wer herrscht nun in Oesterreich? Anonimno je izišla ne sa skroz protudinastičkom, ali ipak s oštro kritičkom tendencijom, ističući grijehe Habsburgovaca što su, nepodobni za toliku vladalačku odgovornost, sve centralizirali u svom samodržačkom sistemu. Dok je bilo par okretnih savjetnika i generala, išlo je kako tako. No Habsburgovci su bili gluhi za bilo kakvu dobronamjernu kritiku: kad je »stranac« što primjetio u smislu popravljanja na osnovi objektivnog opažanja, smatralo se, da je bio indiskretan i nelojalan, a podanik — u zao čas — odmah veleizdajnik.

Brošira ističe, kako takvi sistemi sami pripremaju revoluciju. Čim manje mogućnosti za prosvjetu, narod je sensualniji, a svjetina (der Pöbel) sve više napreduje (»... dringt zuletzt in die Rathsstuben, und geht mit Ordensbändern herum«). Iz toga svega slijedi sve pomalo, da ološ ispliva, a vrijedniji se povuku u resignaciju i neutralnost, dok se kola državna kotrljaju unatrag, vrlo brzo[8]. No zavaravanje s vlastodržačke strane ipak jednom prestane, jer ili narod progleda te uništi hrđavu vladu, ili taj posao pokraj pospana naroda obavi tuđa koja država. Rasap je suđen svakom ko ne će obnove. I to je, veli brošira, garantovano u historiji svih država. Habsburgovci su bili pobožni, to je točno, a bili su i sretni, do Marije Terezije. Ali onda je pošlo naopako. Djeca u dinastiji nijesu odgajana za prijestolje, nego n a prijestolju[9]. Marie Antoinette (Antonia) — crta se u spisu — bila je i sama kriva za svoju sudbinu; namjesto da bude majkom s v i h Francuza: miješanje u vladavinu (vorlaut), povrh toga razuzdane i skupe svečanosti i sablažnjiva ljubakanja. A sestra joj, napuljska Karolina, nije bila bolja, tuđa narodu iza 40 godina, a okružena narodnim parasitima. Poslije bijega iz Napulja pohađa u Beču jedno odgojilište i jedino, što smaže reći omladini jest apostrof: »Lebt wohl, und seht nur, dass ihr gute Unterthanen werdet«. To je dakle podaništvo trebalo po njenom shvaćanju biti prvom ljudskom vrlinom — veli brošira — a upropastila je nemoćan narod nad kojim je despotovala. Još jedna kći Marije Terezije, parmanska vojvotkinja Amalia tako je prošla završivši u Pragu, dok je princ Carl — rođen kao sin kraljice — ispunjavao svoj kratki život u nadmetanju sa starijim bratom, poslije carem, Josefom, koji se rodio kao sin tek jedne nadvojvotkinje. Köllnski kurfürst Maximilian, njihov brat, bijaše jedino odličan gastronom. Kaže se, kako je milanski Ferdinand bio srebroljubac i mešetar, nabijajući stanarinu u Beču, inače zauzet problemom čestog mijenjanja boje dvorskih haljina i odora. Cara Josefa ocrtala je brošira kao zanesenjaka, koji mišljaše da se posao stoljeća može posvršavati u cigli decenij. Njegovi učitelji ogadili su mu sve knjige i pisce (daher er auch in der Folge zwischen dem Buchhandel und dem Käsekramm keinen Unterschied fand. p. 29.). Kritika cijelog josefinizma vrlo je iscrpljiva, a nato je

Oesterreich? Den Bewohnern dieses Staates gewidmet von dem Sohne eines Fremdlings. — S. l. 1809. p. 9.

[8] »... Was den Menschen kraftvoll und selbstständig machet, hat den Beyfall der Regierung nicht. Dafür werden entkräftende Laster, Wollust, Wucher und Selbstsucht herrschend, der Patriotismus wird überall geheuchelt, aber selten gefunden, und die kleine Zahl der Redlichen und Klugen zieht sich zurück, und bedauert, dass es ihr niemand glauben will, wie rasch der Wagen des Staates rückwärts rolle«. p. 15.

[9] »Wurde der kaum der Sprache fähige Knabe oder das noch unreife Mädchen spazieren geführt, so sab es sich allnthalben im Publicum mit gebognen Knien empfangen. In ihren Kammern sassen sie vollends auf Altären, vor welchen der Weichrauch nie verglimmte und alles war voll von kriechender Aufwartung. Geh hin, und erziehe ein Kind, dem zu huldigen du nie aufhören darffst«. p. 19.

slijedila (naočigled Napoleona ponešto zakašnjela) propaganda jakobinstva. U stvari, to »jakobinstvo« upravo je bilo i upućivanje Austrije na nezgodne primjere apsolutizma kao n. pr. u Sardiniji (war der Glaube vielleicht fester als anderswo, dass das Volk bloss dazu da sey, damit der Hof darüber thronen könne, p. 51.). I zbog toga sprovođenja nužno podržavanje otajnosti, zaglušivanje, i napokon zagušenje. Velik je problem mučio pisca brošire poradi potrebe razračunavanja njemačkog Reicha (stari spor prusko-austrijski); a vidio je, naime, na očigled probuđenih narodnih svijesti još i mogućnost sve većeg otuđivanja između elemenata u starim državopravnim sastavinama: Ihr verwandten Böhmen, ihr edelsten aller Slaven, die ihr den Deutschen in der Aufklärung noch zuvor geeilt waret, und späterhin selbst eure Sprache opfertet, um bey der gemeinschaftlichen Verfolgung fernerer Ziele jeden Unterschied wegzuräumen (p. 73). I ovaj je auktor pomišljao na veliku silu, koja se tada očitovala u razgranjenoj upotrebi njemačkoga jezika (ihre [sc. der deutschen Sprache] Verbreitung ist vollends erstaunlich p. 75.). Knjigu štampanu u Beču, Berlinu ili Casselu ne čita samo cijela Njemačka, dvije trećine Švicarske, polovina Pruske, nego i t r e ć i n a H r v a t s k e, Ugarske i Erdelja (in einem Drittheile von Kroatien, Ungarn und Siebenbürgen). Ali mimo te zgode ipak se u Austriji griješilo protiv zdrava razuma, i to je iziskivalo žrtava, pa u tom je valjalo biti otvoren, jer da je Leopold II. poslije pojave francuske revolucije mirovao prije bi propali i jakobinci i spašena kr. obitelj i ne bi uopće dolazilo s Francuskom do rata, koji se sad toliko produžio. I zašto da Austrija neprestano ratuje, kad su to sa mnogo više razloga mogle učiniti ostale države, pa nijesu. A u koliko jesu (Pruska i Rusija n. pr.), vojske su im zakašnjavale, dok su austrijske čete hitale. Konačno se nastradalo: Austrija je izgubila šestinu svoga područja i još veći dio respekta u tuzemstvu i u inozemstvu (n. pr. u Bavarskoj, gdje je antipatijâ bilo još od pandurskog četovanja i u posljednje vrijeme pri pohodu na Rajnu zbog naturivanja papirnatog novca). Pošten a ograničen neka se uostalom ne pača u ono što ne razumije, to je već Konfucije nazreo. A u Austriji treba obratno činiti od onoga, što se činilo u posljednjih 30 godina. Josef II. bio je prenagao s reformama, Franz II. plašljiv te mu nesposobna okolina zavladala: ogradila je narod cenzurom, ne dajući mu priliv novih ideja, a kršeći i stare pravice. No što može ograničenost! Censura ne samo na granici države, već u svakom mjestu. Svaki privatnik morade strepiti za svoju knjižnicu. Nego i javne knjižnice (Lesekabinette) bile su ugrožene; dobre knjige nemoguće, ali zato cvat šupljih romana i bedastih igrokaza. Mračnjaci hoće i školstvo u komu je svaki udžbenik za oltar gluposti. A udžbenike mora da su po narudžbi ministarskoj pisali besposleni škribani i služitelji i oni samostanci koji su biskupu bili duhom ograničeni da budu dušebrižnici (... aus dienstlosen Kornschreibern und quiescirenden Amtsdienern und aus solchen Mönchen, die der Bischof zur Seelsorge zu blöde fand, p. 121.). A ipak je školstvo kapija hrama državne sreće. Dvije su još glavne stvari austrijski vlastodršci krivo udešavali, a to je krivo

Austrijski cesar Franz I. (Joh. Pichler. Schabkunstblatt)

pobijanje lihvarenja i zanemarivanje službinčadi i radnika, koje pisac naziva »Gesinde«; od potonjih prijeti velika pogibao (so streut verdorbenes Gesinde allenthalben bösen Samen, und trägt seinen Unfug in alle Winkel und Kammern p. 129.). A i sucima je određen kriv zadatak. Napokon zaglavno zlo je hrđavo i nerazumno novčano poslovanje. Zlato je pretvoreno u papir, puštene su uzde lihvi, stvorena je skupoća, oskudica. I nakon svega mračnjaci se još nijesu prenuli[10]. S općom srećom (blagostanjem) igrali su se kao dječurlija. I kako bi onda u saobraćaju s drugim državama pravo postupili?! Zar oni, koji u vlastitoj državi ne znaju upraviti svojim sugrađanima, da će moći riješavati sporove među drugim državama[11]. Ali poput svih zaslijepljenih krivci su uzrok zlu tražili na Seini, a ne na Dunavu. Nego kočenjem sila narodnih smlačila se i ljubav prema domovini. Komu razvoj duha ograničuju, klonuće u čuvstvo robovanja, a zna se kako robovi ratuju. I teška su vremena, kad se čuju samo glasovi pokvarenjaka i luđaka i kad se povlači šutnja dobrih i mudrih. Ali Francuzi su pokušali s par ustava, no u svima ustavima bilo je feudalstvo isključeno. I zašto su Francuzi zakratko stekli opće simpatije? Kod svih novotarija većine u narodima samo su dobivale. Pitanje je međutim, da li je pravo svojine (u slučaju sprovedenog otuđivanja lenskih dobara) doista najviše pravo. Tu provedbu odobrila je uostalom većina savremenika, a pozni svijet, veli pisac, jednoglasno. Zar se današnji Sasi tuže, što je Karlo Veliki učinio s njihovim pretcima? A zar su se ti zatočnici feudalizma i protivnici revolucionarnih Francuza ustručavali podijeliti Poljsku, što je tim bila okrnjena sloboda poljskih izbornika? I sad, što se tiče prijestoljâ, mlade su dinastije zvane. U Napoleonu Bonapartu Francuska je našla pravoga vladara za novo doba. Carski naslov prevario je stare vlade, osim kramarske Britanije, kojoj se zatim ostale pridružiše, kad su uvidjele da Napoleon ne sprovodi restauraciju. Brošira je, to se konačno vidi, napisana u prilog dobrog glasa Napoleonova a protiv Velike Britanije i austrijskog državnog sistema, ali s velikom nadom, da se taj sistem može odstraniti dotično i popraviti, u prvom redu školstvom i pučkom prosvjetom, a in politicis prikloniti se Napoleonu. No sav taj boljitak ne će se steći, ne bude li onoga, što iziskuje nova ustavnost, a to je publicitet, javno opravljanje državnih posala[12]. I tek

[10] Welchen Redlichen ergriff nicht heiliger Zorn? Welcher wandte sich nicht mit der Frage an die Menschheit umher: Rettet uns denn gar nichts aus ihren Händen? oder an den Gott des Elisa: Kommt den kein Bär, diese Buben zu fressen? — (Reily und Oehler, Sinn und Herzmann, oder Wer herrscht nun in Oesterreich? p. 132.

[11] Die zu Hause der Zeit vorgreifen oder sie versäumen, die sollten den Zeitpunkt des Wirkens wider eine auswärtige Macht richtiger treffen? Die die Kräfte ihres eigenen Beutels nicht zu berechnen wissen, die sollten den Inhalt fremder Säckel sicherer schätzen? Die keinen Verfasser eines brauchbaren Lehrbuches zu finden wissen, die sollten Gesandte an entfernte Höfe oder Feldherren wider feindliche Heere glücklicher wählen? p. 133.

[12] Die Presse des Buchdruckers, diese Säugamme der Publicität, geniesset die Freyheit, ihre Arbeiten öffentlich zu zeigen, nicht minder, und hülft nicht nur die Bildung der Nation immer erhöhen, sondern gibt selbst der Regierung manche Aufklärung, die ohne dem unterbleiben würde. Der Richter hält vor jedem, der zuhören will, bey offenen Thüren Gericht, p. 179. »Kralj Franjo... je inaugurirao hajku protiv obrazovanih ljudi natrunjenih modernim idejama. Htio je da hermetički zatvori svoje zemlje od ideja i struja, što su dolazile iz tuđine, a naročito iz Francuske, te nije samo zamrzio literaturu, već je uzeo smatrati upravo ličnim protivnicima sve pisce. Već godine 1793. započeo je bezobzirnu hajku protiv njih: uspostavio je cenzuru u svoj strogosti, a

takvom praksom biće ministri, oci naroda, spona, koja ne će znati razlike između dobra vladareva i dobra narodnjega. I sve mudre glave biće i neplaćeni pomagači takova nastojanja, jer spisatelji trebaju, osim toga, nastojati oko istine, a ne uvijati svoje riječi u slatku pređu. I kad opuste političke uze (u Munkaču n. pr.), onda vlada i narod postaju jedno, pa i ako nema toliko vivat-vikača, biće oko vlade stvarno više patriota, tako i uz prijestolje cara Franca, koji i lično, ako se uzme pravo, nije ni kriv za sve zlo njegove države, jer je u sedamnajst godina svoje vladavine doživio više čuda i pokore nego njegovi pređi u sedamnajst decenija. Ako se dakle habsburško-lotaringijska kuća opameti i dade ustav, ne će to izbjeći ni sunčanom oku Napoleonovu i ratova kod kuće više biti ne će, u Evropi manevri, a tek eventualno na Nilu ili Eufratu pravoga boja.

Naprama ovako tipičnim broširama, koje su ulazile u Austriju unatoč prestroge censure, baš poslije sloma 1809., kada Gentzov manifest iste godine pred rat nije zbog poraza našao uvjerljiva odraza, nužno se moralo s austrijske vlastodržačke strane pomišljati na potrebu preparacije javnoga mišljenja u duhu vlade. To je djelomice učinjeno i prevođenjima Gentzova manifesta u jezike pojedinih narodnosti u c. kr. državama.

I tako 1809. Austrija je doista postupila na ovaj način, računajući s javnim mišljenjem i u bivšim mletačkim posjedovanjima, osobito u hrvatskom narodnom području, gdje se u gradovima i slovjenski građanski živalj služio talijanštinom. Tako je m. o. publiciran n. pr. prevod tadašnjeg manifesta: »Traduzione del Manifesto sortito in Vienna dall' Imperial-Regia Stamperia di Corte e di Stato. (Fiume Dalla Reg. Stamp. Governativa de' Fratelli Karletzky. 1809.«) (p. 1.—35.).

Sam njemački original Gentzova sastavka naslovljen je: »Aufruf an Oesterreichs Völker«[13]. Auktor se isprva u pruskoj službi ogriješio o činovničku dužnost svojim u ono doba toliko zazornim interesom za aktivnu politiku pak je padnuvši u nemilost prešao u austrijsku službu, gdje i Stadionu i Metternichu učinio vanrednih usluga zadovoljavanjem svoje ambicije. »Narodi Austrije! Kocka je pala. Rat je objavljen, nije drukčije moglo biti, jer da se moglo, naš bi ga monarh mimoišao« — to su uvodne riječi manifesta 1809. Tenor u svemu, dašto, da je Napoleon silnik, vjerolomac; da je izgurao iz njemačkog Reicha dinastiju, koja je bila dužna paziti na čast (um den ersten Rang unter den Monarchen Europens). Figurativno se ističu parole u austrijskoj sferi, kao: »die Vereiningung der gesammten Deutschen Nation«, »die Ehre ihres (sc. deutschen) Namens«. Istaknuto je i zdušno austrijsko opsluživanje i požunskog i tilsitskog mira. U Napoleona je međutim bilo samo: ungerechte Zudringlichkeit, mehr gebietherischer Ton, pak je nadošao i slučaj grofovije Gorice, pa zatim Napoleonov zahtjev opozivanja austrijskog poslanika iz Londona (mit gebietherischen Trotze) i zapovijed kontinentalnog zatvora. Ali povrh toga i zahtjev, da se sve luke Jadranskog mora anek-

strane knjige dao je plijeniti upravo hrpimice, tako da je već 1794. bilo 4.476 zabranjenih knjiga u službenom popisu. Ovaj su kraljev postupak plemići većim dijelom primili sa zanosom, a pojedine županije išle su i dalje, jer su ga smatrale preblagim. Sad se opet podiže duh feudalni i klerikalni do potpune prevlasti u javnom životu: stalo se zahtijevati, da se zabrani svaka knjiga napisana od pisca nekatolika, jer da je pristrana i da ulijeva čitaocima otrov u dušu, od čeg valja narod obraniti«. Cit. F. Šišić, Hrvatska Povijest III. U Zagrebu 1913. str. 113.

[13] Wien, bey Anton Strauss, 1809. p. 1.—34. 8⁰ Omot brošire ovog Aufruf-a žute je boje sa crnim grafičkim ukrasom, simbolišući crno-žutom kompozicijom opreme samu Austriju.

tiraju kraljevstvu Italiji. Ta nepravda u austrijskom shvatanju je i provedena: papa je izgubio luke, a i Dubrovnik je pripojen Italiji, samo je začas Austrija pričuvala luke, jer je cesar predvidio sredstva obrane, a Napoleon trebao još da čeka (als er anderswärts noch Throne umstürzen und Königreiche zu verschlingen hatte). I da nije sadašnjeg navještaja rata (1809.) Austrija bi stradala da su i sve ostale države podjarmljene[14]. Ali papa je zarobljen; Portugal je milijune plaćao da bude neutralan, htio zatvoriti svoje luke Englezima, ali ipak je s francuske strane proglašeno »da je familija Braganza prestala vladati u Portugalu«. Što je preostalo nego namjesto ropstva u Francuskoj bijeg u Brazil. Ferdinand VII. španski lišen je prijestolja (Vergebens sucht man ein ähnliches Beyspiel von Treulosigkeit in der Geschichte der Völker). I vrlo je značajno što Gentz uvažava borbu iregularnih Španjolaca kao obezglavljene nacije lih zbog povratka kralja na prijesto. A takav vrijedan vladar je i cesar Franc I. koji po sličnoj sudbini pati za narode, a da narodi u toj patnji ne participiraju. Nego kad je izbio na javu španski slučaj francuskog nasilja i kad je ponuđena dioba jedne prijateljske zemlje, monarh austrijski morao se prenuti, vojsku spremiti i oživjeti nacijonalnu snagu. I što je najvažnije, Gentz u manifestu razlikuje austrijanske (različne) narode (Völker), ali pretpostavlja samo jednu naciju (Nation). Ta nacija od skupa narodâ simpatizirala je sa Španijom i nije se dala zavesti napoleonskom štampom, jer razbojstvo se mora nazvati razbojstvom[15]. Napoleon se zabrinuo, pozvao ruskog cara Aleksandra na zajednički boj protiv Austrije, no »Billigkeits-Gefühl« cara Aleksandra zabaci taj poziv. I tada je nastupila plaćena štampa, koju Napoleon uvijek snabdije klevetama i pošalje prije svojih vojski. Ta je štampa potcijenjivala austrijsku upravu, ismijavala austrijske narode, dok se u isti mah podrugivala Galicijanima kao buntovnicima, Ugrima kao fakcijonerima, a Nijemcima što su bespomoćni i nespretni za vojevanje. Šta više, grdnje ovih libelista ne poštediše ni braću cesara i cesarice. C. kr. vojska je potcijenjivana a da bi se francuskoj naciji prikazalo lak boj s Austrijom. Austrijanski narodi međutim znaju, da je moralo doći do rata, znaju za što se bore, jer su sretni pod blagim žezlom jednog pravog oca naroda, u čijoj državi cvatu manufakture, obrt i ratarstvo, pa je uopće blagostanja na pretek. Pod kojom bi vladavinom austrijanskim narodima bilo bolje? A kakova će istom sreća biti poslije pobjede! Jer gdje god je Napoleon pobjeđivao svuda su zgažene narodne pravice, ismijani sluge religije, iscrpljene zemlje uzdržavanjem vojski. Najljepša imanja dobiše francuski generali, koji znoj tuđih seljaka spraskavaju u Francuskoj, koji ne ljube svoje podanike kao zemaljska gospoda. Sleska je primjer, Holandija, Toskana, Crkvena Država, Lombardija, pa uopće svi dijelovi Njemačke. Mladiće novači Napoleon u vojsku i šalje širom svijeta. Nikada se narodi nuz Napoleona ne mogu nadati miru. Zato je

[14] »... wenn Napoleon alle andere Staaten unterjocht hätte, wenn rings um ihn herum alle alten Regenten-Familien gestürzt, alle Kraft zum Widerstande gebrochen, Alles an das Joch gewöhnt gewesen wäre, wenn er gerade dadurch gegen uns in eben dem Grade übermächtig geworden wäre, als er es bisher gegen schwächere Nachbar-Staaten war«. p. 10.

[15] Važan je fakt, kada Gentz dopušta postojanje javnog mnijenja i u Austriji: »Die österreichischen Völker fühlten es, dass nur vorbereitete Gesammtkraft sie gegen ähnliche Gewaltthätigkeiten zu sichern vermöchten. Nicht die Regierung belehrte uns herüber; kein Schriftsteller predigte uns diese grosse Wahrheit. Sie lag unauslöschbar in uns allen«. (p. 19.)

sad na očigled rata potrebna sloga c. kr. narodâ proti silniku, a samo se pobjedama može i nadalje uzdržati austrijanski državni savez (Staaten-Bund), nacija austrijska od 24 milijona. To što Napoleon nije nigdje iskusio (borbu, naime, s razdraženim narodima kao takvima) Gentz se ponadao da će Napoleon iskusiti u sukobu sa Španjolcima i s Austrijom (koje je Gentz smatrao posebnom, jedinstvenom nacijom), a pozni svijet je trebao zbog toga jedamput klicati: Španjolci i Austrijanci spasili su slobodu čovječanstva! Konačno je »Aufruf« završio s praktičnim uputama za rat i spremu u zaleđu, upućujući za slučaj potrebe i opet na četovanje čestitih Španjolaca, koji i sami ne imadoše u početku pravog oružja. Pa ukazavši nuz Erzherzog Karla još na 4 arcivojvode zapita pisac čitatelja: ima li još i jedna obitelj u monarhiji, koja u boj šalje toliko članova koliko cesarova. Scijenio je, da je vrijedno ugledati se u te vrle prinčeve, ratovati, osloboditi se sramnog tuđeg jarma a za uzdržanje stanja pod onim žezlom »pod kojim su oci naši stoljećima bili najsretniji narod« (na svijetu).

Rat se međutim 1809. sasvim protivno svršio no što su smjerale želje »Aufrufa«[16]. U nuždi svojoj tek se 1809. Austrija obratila narodima, pa je već 1810. tumačio Ludwig Jahn vrlo instinktivno onu habsburšku krilaticu A E I O V u interpretaciji: Allerlei Erdreich ist Oesterreichs Unglück. Dotle je bečkim mirom (14. X. 1809.) Napoleon stečene hrvatske zemlje proširene zemlje »Ilirije« organizovao, dijelom na graničarsku, dopirući teritorijalno u Hrvatskoj sve do Save. I dok je resignirana Austrija, gušeći se u financijalnoj katastrofi, operirala tek pomalo nezadovoljstvom obespravljenih privilegiraca pod francuskom okupacijom, Napoleon je kulminirao.

I u povodu baš te sile i nadmoći Napoleonove od 1809. Austrija je i moralno klonula za nekoliko godina, i pod dojmom činâ jake ličnosti francuskog imperatora mogaše 1811. izići u Zagrebu prevod Napoleonove biografije [17], diveći se heroju kakvog onaj naraštaj nije mogao ni sanjati. »Czila Europa szada jedinoga Csovika, kakvoga nami josh niti sztara, niti szadashnya koja zivimo vrimena, niszu na szvitlo dali, pazlyivo motri, i muchechi szama u szebi duboko premishlyava, Csovika velim, koji z chudnovatom kriposztjom, i josh nigdar nikomu nepoznanom oblasztjom, i moguchnosztjom szvima Europe Derxavami, i szkorom szvakomu Orszagu novoga sztalisha, novo Bitye, i novo licze je zadao. — Kojemu danashnyi narod po svojemu oszobnom mishlenyu, i szudu makar kakovo poshtenye, ali miszto u broju lyudih bude zadao, i ukazao, velim miszto, koje sztopram nash Odvetek, i nadospiuchih Vrimenah dogagyajev Pishczi u szvoima pripoviestih tverdno, i isztinito potverdili budu i odluchili, — zato i pak svaki je duxen jednako, szarcseno, pravichno, i nerazdilyeno mishlenye od takvoga Csovika nosziti, koji na svitu uspomena svakoga vridne chine uzrokuje i chinich illi szlipoj szrichi, illi prilichnoj zgodi pripiszati morala«.

Ipak se u rezigniranoj Austriji našao državnik, koji je u svijetu pored

[16] Isp. K r o n e s, Zur Geschichte Österreichs im Zeitalter der französischen Kriege und der Restauration (1792—1816). Gotha 1886.

[17] Izpiszavanye xivlenya i csinih Napoleona czeszara Franczuzah i kralya od Italie od Nyegovog Narogyena do vrimena szkloplyenoga u Becsu mira, iz Nimacskoga u narodni Jezik prenesheno po A n t u n u N a g y u Zagrebecskoi Viszokoi Ucsioniczi Dogodovcsine Opcsinszke i Domorodczke Czeszarszko Kralyevszkomu Sztavelnom Naucsitelyu, i po Derxava Orszaga magyarszkoga priszegnutomu Pravde Branitelyu. Vu Zagrebu, Szlovosztiszkoga Novoszelzkim. 1811.

Velike Britanije ustrajao kao najžilaviji protivnik velike francuske revolucije i svih njenih posljedica. U to vrijeme moralo je u ličnosti Metternichovoj biti još dosta suzdržavanja, ali je u njega bilo još preostalo dostatne snage da čuva neki zavjet ancien regimé-a, Obrigkeitsstaat, i poslije austrijskog državnog bankrota od 1810., kadno su banco-cedulje[18] uzdrmale povjerenje c. kr. podanika u financijalnu solidnost Austrije. Unatoč toga već se Metternich spremao za svoju ulogu oružanog posrednika u obrani Evrope od »usurpatora« i od trajne ratne ugroženosti. U Austriji se tada auslezungssajnima bacilo van tečaja 212 milijona forinti tako da je financijalnim patentom od 20. II. 1811. (a publiciranim tek 15. III.) svijetu ostala samo petina novca, dok je država tim udarom oduzela četiri petine[19].

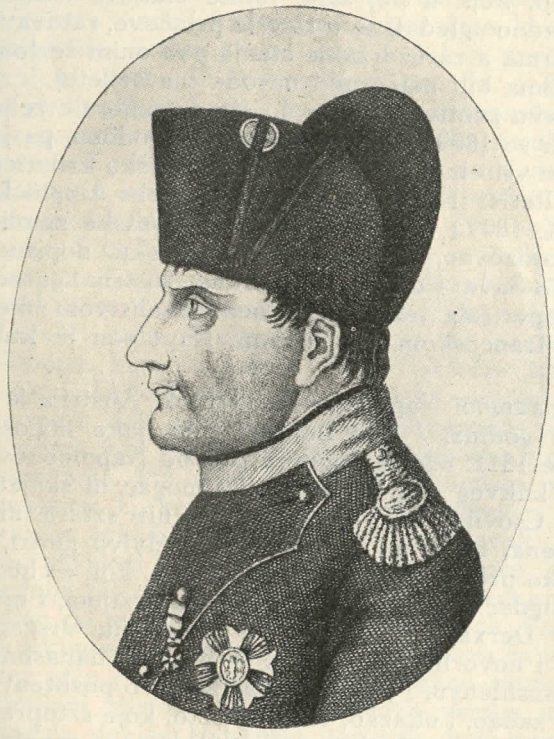

Napoleon I.

Pa i 1. »velikomašnjaka« 1812. slično je Ferenc cesar morao u Beču izdati 7 štampanih strana »oglas o vrijednosti banco-cedulje«. I dok je išlo, Ugarska i preostatak banske Hrvatske otimale su se po tradiciji »dobrovoljnim patriotizmom«, ali je Vojnu Granicu stigao dvostruki udarac. Posred novčane katastrofe Austriji je teško bilo stvarno započeti politiku odmazde.

Valjalo je putem štampe prikriti poraz a istaknuti, da će ono, što je ostalo nadalje biti sigurno, dok se preko aspiracija na bivši mletački teritorij šuteći prešlo (»... jesze i czeszar Franczuzah zavezao, da Derxavah Czjelovinu (integritatem Provinciarum) austrianszkoga Czeszara, Magyarszkoga i Pemszkoga Orszaga Kralya nepotlacseno, i szveto bude obderzavao ...« I na ovi nacsin jeszu dva veliki Vladaoczi iszvoje pravde, i Inade dovershili, potlamkam bibili narodi, z' kojima ovi upravlyaju, czilome szvitu nigdan nevigyene, i szvake uszpomene vridne pelde, szvoje Jakoszti, i mogucsnosti na szvitlo postavili. — Josh nijedan mir, koije pred ovim sztraxnyim szkloplyen i bio, nebi tako potvergyen, dabisze nyegova sztalnoszt, i iz ove szvako nadoszppejucse povekshavanye szricse uffati mogla, kako ovi sztraxnyi potverdgyen biashe; i doisto pervi csini, koji jedno malo kasznie ovo mirovno Uvjettovanye szlidiche, obecsavaju

[18] A. Beer, Die Finanzen Oesterreichs im 19. Jahrhundert. Prag. 1877. s. 44.—85.

[19] 900 milijona for. nominale prema faktičnoj vrijednosti 225 milijona kovanog novca.

namih mnogo veszelia, i szricsnia vrimena«[20]. I to »srićnie vrime« nenadano je i nabrzo uslijedilo, nakon gravamina varaždinskog sabora u kolovozu 1811. protiv grabežljivosti neplaćenih vojnika i nasrtanja Magjara protiv hrvatske latinštine. A zatim novi rat ...

Kad je naime između Napoleona i Rusije došlo 1812. do ozbiljne napetosti pak onda i do rata, Pruska i Austrija moradoše po diktatu Napoleonovu također sudjelovati. Austrija je 14. III. 1812. sklopila s Napoleonom ugovor. U tom se savezničkom ugovoru međusobno garantovalo posjed, a Austrija je bila obvezana da protiv Rusije postavi »pričuve« od 30.000 vojnika, da u napoleonsko-ruskom ratu participira kao »Hilfscorps« (pod austrijskim feldherrom, primajući doduše zapovijedi izravno iz Napoleonova generalkvartira). U tajnom dodatku suviše je Napoleon obećao Austriji i zemljišni prirast, ne kazujući što i kako bi trebala ispasti ta nagrada vijernog savezništva. Hrvati pođoše tako kao predstraža iz dviju carevina na Rusiju.

Austrija je činila što je mogla tokom iste godine: i podvorenjem svoga imperatora (s Marijom Ludovikom!) Napoleonu u Dresdenu svibnja mjeseca, no s mlakim operacijama u Poljskoj od lipnja 1812. sve do kraja siječnja 1813. Prusija naprotiv, koja je s Rusijom sklopila (dašto poslije Napoleonova stradanja) ponajprije ugovor o neutralitetu a onda 27. II. 1813. ugovor u Kališu (Trutz- und Schutz-Bündnis), što urodi i Friedrich Wilhelmovom porukom od 17. XI. »An Mein Volk«.

Navodno je, međutim austrijski kancelar Metternich još od jeseni 1812. bio u dogovoru s pruskim ministrom Hardenbergom, tek je Austriji bila još potrebna maska i prividno prijateljstvo prema Napoleonu[21]. Ipak je između Austrije i Rusije sklopljeno primirje, no još uvijek tajno. Kao posljedica bijaše austrijsko povlačenje na onu stranu galicijske granice. Sad Metternich preuze t. zv. oružano posredovanje mira između saveznikâ i Napoleona za »prirodni i trajni mir«, tobože kao Napoleonov saveznik. Metternich je bio samozvan kao »oružani posrednik« između dviju rastavljenih strana Evrope. On je svakako morao i htio da u tomu poslu prije svega uznastoji, kako da do oružanog sukoba ne dođe na austrijskom tlu. Jedno istrošenost, a u drugu ruku eventualno ratno stradanje još bi više otuđilo narode kući habsburškoj. Baš 1812. Hormayr otvoreno priznaje, da je Austrija heterogena i ženidbama skalupljena država[22]. I ma da je od 14. III. 1812. Austrija s Francuskom bila u ratnom savezu, ipak je sve njezino nastojanje bilo, da se riješi toga saveza a da se opet prerano ne zaplete u rat. Radetzky n. pr. napominje u jednoj zaostaloj zabilježbi, kako još uoči rata 1813. austrijska kompanija nije brojila više od 60 momaka i sva vojska da su bili samo neki preobučeni, slabo obuveni seljaci, a zbog toga i velik postotak bolesnika i sl.[23].

Austrija je u ratnim operacijama 1812. sprovela pasivnu resistenciju, dobro računajući, da bi komadanjem Pruske i sama došla na red. U travnju iste godine, sve protivno financijalnom patentu od 20. II. 1811. (da se ne

[20] Nagy, Izpiszivanye xivlenya i csinih Napoleona ... str. 406.—407. (isp. i prijašnju sliku, valjada rez Dahling-a).

[21] Wilhelm Oncken, Oesterreich und Preussen im Befreiungskriege. I. Berlin 1876. S. 6.

[22] »... aus heterogenen Bestandteilen zusamengesetzter, eigentlich blos zusamengeheirateter Staat«. Isp. H. Ritter von Srbik, Metternich, der Staatsmann und der Mensch. II str. 755.

[23] »Mitteilungen des k. k. Kriegsarchiv. N. F. I. Wien, 1887., s, 73

će više izdavati nov papirnati novac) nastojanjem Metternichovim zaključeno je izdanje novih 45 milijona t. zv. »Anticipationsscheine«. To je bilo u ratne svrhe, a u stvari opet stari i već prezreni papirnati novac, zajam bez pokrića i bez kamata. 15. travnja 1812. car je potpisao taj patent, no izdanje »šajnova« poskoči do 17. kolovoza na 100 milijona, koji su bili tajno štampani i bacani u promet (»geheime Anticapationsscheine«)[24].

Austriji se nije radilo samo o tome, da se Napoleon povuče iz Njemačke na granicu Rajne nego više o tomu, da bi se on odrekao Ilirije, koja je zadrla duboko i u Alpe. Bez Velike Revolucije dotično bez uspjeha Bonapartovih jugozapadno hrvatsko područje i teritoriji Slovenaca ne bi bili istrzavani u tada dogledno vrijeme ispod vlasti venecijanske. Ali via facti ukinuća mletačke republike oživjele su i državopravne revindikacije Habsburgovaca kao ugarsko-hrvatskih kraljeva i nasljednika nekadašnjih gospodara Istre. U prilog je mogao i dobro doći i zakonski članak hrvatskoga sabora iz 1790. koji je proponirao zadobijanje venecijanskih hrvatskih pokrajina, no u Beču se ipak nije u tom smislu glasno izjasnilo. Radije se operiralo tipovima poput fratra Dorotića a na osnovi rimskog katoličanstva, koje je Napoleon bio ugrozio.

Pobjeda Rusije 1812. osmjelila je Prusiju i njezine saveznike, a ta premoć sklonula je i Austriju, da navodno zbog Napoleonove nepopustljivosti pristupi 1813. saveznicima. U lipnju 1813. u pregovorima za protunapoleonski savez između grafa Metternicha i grafa Nesselrode-a isticalo se s austrijske strane od 4. t. zv. sine qua non uvjeta i 3. zahtjev osobito »Rückgabe der illyrischen Provinzen« [25] (bez pomisli na bilo kakovu uspostavu Venecije nego želeći i njen italijanski teritorij). To je onda 27. IV. u Reichenbachu u protokolu dogovora Rusije i Pruske izričito naglašeno, kad je i formalno primljeno posredovanje Austrije za nagodu s Napoleonom, za »une paix prealable« (predbježni mir) sa konačnom svrhom trajnog, općeg mira (paix générale). A Austrija se već obvezala da će uz »izvjesne uslove« (unter gewissen Voraussetzungen) navijestiti Napoleonu rat. Jer dan prije, nezavisno od toga dogovora, 26. IV. Metternich je u Dresdenu imao sudbonosni sastanak s Napoleonom. Od cara Francuzâ zahtijevao je »umjerenost«, i da mirovne ugovore prestane smatrati ratnim primirjem, dok je Napoleon požalio, što je cara Franca tri puta »uspostavljao« na prijesto i što se oženio njegovom kćeri. Metternich je zahtijevao, da se ukine Rajnski Savez i Velika Vojvodina Varšavska, da hanseatski gradovi budu slobodni, da se Prusija poveća s granicama 1805., neka joj se vrati i Gdansko, a za Austriju sve ilirske pokrajine kako ih je posjedovala u to vrijeme Francuska. Napoleon odbi, a »vraćanje« Ilirije obrazloži kao nemogućnost.

Par dana iza toga i formalno je bio razriješen i francusko-austrijski ugovor od 14. III. 1812., navodno su ipak primljeni pregovori u Pragu te se Austrija obvezala 4. VII. produžiti primirje Francuske i saveznikâ, i to od 20. srpnja do 10. kolovoza 1813. (dašto ne zbog mira već poradi vojničkih razloga). Teškom mukom je ishođen dodatak reichenbachskom ugovoru.

[24] To se nastavilo i dalje narednih godina, tako da je još 1816. kolala horrendna svota od 20 milijona »šajna«. — O kalamitetima austrijskog državnog duga i bancoceduljama poslije pobjede nad Napoleonom isp. Antwort auf Eine Frage an Oesterreichs Politik. 1815. (s. l.).

[25] Wilhelm Oncken, Oesterreich und Preussen im Befreiungskriege. Bd. II. (1879.) s. 324.

Metternich se rastao s Napoleonom uvjeren o skorom padu imperatorovom, ovaj opet, da se car Franc ne će odlučiti za rat. Car Franc međutim ponadao se, da će Austrija nakon poraza od 1809. sada doživjeti svoju »Wiedererhebung zur europäischen Macht«. Zavisilo je o Metternichovom izvještaju caru, hoće li biti mira ili rata. Car Franc se doduše plašio rata, radije volio mir, ali u isti čas zahvaljivao Metternichu neko za onaj bar momenat umišljeno slavno stanje (»den jetzigen ruhmvollen, politischen Zustand Meiner Monarchie«), zaključujući, da je ipak najbolji mir (»Frieden, dauerhafter Frieden ist gewiss das für jeden redlichen Mann Erwünschteste«), no podjednako nikako nije htio da se krnji čast cara Napoleona, umujući, da u tom slučaju Napoleon ne će moći naći razloga za rat. Metternich je međutim želio, da upravo praškim pregovorima dokaže caru Francu, da je očita nemogućnost mira s Napoleonom, ali i to, da dade prilike Napoleonu pa da Napoleon prvi započne rat. Metternich je naime bio upućen, da se car Franc nikako ne će prenagliti.

Mimo ovih diplomatskih akcija saveznički su se generalni stožeri zdušno spremali za rat, a tako i knez Schwarzenberg i poglavica njegovoga generalnog stožera Graf Radetzky. Pričuve su dolazile. Tako se približavao i 10. kolovoza, i Austrija nato izdade ultimatum, koji je sadržavao ustanove reichenbachskog traktata: ukidanje Velike vojvodine varšavske i njene diobe Austriji, Rusiji i Pruskoj, Gdansko Prusiji, uspostavljanje hanseatskih gradova, Napoleonovo odricanje pokroviteljstva nad Rheinbundom i da se suverenitet njemačkih vladara stavi pod zaštitu svih velevlasti, obnova Pruske s »mogućom granicom na Labi«, odstup ilirskih pokrajina Austriji[26], pa dopuštena izmjena posjeda između velikih i malih sila Evrope. U ultimatumu se osobito oštro isticalo potrebu Napoleonova napuštanja pokroviteljstva nad Rheinbundom, što je u stvari značilo poniženje, i tu se vidio preokret cara Franca u prilog Metternichova stanovišta. Napoleonu je bilo poručeno da odgovori sa »da« ili sa »ne«. 10. kolovoza iz Dresdena kurir nije prispio u Prag, a već u noć stale su na granicama vatre s brda na brdo nagoviještati početak odlučnoga i odsudnoga hrvanja. Tek 11. kolovoza dopodne stiže Napoleonov glasnik, što sada već u misli jaki Metternich primi za porugu, i toga dana objavi se Napoleonu rat.

No rat je valjalo još izvojevati, i zadnjih godina i u Austriji uvriježena praksa diktovala je oportunost zbog svih eventualnosti opravdati i taj

[26] Napoleon je odbijao vraćanje Ilirije obrazlažući da ga je stjecanje stojalo 300.000 ljudi. O napoleonskom vremenu u Južnih Slovjena isp. m. o. Documents inédits sur les relations de la Serbie avec Napoléon I. 1809—1814, publiés par Auguste Boppe. Extrait de l'Otachbina livres XIX et XX. Belgrade, 1888. — Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815. Paris 1893. — Boppe, La Croatie militaire (1809—1813). Paris-Nancy 1900. — M. Medaković, Pohod Francezah u Liku 1809. god. (»Danica« H. S. D. 1845. Zagreb, 1845. s. 122.). — A. Kaznačić, Uspomena maršala Marmonta, hercega Dubrovačkoga. (»Leptir« zabavnik za g. 1860.). — R. Lopašić, Karlovac, Poviest i mjestopis grada i okolice. U Zagrebu 1879. — (anonim.) Napoleon i ustrojstvo hrvatske krajine. (»Narodne Novine«, Zagreb 1902. br. 13. i 14.). — Historicus, Provala Hrvata u francusku Dalmaciju godine 1809. (»Narodne Novine«, Zagreb, 1902. br. 262.). — I. Devvić, Maršal Marmont i Turci Krajišnici (»Narodne Novine«, Zagreb 1906. br. 211.). — Dr. B. Vošnjak, Ustava in uprava ilirskih dežel (1809.—1813.). Ljubljana 1910. — Dr. P. Karlić, »Kraljski Dalmatin« (1806.—1810.). U Zadru 1912. (isp. o tomu i »Narodne Novine« 1902. br. 248., 251.—255. i »Nastavni Vjesnik« XXVI.). — Dr. V. Deželić, Kako su Francuzi g. 1813. otišli iz Karlovca. (»Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XV. U Zagrebu 1913.). — Д-р Ф. Шишић, Карађорђе, Јужни Славени и Наполеонова Илирија. (Зборник „Народно Дело": Карађорђе, живот и дело. Београд 1924. стр. 47. и д.

korak pred javnim mnijenjem. Tako je došlo do koncepcije i drugog protunapoleonskog manifesta iz pera Gentzova. To je ono »Ochituvanje« koje je u Budimu prevedeno i na hrvatski jezik za ugarsko-hrvatski dio Habsburške Monarhije, a komu je tekst ovaj prema publikovanom njemačkom originalu od 19. kolovoza 1813.:

OCHITUVANYE

NYIH VELICHANZTVA

AUSTRIANZKOGA

CZESZARA,

VUGERZKOGA, Y CHESKOGA

KRALYA.

VU BUDIMU,

FRITIZKANO Z-LAZTOVITEM ZTROSKOM FRITIZKALNICZE KRALYEVZKE MUDROZKUPCHINE.

1813.

Vszikuliki Szamo-ladavnoga Ausztrianzkoga Vupravlanya Orszagi, nekaj zbog svojega lesaja, nekaj zbog vnogoverztnoga z'drugemih Carevinamih, y Kralyeztvih veza, nekaj pak zbog velikoga, kojega z'vnogemih Europeanzkih Orszagih imadu szloga, jesu z'bojom, koj czelu Europu vech od dvadeset let strashi, oplenya, y sprikida zapleteni bili. Chez celo vreme ovoga tegotnoga, y dozsadlivoga rata Nyihovo Czeszarzko Velichanztvo szamo jednog jedinoga ztalnoga, y nepremenlivoga politicskoga czilya, y temelya pred ochmih je imalo; Nit je Nyihovo Czesarsko Velichanztvo, iz naravno prirodgyenoga krotkoga nagnutya, iz iztinzkoga ochutenya szvoje dusnozti, iz ochinzke prot szvojem puku y narodu lyubavi, nyem vekivecsni mir selejuchi, od vszake sele nadvladanya, od pohlepe razshirivanya, y povekshavanya szvoih Orszagov szlobodno, y prozto, igdar predi, kak szamo onda, kad je zdersavanye szamoga szebe, branenye szvojeh y blisneh Orszagov, ali pak pogibelno razmetanye, y szkonchanye czeloga Europeanzkoga szloga, y veza potribito zizkavalo, y siluvalo, oborusnu ruku zdignulo. Za pravicu y red Nyihovo viszoko Ceszarzko Velichanztvo siveti, y kralyuvati je selelo, za praviczu y red Dvor Austrianzki jesze boril. Akszu taki ovi tulikokrat neszretni rati, Austrianzkomu Czeszaru gluboke, y chemerne rane zavdale, poleg toga y pak Nyihovomu Velichanztvu Nashemu Czeszaru, ono konchemar obraduvanye, y utishenye je oztalo, da ono nikada, iz jalne, y zlobne, ali pak iz nehasznovite selye, szrechu szvojeh Orszagov vu pogibel ni poztavil, pak dasze vszako, y neszetno Dvora Austrianzkoga naredgyenye, poszel, trud, y naztojnozt, pred Bogom, pred nyegvim pukom, pred vezda sivuchim, y nadoszpeucsim narodom opravichilo bude.

Rat leta 1809. akoszu taki vszaka za nyega priztojno, y zversheno voditi

najzkerblyiveishe vredyena bila, Ausztrianzke Orszage bilbi y pak razkinul, zrushil, y zkonchal, da Austrianzke vojszke nigdar pozablyivo junachtvo, y plamen prave, y iztinzke proti szvojoj domovini lyubavi, koj je vsze Ausztrianzke podlosnike na pravu vernozt zdigaval, y podsigal mnogo jakshi nebi bil, kak vszaka szuprotivna, nazlobna, y nepriatelzka szrecha. Narodno poshtenye, y ztarinzka tak orusja, kak y junachtva slava y dikavu vszemih szuprotivchinamih ovoga boja jeszu szrechno zachuvana, y zdersana, ali lepe y plemenite Dersave jeszu zgublene, y poleg odpuschenya oveh Dersav, jesze Ausztria vszega terstva, koj je pervi nachin povekshavanya poszlenosti (Industriae) lyudih, mentuvala. Veliki doizto vudarecz, kojbisze bil josh bolshe ochutil, dasze nebi ravno vu ono doba, y vreme na czelu ztavnu zemlyu (Continent) szebe pretesecha, y nyoj skodlyva Naredba, kojaje vsze pute terstvu zapirala, y zkorom vszekulike Narode vszega obchinztva mentuvala, razkinula, y razmetnula bila.

Techaji, y poszledki ovoga rata, Nyihovo Czeszarzko Velichanztvo jeszu zadovolno vuputili, da y oni nacsini (akbisze taki ona nemoguchnozt videla, zavdanu, oszlablenomu y onak Europe ztalishu, y bityu ranu chizto iz korena zvrachiti) kojibise josche od vszikulikih poszebnih Orszagov szebe z'oruxjem braniti, y oszloboditi mogli potribuvati, meszto kajbi opchenzkoj potrebochi, y nusdi konecz vchiniti morali, y onu kojaje vu nyimih joshcse zaoztalu sznagu, y jakozt, prez vszake haszne budu oslabili, zkoncsanye vszemu predi, y bersje dopricszli, pak izto uffanye nadoszpeucsih bolshi vremen vu nikaj zpravili, pohabili, y zkratili. Koja vszakulika zpametno razmishlyavajuchi, previdilo je Nyihovo Velichanztvo Nash Czeszar, kakbi velika haszen bila, po jednomu chez vnogo let obztojechemu, y szegurnomu miru, vsze vech, y vech vu szvojoj jakozti napredujucsega nepriatelya ztegnuti, pak z'ovim nachinom czeloj szvojoj Czarevini, y Kralyevini, za vuredgyenye vojnichtva, y opchinzki ztroshkov pokoj, blisnyim pak Orszagom za Nyihovo okriplenye nekuliko vremena prezkerbeti, koje akbise zpametno potrebuvalo, na zadoblenye szrechneshih vremen bi moglo szlusiti. Ovakov mir vu ondashnyoj kruto jako pogibelnoj dobi, y okoloztojnozti, nisze mogel drugach, kak szamo po jednomu prekorednomu odluchenyu zadobiti. Chutil je, y spoznal to Nash Czeszar, y zato je ovo odluchenye zpunil, buduch daje za szegurnozt szvojih Orszagov, za opchinzko czeloga Naroda dobro, kakti obrambu proti vszakomu zlu, kakti zalog bolshega vszih dugovany reda, on, kaj nyegvom szerdczu najdragshe je bilo, dal, y odpuztil. Vu ovom zverhu vszeh navadnih mishlyenih izvishenom razumu, szuprot vszakoj krivoga razlaganya, vu onom oka trenutyu, miszli, y razumu, je zkloplyen zavez, kojbi za ztiszkum, y nevolyum nejednakoga boja slabeshu, y terpechu ztran po ochutenyu kakove takove szegurnozti okrepil, y podignul, jakshu pako, y priobladavnu ztran, na razlosno szamoga szebe uztegnutye, y pravednozt genul, pak na ov nachin iz obodveh ztrankih na vpelanye jednako tezne mochi (aequilibrii) brez koje opchinztvo Orszagov nemre biti drugo, kak opchinztvo nevolye, y tuge, prezkerbel, y vtverdel.

Nash Czeszar mogelsze je vszakulika ova ztem zauffanie nadeati, y chakati, zkem vech onda, daje ov zavez szkloplen bil, Czeszar Napoleon onoga czilya vu szvojem sivlenyu je doszegnul, vu kojem zadoblyene sele vtverdyenye je bilo vnogo vredneshe, kak nevtrudlyivo, y nepreztajno nasztojanye na nova zadoblenya. Vszako daleshnye razshirivanye szvojeh Orszagov, kojeszu vre zdavna pravichnu meru prekoredno koracile bile, bilo je ne szamo za Francuzku Czarevinu, kojaje pod bremenom szvojih obladanyih gluboko bila veche propala, neg takajshe za nyegvu iztu oszobnu haszen (persöhnliches Interesse) jako pogibelno, ar zkemje nyegva Czarevina vech po szvojem razshirivanyu dobila, ztemje vech vu szvojoj szegurnozti, y potverdjenyu zgubiti morala. Ova velika Czarevina, po zakonzkom vezu, z'jednim najvekshim, y najztareschim vu Kerztyanluku Czeszarzkim Dvorom, tak pred Franczuzkem Narodom, kak y pred czelim szvetom, takovi priraztek vu tverdnozti, y vu temelyu je dobila, da vszakulika nemirnoga povekshavanya mishlenya nyu od vezda predi oszlabiti, kak objacsiti bi mogla. Kaj Franczuzka Czarevina, kaj Europa, kaj tuliki obterecheni, y poniseni Narodi od Boga jeszu proszili, to je vsze ovomu od pridobitya, y nadvladanya glaszovitomu Czeszaru prava znanozt ravnanya, (gesunde Politik) kakti jedini temely szvojobztojnozti, pripiszala, y zarad toga, moglosze je veruvati, da tuliki zroki, y nagibi pohlepnozt jednog jedinoga nadladali budu.

Da ovo prelepo uffanye ne zpunyeno, nemoresze Dvoru Ausztrianzkomu

prepiszati, y to ztem menye, kajti on, premdabi nyegvi tulikih let trudi, y nyegvi vszakoverztni neizmerni aldovi do onoga vremena vchinyeni, zaobztuny bili; zato y pak iz zadovolnih, szebi znani zrokov tersilsze je po pravoj zauffanozti, y vekshem josche alduvanyu obchinzko dobro onde zkerblivo izkati, odkud tuliki kervavi potoki na porushenye Kralyeztvih jeszusze razlevali. Nyihovo Velichanztvo Nash Czeszar nebudesze barem nigdar saluvati moral, da ovoga puta je bil poprijel.

Leto 1810 josh ne bilo minulo, Spanyolzka lyutim ratta ognyem je josche gorela, nemshki Narodi nad porushenyem po perveshi dveh taborih zrokuvanom neszu prav odehnuli bili, kada Czeszar Napoleon vu jednoj neszretnoj vuri velikoga polnochne zemlye kotara z' onemih Orszagih, koje ime Francuzskoga Kralyeztva jesu imale, zjediniti, y ztarinske szlobodne terstva varashe, Hamburga, Bremen, y Libeka vszeh nyihovih Varashkih szlobodnoztih, y na zkorom zatem nyihovoga szlobodnoga terstva, jedinoga sivlenya nachina mentuvati je dokonchal. Ov szilloviti korak vchinyen je prez vszakoga najmenshega praviczi szamo zpodobnoga zroka, z' dohitavanyem vszeh krotkoga ravnanya nachinov, prez vszakoga predi vchinyenoga oglaszenya, ali z' drugim kojim Dvorom dogovora, pod szvojvolynem, y nishcsetnem izgovorom, da boj z' Anglianczih ovo vchiniti zapoveda. Vu ovo izto vreme onu kervolocsne namiszle osznovu, po koje na kvar szvojobztojnozti, (independentiae) szrechnozti, pravicze, y vrednozti obchinszkoga, y poszebnoga imetka vszeh na zemlye ladajucheh ztalishev, vsze czeloga szveta terguvanye bilobisze zaterti moralo, z'najvekshum oshtrochum zpelyati je hotel, laslyivo uffajuchisze, da ovakvem szilovitim nachinom to opravi, kaj, akobisze po neszrechi opraviti bilo dalo, czelu Europu na leta, y leta vu sziromastvo, nemochnozt y diviu nechlovechnozt bi porinulo bilo.

Odluka ona, po koje jedno novo Franczuzko ladanye, pod imenom trideszet y druge vojnichke Divisie, vu nemskeh primorneh stranah bilo je podignyeno, vre iz szebe szame vsze blisnye Orszage zadozta je znemirjavala; ali josche bolye nye znemirjavati je morala, poklam je vpamet zeto, da je ona ochivezto prednazveschenye buduche josche vekshe pogibeli. Videlismo, da ova odluka ne szamo onu, vu iztom Franczuzkom Kralyeztvu obznanyenu, i vre predi zadnich prekershenu, pak vendar vszigdar josche nepremenyenu, razglashenu od tak zvane naravzke Franczuzkoga Kralyeztva medgye osznovu, prez vszakoga kakveh zrokov napervoztavlanya, dapache prez vszakoga oglashenya je razmetala, nego takaj izta Czeszara Napoleona ztvorenya z' jednum predi nechujenum szvojvolynoztjum znichcsetila. Niti Herczegom Rhenanzkoga Veza, niti Kralyeztvu Vestphalie, niti kojemu drugomu velikomu, ali malomu ladanyu ova ztrahovita zgrablivozt ne oproztila. Medgya ova polek szlepe volye, napamet, prez reda, y mere napravlyena, niti nove Orszagov veze pred ochmih imajucha pretezalasze je prek na poprek chez Orszage, y potoke; ona je po szrednem, y poldnevnem nemskem Orszagom vsze drustvo z' polnochnem morjem preszekla; prek Elbe potoka, Daniu od Nemshke zemlye razdrusila, izto izhodno morje (die Ost-See) oszvojiti hotela, y videlasze je medyam Praizkeh polek Odre potoka lesecheh, vszigdar oborusneh Gradov naproti setuvati. Pak vendar ovo szilovito oszvojenye, koje vsze pravicze, y ladanya vsze zemlyozpiszne, orszachke, y vojnichke medgye je prikorachilo, tak malo je imalo znamen jednoga zvershenoga, y zamegyenoga ladanztva, dasze je ono za jedno szamo na veksheh szilovitoztih vpelanye dersati moralo, po kojeh polovicza nemske zemlye Franczuzki Orszag, y Czeszar Napoleon czele tverde zemlye (des Continents) glava postati bi imal.

Ovo nenaravzko Franczuzkoga ladanya razshirivanye bilo je za Rusza, y Praiza najpogibelneishe. Prajzko Kralyeztvo od vszih ztranih zaperto, nikamsze vech szlobodno genuti nemoguche, vszeh nachinov novu moch zkupiti mentuvana, videlosze je na szvoje porushenye z' hitremih koraki shetuvati, Ruszko Czeszarztvo, poklam je po szvoje laztovite oblazti vu Tilsitskom miru Varosha Dancziga szlobodnoga ozvalo, nyega za Franczuzko Taborische dalo, jednu veliku ztran vu Polzkom Franczuzke oblazti odpusztilo, ter na szvoje od zahoda medgye vre zadozta znemirjavano bilo, vu velikom Franczuzke mochi pri morju napreduvanyu, y vu novih lechkah, Praizu pripravleneh, zpazilo je ochiveztu pogibel za szvoje nemske, y polyzke Dersave. Od ovoga taki hipa preztal je vez med Franczuzom, y Ruszom.

Ovo cherneh oblakov podigavanye Dvor Auztrianzki ne mogel prez velike, y pravichne brige glediti. Za nepriatelztva ova ne bilo nigde najti

mezta takvoga, da nyegvi Orszagi nebi nikaj chutili; Ove pak za onda, kajti novo opchinzkih ztroshkov (Finanzwesen) kruto potrebno vredenye, vojnichkoga stalisha vu szvoj red vredno poztaviti ne dopuschalo, doztojno braniti nebi bilo mochi. Boj kojsze je Ruszom priblisaval, akosze z' biztrem pameti okom pregledi, bil je kruto jako pogibelen, pokhedob on vu ravno tak nepovolneh okolischah, ravno ztakvem pomenkanyem pripomaganya drugeh Kraleztvih, ravno tak z' nejednakum vojujucheh ztrankih mochjum, y zato izto z' tak malem uffanyem, kak vszi drugi perveshi, bil je zapochet. Nyich Velichanztvo nash Czeszar vsze je vchinil kaj priatelzko pomirenye pri jedne, y druge ztrani je premoglo za burkanye ovo potishiti. Daje tak blizu on chaszu vu kojem neprivolenye k' ovomu priatelyzkomu mira szvetovanyu Czeszaru Napoleonu vnogo pogibelneshe, kak nyegvima nepriatelyom poztati je moralo, to nijeden chlovechanzki razum za onda predvideti ne mogel. Ali je ovak Bosanzka vu sveta ravnanyu providnozt vre dokonchala bila.

Kada od buduchega boja vre nikakva dvonyba ne bila, Nyih Velichanztvo Nash Czeszar na to miszliti je moral, kakbisze vu ovom tak napetom y pogibelnom ztalishu laztovita szegurnost z' dusnem ogledom na temelyite blisnyeh Kralyeztvih haszne zjediniti mogla. Potrebuvanye jedne mangujuche neoborusnozti, jedini nachin one nijednoztranozti (Neutralität) kojubi Czeszar Napoleon zaradi dane vechkrat rechi bil dopusztil, polak temelyiteh razumnoga ztalishev ravnanya naredbih prijetisze ni moglo, ztem menye, kajti potrebuvanye vugnutisze odgovora, na jedno veliko pitanye na kojebisze vendar odgovoriti bilo moralo. Dvor Ausztrianzki tak velike oblazti moral je obchinzkeh Europe poszlov, y zberblivozti delnik biti, nitisze je mogel vu on ztalish poztaviti, vu kojemu on nit za mir, nit za boj kaj chinechi vu vszeh vekshi dokonchanyih, rech y odvet bibil izgubil, nikakvo poleg toga za szegurnozt szvojih medgy poruchanztvo imajuchi. Vu oneh vremen okolnozti, k' bojusze proti Franczuzu pripravlyati, bilobi ne szamo kruto nepravichno, nego takaj kruto nezpametno. Czeszar Napoleon iz ztrane szvoje Pershone Nyihovomu Velichanztvu Nashemu Czeszaru za onda josche nikakvoga zroka na nepriatelzko baratanye ne bil dal, y uffanye po prikladnom vchinyenoga jednoch priatelzkoga veza vodenyu, po zauffaneh napervo ztavlenih, y po tiheh szvetovanyeh, vnogoga hasznovitoga czilya zadobiti, josh ne bilo z' vszema povehnulo. Gledech pako na izkernu Orszagov Ausztrianzkeh haszen, akobisze Franczuzu od Dvora Ausztrianzkoga boj bil nazveztil, to prez vszake dvonybe bi bilo szledilo, da Orszagi Ausztrianzki, pervo y poglavito boja Taborishsce bi poztali bili, koji zaradi ochivezte branyenya nemochnozti Ausztrianzko Czeszarzko-Kralyeztvo vu kratkom vremenu na nikaj bi bil zpravil.

Vu ovom saloztnom ztalishu nash Czeszar ne mogel drugo vchiniti kak ztran Franczuza poprijeti, y z' nyim zjedinyen vojuvati. Za Franczuzko Kralyeztvo, vu laztovitom znamenuvanyu rechi ztran poprijeti, ne szamo nyegvem dusnoztjam, y temelyitem naredbam, nego takaj vechkrat vchinyenem ochitavanyem nyegovoga zkrovnoga tolnactva, koje vszigdar proti ovomu boju je bilo, bi ze vszema szuprotivno bilo. Nyih Velichanztvo Nash Czeszar, kada je na dan 14 Sushcza Mesecza 1812 vchinyenu pogodbu podpisal dvoja pred ochmi je imal. Pervo je, kak izte rechi podpiszane pogodbe szvedoche, da nikaj prepusztiti neche, kaj za mir predi, ali keszneje vchiniti bi pripomochi moglo; Drugo je, dasze Dvor Austrinzki znutra, y zvuna vu on ztalish poztavi, da, ako mira vchiniti moguche nebi bilo, ali ako bi techaj boja vekshe kakve na ztalno odluchenye namere potrebuval, Dvor Austrianzki szvigdar, y vu vszakoj priliki vsza ona szlobodno vchiniti, i narediti bi mogel, kojagod pravichno, y razumno varashev ravnanye prepiszalo bude. Iz ovoga zroka jedna szamo mala, y vu broju chizto odluchena vojszke ztran bila je na pomoch ovoga boja obechana; Drugi Austrianzke vojszke sheregi, kojisu vre predi ali zkupleni bili, ali kojiszusze joshcse zkupiti imali, nikakvoga dela vu ovomu boju imali neszu. Y zato vesz kotar Austrianzki kakti po jednoj na tihom vchinyenoj pogodbi od vszeh vojujucheh Kralyeztvih za nijednoztranchlivoga bil je dersan. Miszel y czil poprijete od nashega Czeszara vuredbe, niti Franczuzom, niti Ruszom, niti kojemugoder drugomu pazlivomu szveta pripechenyh Gledavczu neszu mogla zkrita biti.

Techaj boja leta 1812 vu zpomenka vrednoj peldi je pokazal kak neszrechnoga izhoda imati more jeden z' najvekshum jakoztjum pod najglaszovitejshem vodgyum zachet boj, akosze on, vu szvoje vojnichke znanozti prevzeten, proti narave, y prepiszu razuma boriti podztupi. — Szlepa, y neredna

dikoselnozt Czeszara Napoleona je predalko zapelyala vu Ruszku zemlyu, u jedno laslyivo uffanye je nyega veruvati vchinilo, da on vu Moskve Varashu mira bude pravil, Ruszku moch, y jakozt za czelo polztoletye oszlabel, y zatim kakti odicheni preobladavec domomsze povernul bude. Kada nerazmetlyiva ztalnozt Ruszkoga Czeszara, hvale vredni nyegveh sheregov chini, y neozkrunyena nyegveh pukov vernozt, ovoj szenyi konecz jeszu posztavila, prekeszno je bilo nyu nekakshtiganu saliti. Vsza Franczuzka vojszka bila je razpershana, y znichcsetena, ter bu menye kak chetireh Meszeczeh, bil je tabor ovoga boja od Potokov D n i p e r y D v i n e do potokov O d r e y E l b e preneshen.

Ova nagla, y nenavadna szriche prememba bila je prednazvechcsenye jednoga premenyenya vu czelom Europe Kralyeztvih vezu. Zjedinyenye med Ruszom, Anglianczem, y Shvedom vszem blisnyima Kralyeztvam je dalo priliku jednoga novoga zjedinyenya. Prajsko Kralyeztvo, koje vre zdavna z' szobum je dokonchalo, rajshi vsza, izto szvoje nuternye raztavlenye podnezti, kak vishe pod tulikemih obtershenyih venuti, priliku ovu vu szrechnom chaszu je poprielo, y szebe gore zpomenutem Kralyeztvam pridrusilo. Vnogi menshi, y vekshi nemshke zemlye Ladavczi biliszu pripravni to izto vchiniti: y vsze pukov goruche selye ovu svoieh Ladavczev pripravnozt vre zdavnya jeszu pretekle bile: Na vsze ztranah buknul je preszvetli selye plamen za ztarinzku szvojeh naredbih szlobodnozt, y szvoje narodno kruto vraseno postenye. Razlutenye proti smehkomu ztranzke oblazti jarmu bilo je vre obchinzko.

Nyih Velichanztvo Nash Czeszar videchi, da ovo dugovany premenyenye je naravzki poszledek perveishe prevelike szilovitozti, y kakti pravicze lyubitely nyu odurajavajuchi, vsze svoje miszli, y zkerbi tam je ravnal, kakbi on premenyenye ovo po dobro premishlyeneh, y szrechno prelagodeneh namerah, na pravu, y dugovitu czele Europe szrechu y haszen obernuti mogel. Vre od pochetka Grudna Meszecza Dvor Ausztrianzki marlivo je poszluval, da Czeszara Napoleona po temeliteh nagibeh, koji tak nyegovu laztovitu, kak takaj czeloga szveta koriszt pokazuvali jesu, na jednu pravichnu mira pogodbu bi dopelyal. Terszenye ovo bilo je potlem vechkrat ponovleno. Uffatisze je bilo mochi, da zpomenek lanyzke neszreche, miszel od nehasznovitoga tulikeh sheregov kervi prolivanya, szilovitи vszake fele, na kvara nadomishcsenye potribni nachini, velika Franczuzkoga, y vszeh drugeh z' nyimih zpleteneh narodov nezvolynost proti jednomu boju, koj brez vszakoga uffanya buduchega nadomeztenya Franczuzku zemlyu je chizlo zczeczal, y zadnyich zraszno razmishlenye zverhu neztanovitosti izhoda ovoga novoga pogibeli punoga korachaja, Czeszara Napoleona genula budu na poprimenye nagibnih zrokov Dvora Austrianskoga. Nachin, z' kojem ovi nagibi jeszu nyemu napervo ztavlyeni bili, bilje vszem okolnoztjam chizto premeren, on je bil tak zreszen, kak nyega velikocha czila, tak tih, y krotek, kak nyega selya jednoga povolynoga poszledka, y vez vchiyenoga vre predi priatelztva jeszu potrebuvala.

Da ovi nagibni zroki, koji iz tak biztroga zvralishcsa jeszu izhadgyali, budu hotomcze zahicheni, togasze doizto nebilo nadejati. Nachin pak, z' kojem oni jeszu prijeti bili, y joshcse bolye prevelika razluka med chutenyem Austrie, y baratanyem Czeszara Napoleona vu vremenu izkanoga mira, vsze uffanye jeszu zaterla. Na mezto dabi po krotkoga govorenya nachinu bolysheh buducheh vremen konchemar uffanye kakvo dal, y obchinzku zdvojnozt kuliko tuliko potishil, bilo je pred pervemih Franczuzkoga Kralyeztva Chaztniki vu vszakoj priliki glaszno nazveshcheno, da Czeszar Napoleon od takvoga mira nikaj chuti neche, koj Franczuzkoga Kralyeztva czelochu, — vu Franczuzkom rechi, razmenyu — bi vrazil, ali po kojem on kakov Franczuzkomu Kralyeztvu dragovolyno prilosen Orszag bi pogubil. Za jedno zkupa vrime, od izteh prigodneh pogodbih, na kojesze ona szvojvolyna medgye osznova niti jenkrat pretezala nije, vezda z'grosnyamih, vezda z' gorkem za nemar dersanyem je bilo govorjeno; kakti dasze drugach dobro razumlivo nebi povedati bilo moglo, kak ztalno Czeszar Napoleon z' szobum je dokonchal, niti jeden szamo vekshi kakvo aldov za opchinzki mir dati.

Ova nepriatelzka ochituvanya to joshcse oszebujno traplenye Dvoru Austrianzkomu jeszu zrokuvala, da zbog nyih izta na mir pozivanya, koja Dvor Austrianzki, z' znanyem, y zkazlivem Franczuzkoga Kralyeztva privolenyem drugem ladajuscem Dvorom je posztal, vu jedno krivo, y kruto skodljivo razmenye jeszu doshla. Kada Dvor Austrianzki zjedinyene proti Franczuzkome Kralyeztvu Ladavcze na opravlanye mira je pozival, oviszu nyemu mezto odgovora napervo doneszli odperta Czeszara Franczuzkoga ochituvanya.

Kadabi Nyih Velichanztvo nash Czeszar vu Szushczu Meszeczu szvojega Vlaztnika vu London bil pozlal, za Angliancze na opravlanye mira pozvati, odgovorilo je Anglianzko tolnachtvo, da ono veruvati nemree, da Dvor Austrianzki uffanye mira bi joshcse imal, pokehdob Czszar Napoleon med tem vremenom szvoju miszel je odperl, koja szamo na jeden vekivechni boj pelyaiu; jeden odgovor, koj Nyih Velichanztvo Nashega Czeszara ztem bolye vu szerdczu zapechi je moral, zkem je on pravichneishi, y iztiniteishi bil.

Nishtarnemanye vendar Dvor Austrianzki Czeszaru Franczuzkomu szilnu mira potrebochu potlam takaj vsze jakshe y jakshe napervo ztavlyati ne preztal, vszigdar ov temelyiti zrok pred ochmi imajuchi, da, pokehdob jednakost mochih, y red vu Europe po prevelikoj premochnozti Franczuzkoga Kralyeztva jeszu pomeshana, od jednoga pravoga mira tak dugo miszlitisze nemre, doklamsze ovoj premocsnozti medgya nepoztavi, ovo izto vreme vchinil je Nash Czeszar vsze one namere, koje na objachenye, y zkuplenye nyegveh sheregov jeszu potrebne bile. Nash Czeszar dobro je videl, da Dvor Austrianzki na boj pripraven biti mora, ako hoche, da nyegvi za prezkerbenye mira trudi zabztuny nebudu. Nyih Velichanztvo Nash Czeszar to takaj vre od zdavnya je znal, da, ako boj ne dalye terpil bude, on takaj takvoga delnik biti mora.

Ztalish dugovany, koi do vezda je bil, nadalye ztati ne mogel: od ove iztine bil je Nash Czeszar chizto vupuchen, y vputchenye ovo bilje jedini zrok vszeh nyegveh predi vuchinyenih korachajev. Kajti terszenya nyegva za mira prizkerbiti vre vu pervom nastojanyu jeszu prez haszne oztala, zato vpuchenye ovo vsze jakshe, y jakshe poztajati je moralo. Poszledek ovoga szamse je pokazal. Po jednomu zmed dveh putov, ali po opravlenyu mira, ali po boju, y taboru morati je bilo vu jeden drugi ztalish dojti.

Czeszar Napoleon Austrianzko k' boju pripravlanye je ne szamo previdel, nego takaj kakti kruto potrebno zpoznal, y vu vech kak jedni priliki ochivezto pohvalil, y za dobro dersal. Imal je on dozta zrokov veruvati, da Nyih Velichanztvo Nash Czeszar vu jednom za obchinzku szrechu, tako vnogo znamenujuchem vremenu vsze osobne, ali prehadgyajuche hasznovitozti na ztran bude poztavil, ter szamo na Austrianzkoga Czeszarzko Kralyeztva, y drugeh blisnyeh okol szebe lesecheh Kralyeztvih dugoterpnu korist marlivo pazil, niti kaj drugo dokonchal, kak szamo ono, kaj nyemu ovi preveliki nagibi prepiszali budu.

Dvor Austrianzki ne nigdar szvoja nakanyenya tak ochituval, dabisze nyimi kakvo drugo pametno razmenye dati moglo. Nishtarnemanye vendar iz ztrane Franczuzkoga Kralyeztva neje szamo spoznano bilo, da Dvor Austrianzki kakti mira zkerbitel oborusen biti mora, nego takaj vechkrat recheno je bilo, da on vu vezdashnyem dugovany ztalishu, ne iz ztrane szamo poszluvati, nego veliku szvoju moch van pelyati, ter kakti poglavita moguchnozt szama po szebi poszlujuch, ov vesz poszel dokonchati ima. Najsze je Franczuzko Kralyeztvo od Dvora Austrianzkoga uffalo, illi bojalo, kaj hoche, vu onomu vendar ochituvanyu vre vu napredek zadersavalosze je vsze opravichenye vszakoga od Nyih Velichanztva Nashega Czeszara dokonchanoga, y vchinyenoga koraka.

Vsze ztalisha okolnozti bileszu vre do onoga hipa ochite poztale, vu kojemu Czeszar Napoleon iz Pariza je bio odishel, da napreduvanye zjedinyeneh sheregov na dalye preprechi. Junachtvo ono, koje Ruszki, y Prajzki sheregi vu kervaveh harczeh Mesecza Veliko-Travna jeszu pokazali, izti nyihovi nepriateli, kruto pohvaliti jeszu morali. Da pak pervi vremena ovoga tabor za nye szrechneishe ne izishel imasze pripiszati nekaj vekshemu Franczuzke vojszke broju, nekaj nyeinoga vodgye czelome szvetu poznane znanozti, nekaj onem varashkoga ravnanya vezom, koje zjedinyeni med szobum Ladavczi vu pelanyu ovoga boja szebi za temely jeszu poztavili bili. Oniszu poszluvali poleg szvojega nelaslivoga shtimanya, da jedno takvo drugovanje, za kakvoszu oni vojuvali, nemre dugo nyihov szamo poszel oztati, y dasze predi, ali keszneje, vu szrechi, ali neszrechi, vszako szvoje obztojnozti zevszema joshcse nementuvano Kralyeztvo, z' vszum szvojum mochjum k' nyim pridrusi. Zato oni junachkem sheregom szvojem szamo na tuliko pretegnutisze jeszu dopuztili, na kuliko vsze okolnozti jeszu potrebuvale; y chuvaliszu zkerblivo preveliku ztran jakozti szvoje za vreme ono, vu kojem po novom drugeh Kralyeztvih objachenyu vnogo vekshega na obchinzku haszen napredka szegurno uffatisze jeszu mogli. Iz jednakeh nagibneh zrokov, y da na dalnyeshe dogadyajev razpletenye bolye paziti mogu, vu preztaju od boja privolili jeszu.

Kajtiszusze pak zjedinyene moguchnozti vu tom toga zvojszkum szvojum nazad potegnule bile, da nash Czeszar vsze bolye je chutil, da, ako ovo nazaj

potegnenye joshcse dalye bi ishlo, nyemu kakti jednomu mangujuchemu gledavczu oztali pod nikakov nachin ne moguche. Praizkoga Kralyeztva szrecha bila je navlaztito veliki on vugled koj Nyih Velichanztva zkerb, y pazlivost najbolye je zbudil. Ovoga Kralyeztva vu pervi ztalish nazad poztavlenye, bil je vu ochi nashega Czeszara jedini nachin za povernuti czeloj Europi pervashni ravnanya red; y pogibel, vu koje se Praizko Kralyeztvo vezda je nahadgyalo dersal je Nash Czeszar za pogibel szvoju. Czeszar Napoleon taki zpochetka meszecza maloga Travna Dvoru Austrianzkomu nazveztiti je dal, da on Praizkoga Kralyeztva razdelenye za jeden naravzki poszledek nyegvoga od Franczuzkoga Kralyeztva odztuplenya, y dalnyeshega boja bijenya dersi, y da vezda szamo pri Dvoru Austrianzkomu ztoi, jeli on jednu najprestimanessu, y najlepshu Praizkoga Kralyeztva Dersavu szvojem Orszagom pridrusiti hoche. Ovo nazveshcsenye zadozta je pokazalo, dasze nikakvomu trudu oproztiti neszme, za Praizko Kralyeztvo od Prepazti zachuvati. Akosze ov veliki czil po jednomu pravichnomu miru zadobiti nebi mogel, tak potrebno je bilo Ruszu y Praizu z' jednum velikum mochjum na pomoch hitreti. Iz ovoga naravzkoga temelya, kojega izto Kralyeztvo Franczuzko lahko videti je moglo, Nyih Velichanztvo nash Czeszar vezda z' jednum nevtrudlyivum, y joshcse veksum marlivoztjum szvoje orszage oborusiti jesze terszil. Na pochetku Meszecza Ivanschaka Nyih Velichanztvo nash Czeszar preshel je z' Becha, y odishel vu ona blisnya mezta, gdesze je boj dersal, da onde za prezkerbeti mira, koj joshcse vezda nyegva jedina selya je bil, akobisze josche kakvo uffanye za nyega kazalo, iz ztrani szvoje vsza mogucha chiniti, ter szebe k' boju, ako nyemu drugi put vech nebi oztal ztem szegurneshe pripraviti more.

Ne dugo pred tem Czeszar Napoleon bilje oglasziti dal, da on zpravishcse za opravlanye mira vu Prage Varashu je napervo ztavil, kambi dojti imali zjedne ztrani vlaztniki Franczuzki, zjedinyeneh ztalishev polnochne Amerike, Danemarka, Kralya Shpanyolzkoga, y vszeh drugeh zjedinyeneh Ladavczev, zdruge pak ztrani Vlaztniki Anglianzki, Ruszki, Prajzki, Shpanyolzkeh Insurgentov, y drugeh zjedinyeneh zkup vojujucheh, da ondi vszi zkupa nazochni pervo temelye jednoga dugovitoga mira naprave, y vuchverzte. Komu je ovo napervoztavlanye vchineno ? kakvem putom ? pod kakvum napisza, y pechati prilikum ? po chijoj ruki je ono vchinyeno ? to vsze Austrianzkomu Dvoru, koj szamo ih obchinzkeh novin na tu znanozt je doshel, bilo je chizto neznano, zvun toga kakbisze ovo napervo ztavlanye leztor vpelyati moglo ? kak iz zjedinyenya tak razlucheneh ztrankih, prez vszakoga jednovolyno vzetoga temelya, prez vszake predi vredyene namere, opravek mira zrazti bi imal ? biloje tak malo razmeti mochi, dasze je ovo napervo ztavlenye bolye za jedno mnenya zkazilo, kak za jedno na izpelyek velikeh dugovany zreszno pozivanye dersati moralo.

Poklam je Dvor Austrianzki vsze teshkoche, y prechke jednoga obchinzkoga mira vre chizto zpoznal, dugo y zkerblivo je on premishlyaval, jelisze morebiti na ov tak dalek, y tesek czil vsze polako, y kakti gmazech dojti nebi moglo; y vu ovome razmenyu szvoju od opchinzkoga mira miszel odperl je on tak Franczuzkomu, kak takaj Ruszkomu, y Praizkomu Dvoru. Ne kak da Dvor Austrianzki za jeden takaj mali chasz nebi bil zpoznal, kulika je potrebocha, y kak velika vrednozt jednoga od vszeh velikeh moguchnoztih szlosno delanoga, y napravlyenoga mira, prez kojega Europa nemresze niti szegurnozti, niti szreche uffati, ali kak dabi on bil shtimal, da orszagi tverde zemlye obztati bi mogli, akobisze taki jednoch razdrusenye od Anglie za szmertnu ranu dersati preztalo. Vsza ona, koja Dvor Austrianzki na prezkerblenye mira bil je napervo doneszel, poklam zaradi ztrahoviteh Franczuzkoga Dvora ochituvanyih uffatisze vech nemoglo, da Dvor takaj Anglianzki velikoga ovoga poszla delnik poztane, bilabisze szamo kakti temelyita ztranka jednoga vre blizu dohajajuchega vekshega poszla, jednoga najmre iztinzkoga obchinzkoga za mir zpravishcsa dersati morala; ona bi bila morala zpravischu ovomu za pripravlenye szlusiti, perve pochetne kotrige za dojduche poglavito mira opravlanye napervo ztaviti, y po jednom, duse vremena terpechem od boja preztanku na jednu iztinitu, y stalnu mira pogodbu puta odperti. Dabi Dvor Austrianzki drugoga kojega vu ovomu poszlu czila bil imal, tak zaizto Ruszki y Praiszki Dvor, po tak ochivezteh pogodbah z' Dvorom Anglianzkem chizto zjedinyen, nebi nigdar k' pozivanyu Dvora Ausztrianzkoga bil privolil.

Poklam bi Ruszki, y Praiszki Dvor iz najvekshe proti Nyih Velicsanztvu nashemu Czeszaru zauffanozti vre ochituvali bili, da oni vu opchinzko mira zpravishcse pod vodgyenyem Dvora Austrianzkoga privolyuju, hoteli zajedno

takaj od iztinzkoga, y zresznoga Czeszara Napoleona privolenya vztanoviteni biti, dasze z' obodveh ztranih zverhu takveh namirih dogovor vchini, koje uprav na mira opravlanye vpelyati bi mogle. Iz ovoga zroka Nyih Velichanztvo Nash Czeszar szvojega vu zvanzkeh poszlah Vlaztnika zadnye dneve Ivanschaka Meszecza vu Drezdu je poszlal. Vuchinek ovoga poszlanya bila je 30 dneva Ivanschaka Meszecza med obedvemih ztrankamih dokonschana pogodba, po koje od Nyih Veliczanztva Nashega Czeszara vchinyeno ponudyenye, najmre, da on na opravlyanye jednoga opchinzkoga, ali ako takvoga opraviti nebi bilo mochi, na opravlyenye poszebnoga, med ladajuchemih na tverde zemlye (Continent) Kralyeztvih mira poleg moguchnozti poszluvati hoche, Czeszar Napoleon je prijel, Prag Varosh bio je za mizto, dan pako 5. Meszecza Iakopovchaka za pochetek zpravishcha odluchen. Da pak zpravische ovo ne szvoja med szobum dogovaranya vishe vrimena bi imalo, vu ovoj iztoj predi zpomenutoj pogodbi bilo je to takaj dokonchano, da Czeszar Napoleon z' Ruszom, y Praizom do 20 dneva Meszecza Jakopovchaka napravlyenoga boja preztanka na 10 dan Veliko Meshnyaka prenezti hoche; Nyih pak Velichanztvo Nash Czeszar jesze zavezal, to izto preneshenye takaj pri Ruszkom, y Praizkom Dvoru opraviti.

Vsza pogodbe v Drezde napravlyene dokonchanya bilaszu zatem obodvem ovem Dvorom poszlana. Okoprem ovo podusenye boja preztanka zbog vnogeh velikeh zrokov, y temelyiteh neprilichnoztih nyim povolyno nebilo, nistarnemanye vendar oni k' nyemu preveliku szvoju proti nyih Velichanztvu Nashemu Czeszaru zauffanozt vre y pak pokazati selejuchi, ter czelomu szvetu ochituvati hotejuchi, da oni nijedno, akoprem kruto szlabo, y gingavo, mira uffanye prepushcsati neszu hoteli, y vsze ono, kaj na mir pelyati bi moglo, vchiniti pripravni jeszu. Pogodba 30. dneva Ivanschaka Meszecza vchinyena vu tom szamo jedinom je premenyena, da pochetek rechenoga zpravischa iz 5. dneva, kajti zadnya dogovaranya tak berzo dokonchana biti neszu mogla, na dan 12. Jakopovchaka Meszecza je bil preneshen.

Medemtoga Nyih Veliczanztvo nash Czeszar, kajti josche vsze uffanye ne bil zevszema pogubil, obchinzkem nevolyam, y szveta pomenshanyu po jednom miru konecz vchiniti vzelszisze je napervo, Dvora takaj Anglianzkoga na ov czil obernuti, Czeszar Napoleon ovo nakanyenye videlszo je ne szamo dragovolyno prijeti, nego je takaj szam po szebi ponudil, y dopuztil, da Vlaztniki, koji vu Angliu odredgyeni budu chez Franczuzku zemlyu, kakti na prechecz, szvoj put vzeti mogu. Kadabisze vre ov put vchiniti bil imal znashleszusze proti nyemu vszakojachke nechakane prechke, Pasbuch pod vszakojachkemih nischetnemi izgovori bil je od vremena do vremena odvlachen, y na pokonecz koncza chizto zkratyen. Zbog ovoga dogadyaja, kakti jednoga novoga temelyitoga nagiba moralosze je miszliti, da Czeszar Napoleon nigdar pravo, y iztinzko nagnyenye za mir ne imal, y da vsza nyegva za mir do vezda tulikokrat vszegurjena ochituvanya szamo na izlik jeszu bila, navlaztito, kajti gledech na nyegva tulika ochituvanya bilobisze ravno vezda veruvati moralo, da nyemu mir morja najbolye pri szerdczu lesi.

Vutomtoga Nyich Velichanztva, Czeszar Ruszki, y Kraly Praizki szvoje Vlaztnike za zpravische mira biliszu imenuvali, y kaj chiniti imaju, pod punoma podvuchili; Vlaztniki ovi, kak takaj z' vszum oblaztjum oborusen Vlaztnik Austrianzki, dana 12 Jakopovchaka Meszecza jeszu vu Prag doshli.

Zpravischa ova, akoprem vre izti oveh pochetek, akosze berse drugach nepreokrene, nikakvo szegurno uffanye jednoga selnoga mira szada ne daval, neszusze vendar dalye, kad szamo do 10 dneva Veliko Meshnyaka Meszecza dersati mogla. Do ovoga szamo dneva bil je Dvor Ausztrijanzki preztaju od boja prezkerbel: Varashki, y szoldachki Kralyeztvih ztalish, nameztenya, y potreboche sheregov, ztalish orszagov, vu kojeszu sheregi lesali, gorucha selya szjedinyeneh Ladavczev jednoj trapechoj neztanovitozti konecz poztaviti, nikakvo na dalye podusenye neszu dopushchala. Vsza ova bilaszu Czeszaru Napoleonu kruto znana. Znal je on, da zpravische ovo szamo tak dugo terpeti more, kak dugo boja preztanek terpi; to takaj je on dobro znal, kak jako od nyegovoga odluchenya szrechno prikrachenye, y veszel izhodek czeloga ovoga poszla viszi.

Odkuda znajvekshum saloztjum Nyih Velichanztvo Nash Czeszar moral je vpamet vzeti, da iz Franczuzke ztrane ne szamo nikajsze zresz ne chinilo, pochembisze ov velik poszel predi dovershil, nego vnogo bolye takva znyeine ztrani jeszu bivala, kak dabi dogavaranyih odvlachenye y jednoga preselnoga poszledka znischetenye hotoncze izkano bilo. Bilje zadnyich Franczuzki takajshe

Vlaztnik vu ovom zpravischu, nego koj nikaj chiniti neszmel, doklam pervi Vlaztnik za nyim nedojde, Dosheztek ovoga pervoga Vlaztnika bilje od dneva, do dneva, nego zabztuny, chakan. Ztoprav 21 dneva Jakopovchaka znano je poztalo, da nekoj dogadyaj kojsze je pripetil, kadaszeje med Franczuzkemi, Ruszkemi, y Praizkemi Vlaztniki podusenye boja-preztanka delalo, kojsze, vre iz szebe kruto maloga znamenuvanya, na zpravische mira ni malo ne pretezal, y kojbisze po Dvoru Austrianzkomu lahko, y berzo razpraviti bil mogel, ovo kesznenye zprichati, y zalichiti bi imal. Poklam vre je ov dogadyaj na ztran bil poztavlyen, pervi on Franczuzki Vlaztnik tedá negda 28. dneva Iakopovchaka, anda 16 dnevov kesznеje kaksze je zpravische pocheti imalo, vu Prag Varash je doshel.

Perve taki dneve po dohotku Vlaztnika bilo je nedvojno videti, kakov izhodek ovo zpravische imalo bude. Nachin, kakbisze dana na poszluvanye oblazt izkazati, kakbisze Vlaztnikov med szobum ochituvanya vrediti imala, od chesza vre predi vu zpravischu zadozta je govorjeno bilo, vezda vre y pak kakti pervi poszel raszudgyenya bil je napervo vzet; vsza proti tom pomiriteljnoga Austrianzkoga Vlaztnika terszenya jeszu prez haszne bila. Ochivezta nezadoznozt danoga Franczuzkem Vlaztnikom podvuchenya navishe dnevov zpravischa je pretegnela bila. Ne predi, kak 6 dan Veliko Meshnyaka predaliszu ovi Vlaztniki jedno novo ochituvanye, po kojemu niti zpomenuta, od nachina baratati teshkocha pretergnyena, niti vu velikem poszlu mira najmenshi takaj napredek ne bil vchinyen. Doklam jeden drugomu na vszakojachka nehasznovita pitanya zverhu pochetneh mira temelyov je odgovarjal, dotlam vre je nadoshel 10 den Veliko Meshnyaka. Ruszki y Praizki Vlaztniki ovu vremenu medgyu prekorachiti neszu mogli; Zpravischu konecz je vchinyen; kaj vezda Dvor Ausztrianzki chiniti ima, to techaj ovoga zpravishcsa, to vre zdavna nedvojni on razgled, iz kojega Nyih Velichansztvo Nash Czeszar ovo pravde podverseno dugovanye je premishlyaval, to temelyi, y czil oni, koje Nash Czeszar z' drugemih zjedinyeni Kralyeztvih jedne izte je imal, to zadnyich nyegva, pervesha ochivezta, y nikakvomu krivomu razlosenyu podversana ochituvanya vre predi jeszu razszudila bila.

Ne prez velike salozti Nash Czeszar, y ovu szamo vezti obradoschu imajuchi, da on, za preprechiti ponovlenye boja, iz szvoje ztrani vsza mogucha je vchinil, szebe priszilenoga vidi ovaj korak vchiniti, Nyih Velichanztvo Nash Czeszar czela tri leta z' nevtrudlyivum ztalnoztjum vutom je poszluval, kakbi on temely moguchnozti jednoga iztinzkoga, y dugovitoga mira za Ausztriu, y Europu po krotkeh, y pomirlyiveh nachineh dobiti mogel. Terszenya ova jeszu znishcsetena; ne vech pomochi, ne vtekalishcsa drugde bilo, kak szamo pri orusju. Nash Czeszar tako vezda podise prez vszakoga oszobnoga nazloba, iz kruto tusne potreboche, iz nadpoztavlyene szebi dusnosti, in zrokov y nagibov, koje vszaki verni Orszagov nyegveh podlosnik, koje vesz shiroki szvet, koje izti Czeszar Napoleon, vu vure pokoja, y pravicze, za pravichne bude zpoznati moral. Pravichnozt ovoga boja vu serdczu vszakoga Ausztrianzkoga podlosnika, y vszakoga Europeancza, pod chijum goder oblaztjum on sive, z' tak velikemi, y vidlivemi szlovami je napiszana, da nikakve ztranzke pomochi nepotrebuje na szvoje opravichenye. Puk y vojzka dusznozt szvoju vchine. Iz opchinzke potreboche, y korizti z' vszemi za szvoju szlobodnozt, y obztojnozt oborusenemih Kralyeztvi vchinyen vez nashem terszenyam vszu doda moch, y jakozt. Izhodek ovoga boja, zpomochjum Bosjum, pravichne selye, vszeh priatelov reda, y mira zevszema izpuni.

Iz ovog se teksta prije svega razabira, da je koncipiran poslije neuspjelog praškog zdogovora urečenog za 10. kolovoza 1813. Nadalje je manifest historijski vijerno nanizao same događaje, koji su prethodili sukobu. A stajalište u preuzetoj borbi više je nego jasno, jer joj svrha bila samo »restauracija« (ante 1789.). Ipak ima još jedna značajka sastavljačeve koncepcije. To je obzirnost prema osobi Napoleonovoj, što je razumljivo i zbog rodbinskih veza između cara i cesara, ali inače za Gentza potežak slučaj, jer se negativno mišljenje Gentzovo o Napoleonu vidi i u jednom pismu, štono ga je pisao Metternichu

2. studenoga 1813., odmah dakle iza careva povlačenja u Francusku[27]. Sam manifest kao komentar već gotovom početku rata dašto da ne raspravlja teorijski starovremensko naziranje reakcionarne, restauracione struje, košto su to činili ostali tiskopisi protufrancuskog tabora, jer u stvari u Gentza je još preostalo libertinstva čovjeka XVIII. stoljeća, koji se doduše zgrozio nad činima francuske revolucije, zazirao od despotizma a želio opet »idealan« tip neke idealne činovničke države, košto ju je pokušao stvarati i Napoleon, koga Gentz, međutim, smatraše samo mediokritetom.

Manifest je publiciran u službenom bečkom listu »Wiener Zeitung 19. kolovoza 1813., hladan oblikom, gladak stilom, svom silom nastojeći da izazove dojam razborita spisa, a značajan je (uostalom sasvim razumljivo) i po tomu, što u njem ne dostaje ni trun tada već razbuktalog njemačkog narodnog čuvstvovanja. Austrijski car bješe naime već obračunao s Reichom, a Pruska se već tada ukazivaše dorasla da naslijedi habsburšku hegemoniju.

I njemačko paralelno izdanje ovoga manifesta u formi knjižice štampano je u Budimu[28], tek vignetta grba nije kombinovana kao u kajkavskom izdanju, nego su samo dvije krune: carska austrijska i kraljevska sv. Stefana, pa na austrijskom dvoglavom orlu samo ugarski grb. Biće da je ovo izdanje bilo određeno za Nijemce u Ugarskoj i Erdelju, a valjada i za njemačke čitače po Hrvatskoj.

Novovjeka značajka apeliranja javnom mnijenju bilo kojim načinom bečka je vlada obilno iskorišćavala poput svih savremenih[29], i ako je to za nju bio novum, požrtvovno odstupanje od samodržačkih navika nekakvog izjašnjavanja s podanicima. Nego je nužda promijenila uvriježeni

[27] »Das kühnste Wagniss meines Lebens, die hartnäckige Behauptung von der persöhnlichen Mittelmässigkeit des Exhelden der Zeit ist jetzt von einem Erfolge gekrönt, den ich selbst nie geahnt hätte. Dass er so war, hatt Gott mir freilich eingegeben, und ich wäre mit der Überzeugung gestorben, wenn er auch Asien noch erobert hätte. Dass es aber, und zwar so bald, alle Welt sehen, ergreifen und anerkennen würde, das versprach ich mir nie«. (Oesterreichs Theilnahme an den Befreiungskriegen. Ein Beitrag zur Geschichte der Jahre 1813—1815 nach Aufzeichnungen von Friedrich v. Gentz nebst einem Anhang: »Briefwechsel zwischen den Fürsten Schwarzenberg und Metternich«. Herausgegeben von Richard Fürst Metternich-Winneburg. Geordnet und zusammengestellt von Alfons Freiherrn v. Klikowström. Wien, 1887. S. 97.) Isp. nadalje: E. Guglia, Friedrich von Gentz. Wien 1901. s. 223., 245. — F. v. G. (1764.—1832.) bavio se kao savremenik i problemom francuske revolucije, a kada je 1797. u Pruskoj nastupio na prijestolje Friedrich Wilhelm III. usmjelio se Gentz, i ako činovnik, da uputi otvoreno pismo novom kralju zagovarajući slobodu štampe. G. je uopće imao sklonost da sudjeluje u javnosti pak je za obaviještavanje javnosti osnovao i »Historiches Journal« (1799.—1800.). Onemogućivši se u Prusiji prešao je u austrijsku službu. Isp. i M. Pflüger, Friedrich v. Gentz als Widersacher Napoleon I. (1904.)

[28] Manifest Seiner Majestät des Kaisers von Oesterreich, Koenigs von Ungarn und Böhmen. Ofen, gedruckt mit königl. hungarischen Universitäts Schriften 1813. pag. 1—17. — »Die Oesterreichische Monarchie fand sich durch ihre Lage, durch ihre vielfachen Verbindungen mit andern Mächten, durch ihre Wichtigkeit in dem Europäischen Staatenbunde, in einen grossen Theil der Kriege verwickelt, die seit länger als zwanzig Kriege hat nur ein und immer derselbe politische Grundsatz jeden Schritt Sr. Majestät, des Kaisers, geleitet«. Itd., itd.

[29] Jednu proklamaciju stanovništvu Inn-Kreis-a (Deutsch-Tirol) izdala je i bavarska vlada 11. IX. 1813. U Pruskoj je slične proglase koncipirao državnik von Stein, u Italiji Nugent tokom rata 1813. obećavajući slobodu (n. pr. u Ravenni), istina bez znanja bečkoga kabineta. Isp. Anton Springer, Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809. I. Leipzig 1863. S. 230., 242.

zakon, pa je u hrvatskom pored citiranog kajkavskog izdanja priređeno i jedno izdanje (vandanje) u štokavskom narječju, namijenjeno južnim krajevima.

Pisac koji je 1809. publikovao svoju »Anrede eines Ungars an seine Mitbürger« javio se i sada 1813. poslije objave manifesta tim povodom jednom brošurom[30]. Pod dojmom upravo, kako on misli, u klasičnom duhu istaknutih načela manifesta, koji da je pisan stilom veličajnim i ganutljivim, dostojanstveno i bez ogorčenja, kako to i pristoji jednoj svetoj stvari[31], on je zažalio, što toliko mnogo ljudi čitajući taj manifest ostaje neuzbuđeno. Ali ih još više ima koji proklinju rat, jer se nekoliko puta svršio nesretnim rezultatom, te se boje da će izgorjeti Beč košto se dogodilo s Moskvom. No ipak stotine ovakvih strašljivaca u stvari su dobronamjerni patrioti. Neupućeni su pisca zamolili da prokomentira manifest, i on to započima prvom konstatacijom, da se jednostranosti, sebičnog naziranja, bojazni, malodušnosti i sumnjičavosti naprama vladinim mjerama nailazi samo u većim gradovima monarhije. Stranci i besposlenjaci po gradovima plaše se, da će lako stečeni imutak i udobnost izgubiti ili bar smanjiti. Nadalje su im u društvu i nezadovoljeni ambiciozni činovnici, koji poslije razočaranja preziru sve javne poslove, pa onda posjednici i lihvari, koji se boje rata, jer će im sprečiti nečasnu njihovu privredu, a napokon tu su i od tuđina plaćene hulje, koje bi valjalo kao gubavce ex officio odstraniti iz poštenoga društva. Međutim ima utjehe sa seljakom, građaninom, trgovcem, oni su odani otadžbini, dok c. kr. vojska diše najčišćim entuzijazmom. Upitaće u to kogod: »Ako je tomu tako i sve dobro, zašto onda komentar manifestu?« Pisac odgovara, da to čini poradi ono nekoliko malodušnih, koji još ne uvidjaju da je malo ratnog stradavanja bolje nego neminovno ropstvo, koje bi nadošlo . . . Bogu treba zahvaliti, što je Napoleon oči otvorio svima monarsima, te su se za spas svih država složila tri cara napose, da svijetu pribave napokon mir. U manifestu piše, da je Nj. Vel. cesar Franz, žrtvovao sve što mu je najdragocjenije. Prema tomu, kada tako piše, ne može biti nikoga, ko ne bi za cara žrtvovao i krv i imanje. A ima li u povijesti većega primjera, da bi ikoji monarh mir i sreću svojih podanika predpostavio bilo kojim drugim osjećajima?! I da hoće, Napoleon bi mogao biti najsretniji vladar svijeta mogao bi dati mir izmučenom čovječanstvu kao dar nebesa. Pa, ako u svom neutaživom pregnuću bude i pobjeđivao (na tu je eventualnost pisac spreman!) što će mu Evropa koja će postati pustoš nakon bezbrojnih ratova. Auktor brošire rastapao se, nadalje, od milinja zbog pregnantnih izraza kojima je carski manifest označio Napoleonove akcije prijašnje godine, naročito u Španiji, koja mu zajedno s Rusijom i Wellingtonom, pa Aspernom i Znaymom ulijevaše nade u pobjedu sa monarsima spartanskih vrlina. Citirajući prikladne stavke iz teksta samog manifesta pisac brošire hrabrio je publiku, da ne zdvaja, kad je Austrija poslušala protunapoleoski glas javnosti i digla vojsku od 400.000. Osobito Beč treba da se jednom za svagda oslobodi svoje ugroženosti, koju mu je natiskavala bliza »ilirska« granica. Napoleon nije uspio da posije razdor, ni da uspori obračun s nekim kongresom

[30] Gedanken über das k. k. österreichische Manifest gegen Frankreich. Wien, 1813. Gedruckt und im Verlage bey Anton Strauss.

[31] . . . durchgängig erhaben und rührend, mit Würde und ohne Erbitterung, der hohen heiligen Sache angemessen geschrieben . . . p. 3.

za mir. A na kraju: manifest je uzvišen i divan, kad dirljivo završava, da se austrijski car latio oružja bez ličnog ogorčenja i da rat znači i oslobađanje Francuske, koja da i sama željkuje mir, ta domena kulture i umjeća, domovina jednog Bayarda i jednog Henrika IV. Na koljena se pada iza pročitana manifesta pobožnoga vladara, a oružja se ne daje iz ruku, dok Austrija i Njemačka ne postanu ono što su bile i dok ne pobijedi stvar vjere, kreposti i slobode! (bis die Sache der Religion, der Tugend und Freyheit erfochten ist. p. 22.).

Nuz ovaj komentar manifesta značajna je bila još i brošira »Riječ u pravo vrijeme« koju je jedan Austrijanac upravio malodušnim sugrađanima[32]. Spis je skroz oficiozan, a svrha mu je bila da poradi protiv sumnjivog državnog morala austrijskih podanika, prije svega raspravom »jeste li sretni?«, upućujući na prilike u susjedstvu, gdje su vlade pod tuđim (napoleonskim) tlakom natovarile i poreze, a gdje gdje mora naoružana mladež da se bori protiv interesa legitimnih gospodara. Njive su ugažene konjskim kopitima ili se sad žene bave i ratarstvom. Radionice puste, carinski zakoni preokrenuti. Piščevi sugrađani gdje kad su se tješili, da je negdje kruh po 2 krajcara, a ne 6 kao u Austriji, pak su željkovali otići onamo. No čemu to, kad oni ne će tamo naići na zaradu, možda jedva za 2 krajcara, a u Austriji imaju 10. Ni među retcima se međutim ne razabira, da je u slučaju 2 : 10 bilo i razlike zbog metala i papira. Ipak pisac konstatuje, da je austrijski podanik razmjerno sretan, što će i čitalac valjada priznati. A kad je tako, gotovo je i suvišno drugo pitanje »volite li ustav vaše države?«. Jer, svak zna sreću svojih pređa pod austrijskim žezlom, te ni naraštaj 1813. (jamačno) ne traži bolju sreću. Daće doduše pritišću, to je istina, ali opet je po srijedi razbor, kojim će se uvidjeti, da je sva nevolja poradi vanjskih neprilika države, i da je potrebno najprije se njih riješiti pak da c. i kr. vlada učini svoje podanike sretnima.

I upravo je u tomu stožerna razlika ovih grupa, koje tada apeliraju na javno mnijenje. Oficielna i oficiozna štampa svodila je svu krivicu na Napoleona, ne dajući ni riječju mogućnosti, da je stradanje austrijskih »državâ« u većini slučajeva fatalna posljedica, što se dinastija i Obrigkeitsstaat ne akomodiraše novim načelima civilizacije, što je naprosto ostao stari sistem. Jer, naprotiv frankofilska i dobrim dijelom libertinska (u tradiciji XVIII. stoljeća), gonjena štampa niti principijelno traži abdikciju dinastije, niti poriče potrebu patriotizma, nego centrira problem u hrđavoj birokratiji, censuri, tajnoj policiji, u svemu dakle što je kočilo napredak te nije postizavan modus vivendi. Prianjanje Austrije nuz ideologe ancien-regime-a i uz konservativce tuđilo ju je Francuskoj.

»Vi mora da ste sretni, da se naime tako osjećate, i prema tome ne možete a da ne volite (svoju c. kr.) vladu. A koga volite, onomu se i povjeravate, povjeravanje opet isključuje strah«. Zato je prema stanovištu napomenute brošire i izlišan strah od rata, štono ga je navijestio manifest 1813. Istina, preporođena Francuska ojačala je — nastavlja pisac svojim sugeriranjem — umjela je da narodu ostavi jednu ideju, dok je okrunjeni general namjesto gesala revolucije (sloboda i jednakost) ukazao na nado-

[32] Ein Wort zu rechter Zeit eines Österreichers an die verzagten Mitbürger« 1813. (Wackere Landsleute und Mitbürger! Wir leben in einer drangvollen Zeit, das brauche ich keinem unter Euch zu sagen, denn jeder fühlt es.)

mjestak, na Čast naime i Veličajnost. Ali ta grozničavost Francuske ne samo da je izmoždila Francusku, već je otvorila oči faktora u svim kabinetima tlačene Evrope, pak je sreća Evrope započela s Napoleonovim porazom u Rusiji. Pravdoljubivi i mirotočivi cesar Franc I. nije tada ushtio da bude sucem već samo posrednik za eventualni mir u komu bi usurpator francuskoga prijestolja bio stjeran u dopustive granice. No car nije uspio, žali zabrinuti pisac pred forumom još uvijek nehrabrih sugrađana. Zato im napominje, da su sad 1813. nastale sasvim druge prilike, nego što su bile 1809., kad je monarh bio doduše bijen Napoleonovom pobjedom i kad je valjalo pristati na mir da se ne bi izgubilo baš sve. Ali i onda je i taj poraz u neke slavan, jer je Austrija bila osamljena. Sad se međutim ne treba plašiti: tu je pobjednička spremna ruska vojska, tu Pruska, koja za zajedničku stvar ne će žaliti žrtava, tu švedski prijestolonasljednik, u Španiji veliki Vellington ... Ali ipak, ipak valja još uvijek biti spreman na sve, oprezno spraviti dragocjenosti, blagajne, arhive. Dragi sugrađani neka ne misle da je to strah, već to je samo mudrost, jer razborita opreznost kazuje: ko se uživi u mogućnost poraza najbolje se može nadati pobjedi. Protivno, slijepo vjerovanje u pobjedu dovodi obično poraz. A Napoleon se činio još uvijek jak, pa je valjalo skupiti svu ljubav, posluh i povjerenje u dobrog cara Franca I., kako ga je razglasila propagandistička ratna štampa.

I pod tim auspicijama započela su ratna neprijateljstva, koja svršiše na štetu Napoleonovu[33].

Što se Ilirije tiče potkralj Italije nadao se narodnom ustanku u Iliriji pak je odmah nakon otpočetog rata pohrlio da spriječi, no uzalud, jer je, i psihološki, francuski režim bio propao. 17. kolovoza prešao je Savu podmaršal Pavao Radivojević u ime Austrije. Još 18. je francuski general Jeanin napustio Karlovac i otišao na Rijeku, odakle je i general Garnier 26. i po drugi puta uzmaknuo, da FML Nugent 27. zagospodari gradom. Slijedile su okupacije Istre i Trsta.

Kako je habsburški režim poprečno primljen od Hrvata tipično ilustrira predstavka draganićke plemenitaške općine biskupu Vrhovcu par dana iza prelaza carske vojske, prožeta očekivanjima »starih pravica«, koja se međutim nijesu zadugo ispunila[34].

[33] Welch ein Anblick! gegen List und Macht, gegen die von leichtem Ehrkitzel berauschte Tapferkeit eines zahlreichen unglücklichen Volkes, das schon manche Blutschuld in den Angelegenheiten Europas auf sich lud, und das auch jetzt zum sklavischen Werkzeug des unbegrenzten Ehrgeitzes sich herabgewürdiget hat, zieht die begeisterte, von Gedanken entflammte, ruhige, gehaltene Tapferkeit der Deutschen; der Alles wie gefühllos hinopfernde, kalte, hartnäckige Muth der Russen, die schwärmerische Vaterlandsliebe des Spanier, der Britten stolzer Heldensinn in so schöner als mächtiger Vereinigung in den Kampf: Von den Wüsten Asiens her ziehen halbwilde Nomaden bewaffnet nach Weise der alten Mongolen mit Lanzen und Pfeilen gegen das Volk, das sich für das gebildetste unter allen hielt, das wirklich immer gross war in allen den Künsten, welche dienen, die Völker zu verderben und zu unterjochen, zur Vertheidigung der Sache der Menschheit zum Streit. Aus den nördlichen, vom Meer umflossenen Gebirgen, die bestimmt schienen, der ruhige Sitz ungestörter, um die Verhältnisse der Welt wenig bekümmerter Freyheit zu seyn, rückt ein muthiges Volk zu Hülfe herbey; un die Grenze der Türken, von jenem alten Feinde der Christenheit nicht mehr gefährdet, verlässt der tapfern Stamm der Ungarn, um den gefährlicheren Feind, und den unwürdigeren Sieger zu bekämpfen! — Herzzerschneidend ist der Gedanke, dass noch fast aus der Hälfte Deutschländer, und aus andern ein besseres Loss verdienenden Ländern so mancher Brave sich gezwungen sieht durch Gewalt und Fürstenbefehl, die Reihen des Tiranen zu verstärken. Zu ihrer Rettung herbey ihr Edlen! — (Friedrich

Nijh Exellentie Gozpodin Biskup! y Chazti Banzke Nameztnik! Gozpodin nam naj Miloztivneissi!

Tuge, ij Nevolye teske, koje tak iz Zroka, da od Ztarinzkoga Nassega Kralya, y Czeszara, ij pravichne Gozpode, ij Poglavarov Nassih, pod kojemi vech Ztotin Lett Mi, ij Nassi Prediji Szrechno siveli jeszu, odpali jeszmo, Kak takaj pod Novem, ij Ztrainzkem ravnanya Nachinom terpeli jeszmo, on chasz, kada Sherege Nassega Kralya, ij Czeszara, ij Ztare Poglavare vu Okoliczu nassu povratitisze videli jeszmo, chizto pozabili, tho vech, kada z'ovem, ij Ztare pravicze nam povernute imamo. Za oveh obrambu iz lyubavi proti (prema!) predrage Domovine, ij Vernozti Szvetlomu Czeszaru na pozivanije Gna Szudcza Xstoph Blasekovicha iz Naredbe Gdna Supremus Comesa dokonchali jeszmo, da ij mi poleg Ztareh Pravicz, ij Navade Nassih jednu Compagniu Bratche, Dechakov znassem Kapitanom, ij zazstavum vu sadasni Tabor dati, y pozlati budemo, K tomu takaj ako bi potrebno bilo vszi zkupa proti glavnomu Domovine Nepriatelu Orusje pograbiti, ij vu Tabor gyegyerno setuvati, ij vesz nass Imetak izto takaj Sivlenye za Kralya, ij dragu Domovinu alduvati pripravni ztoimo. Jedino Nijh Excll: ponizno proszimo, dabi za nasz, oszebuino pako za nasse vre vojuvati pripravne Insurgente, koji jednu Compagniu chiniju, potrebno Orusje ij Opravu dati, ako pako tho moguche nebi bilo, nam na povrachek na nekuliko penez iz oneh Novacz, koteri po Szvetlomu Czeszaru za Ztroske Insurectionalzke odlucheni jeszu, dati milosztivno doztojali, da tak ij mi nad Dikum, po dokonchanom Taboru raduvalisze budemo, ij Delniki poztati bi mogli.

Koju viszoku Miloschu, ponizno proszech, kak takaj dalesnye Zapovedi vu pokornozti Selno chakajuchi, Nasz vu prezmosnu Obrambu preporuchajuch oztajemo

Nijh Excellentie Gdina Biskupa ij Bana
Vu Draganichih den 23ti August(a) 1813

Naj ponizneissi szluge
N. N. Supan, Fiscus, ij Ztaressine
Privilegirane Obchine Draganich
Fran: Jac: Krizmanich ove Obchine
p. Notarius.

I u bivšem mletačkom hrvatskom teritoriju štono su ga zaposjeli Francuzi, Austrija je podržavala svoje agente. Među njima se istakao i franjevac Dorotić, kojega su Francuzi ucijenili sa »100 Zekina zlatni, i jedno Posidovanje zemlie onnomu Dalmatinu, koibi odsika glavu i prinio u Zadar Redovnika Jubilata, i Esprovinciala F. Andrie Dorotichia, Reda S. Frane, a Darxave Prisvetoga Odkupitelja; rad uzroka, jer Frano pervi Cessar Austrianski biascega primio u svoju sluxbu, i posla s' Voiskom u Dalmaciu«[35].

Carl Gustav Langenau). Der Krieg des Jahres 1813. historisch beleuchtet. Wien (1814). S. 13.

[34] Isp. Acta Banalia u Kr. drž. arhivu u Zagrebu, 1813: 151.

[35] Kratko izkazanje jednoga dogadjaja, u komusce nasca godina 1813. Redovnik F. Andria Dorotich. Sloxeno od istoga u redke obicaine kod naroda illiricskoga. (Buddi menni prosto rech çuvena, A Istini izruçit vidjena.) U Beču, U Slovotiscaniczi P. P. Mechitaristi s' Dopustenjem Vladanja God. MDCCCXV. Dorotić je tom prilikom obećao i opširnu historiju okupacije 1797.—1815. »u dva jezika« (talijanski i ilirički) pozivajući čitaoce za priopćenje nove građe.

Von Seite des k. Banal Locumtenenten und Diöcesan Bischofs, wird das Publikum aller Stände, der Klerus, der Adel, und die Bürgerschaft eingeladen sich heute, wo wir Gott für den mächtigen Schutz danken, welchen er uns durch die Siege unserer tapfern Krieger verliehen hat, mit ihm zu einem Beweise unserer Dankbarkeit gegen die braven Truppen zu vereinigen, die für unsre Sicherheit ihr Blut vergießen, und durch ein freywilliges Geschenk an Wein, oder wer diesen in Natura nicht geben will, an Gelde, wofür solcher durch die Behörden erkauft werden kann, ihnen eine Labung, und den von ihnen erkrankten und verwundeten, Stärkung zu verschaffen. Jeder freywillige Geber, wird ersucht seinen Beytrag an seine Behörde, bey welcher darüber Vormerkung gehalten, und für die Uebergabe gesorgt werden wird, abzugeben. Bey dieser Gelegenheit wird auch das Ersuchen, um Beyträge von Charpie und Verband-Leinwand an unsre Mitbürgerinnen erneuert:

Agram den 26ten September 1813.

M. Verhovacz Bischof und k.
Locumt. m. p.

Poziv biskupa Vrhovca kao banske časti namjesnika za milodare u ratne svrhe 1813.

Dorotić je stupio u austrijsku službu odmah iza pada Venecije 1797., a 1806. navodno ne htjede primiti francuske ponude, očito iz redovničkih interesa i interesa Rimske Crkve, zbog čega je uskratio i prevođenje s talijanskog rukopisa »Nauk za Narod Dalmatinski«[36]. Rival namjesnika frankofila Dandola nije kao austrofil mogao prežaliti, što je »mnoge pute ležao on isti (fra Andrija) na zemlji, i ostao brez večere, davši i postelju i večeru Glavarom Franceskim, bolje nji ispokoiti«. Poslije pritješnjen morade bježati, proseći »Saragnienje u Derxavam Austrianskim«, što mu je i dopušteno, te je kao »Vertrautester Kundschafter« uspio da za »allerhöchstes Haus Oesterreich« skupi mnogo pristaša (für unsere Seite viele Anhänger); uz smrtnu pogibao prelazio i u Bosnu (verkleidet), a 1809. bio u vojsci pravog general-Feldwachtmeistera B. Kneževića, potičući dalmatinsko pučanstvo protiv Francuza[37]. Tako je onda i 1813. proboravio sedam mjeseci krišom u Dalmaciji, a da bi pomogao poništavanje Napoleonove Ilirije, koju imperator nazva »stražarnicom pomaknutom sve do ispred

[36] »Nauk tako smerdgliv nije meni Dusca dopustila, da u Iliriscki istomaçim jezik, nitti da privoglim, da razasut bude po mojoj Domovini na iskorenutje prave virre Kattoliçanske; Zato pouratio sam isti Rukopis, i prida u ruke Dandolove s' razloghim moga nemoguchstva«. (Kratko izkazanje . . ., str. 40.).

[37] Suvisce morrese iz toga occito viditi vlastitost izverstita, koju posiduje slavni Narod Dalmatinski, Da nechie uçciniti nevirru, za nijednu Korist, nitti Kérv proliti çovika pravedno, a naivlastito Redovnika svoga Domorodcza« (str. IV. (Kratko izkazanje . . .).

vrata Beča«[38]. A kada se konačno započelo 1813. ratovanjem[39] Dorotić se našao u elementu da produži i kruniše svoje staro nastojanje. Iz njegovih se pak stihova potpuno razabire uzrok averzije protiv Francuza. I to nastrojenje s njim je dijelio i puk i staromodno oživjelo javno mnijenje protiv prokletih Francuza, koji su »na pristolje (bili) postavili Jakovljevce (sc. Jakobince!) i čifute iliti žudije«.

Kudgod prođu onda uzbunjuju
Narodim(a) smutnje probuđuju
Knjige Svete Evangjelja zvate
Neviruju das' od Boga date.
Od naravi zakon grdno tlače:
U pravednoj Krvi peru mače:
Ubojstvom se Kralja svoga diče:
Neslušaju što sirote ciče.
Tuđu muku grabe samosilno,
Za da mogu živiti obilno.
Niti rade, niti zemlju teže:
Iz pod mukla na Čovika reže.
Ko se s njima u zloći ne slaže,
Proglase ga da on svitu laže,
U pogrdnoj živu nečistoći
I po danu, i po mrkloj noći.
Sad je vrime draga bratjo moja,
Da Francezom ne date pokoja.
Kad pristupi Vojska Cesarova,
Iznesite vina, i darova:

Ugričiće mlade napoite,
A Hrvate lipo nadarite:
Sve zajedno s vami uvedite:
Domovinu njima podložite.
Nije vridno, niti je koristno
Za Franceze ginuti nesvistno.
Oni su Vas posve oglobili,
Vaše slavno ime omračili.
Običaje dobre ukinuli:
Ćudoredna dila pokvarili:
Svete Crikve tamno porušili,
Milu Braću vašu pogubili.
Isti Turci glede začuđeni,
Kak trpite ta jaram gvozdeni!
Kamo slavna vaša stara fala?
Zašto su vam tako srca spala?
Strašivice a ne sokolovi!
Svi izrodi, a ne Vitezovi!
Stara slava staroga naroda,
Zove kripost novoga poroda!

Tu je Dorotić postupio i po idejama Vrhovčevim koji je još 19. travnja 1809. svjetovao Beču da organizuje pučki ustanak, jer se nadao »kad bi se učinila proklamacija narodu u Dalmaciji, da će se Dalmacija kraljevini Hrvatskoj, a po njoj Ugarskoj, po starom pravu sjediniti i utjeloviti, to mislim da bismo ubrzo Francuze potukli«.

Slavu pobjede nad Napoleonom izheksametrirao je u posebnoj latinskoj knjižici i zagrebački kanonik Ivan Prevendar. Musa Kaliope njemu je ispričala zaredom junačka djela ovih heroja po redu: Schwartzenberg, Vellington, Nelson, Blücher, Barclaj de Toli, Wrede, Württenberg, Bernadotte, Hiller, Guylay, Platov, Kutuzov, Cerničev, York, Tettenborn, Wincegerode, Bennigsen, Witgenstein, Bubna, Büllow, Caesar Augustus (id est Franz I.), Alexander Magnanimus (ruski), Wilhelmus Herculeus (pruski) te konačno Pius septimus (papa). Svakomu je od njih Prevendar uskladio nekoliko heksametara slave, više ili manje, po gdje gdje i dvojici skupa. Nigdje nema kakova nacijonalnog hrvatskog poriva, ideje su pjesnikova istupa na strani reakcije proti Revoluciji, koja no porodi »narodnost«. Svoj narod napomenuo je Prevendar u čitavom ocrtu toga svjetskog hrvanja samo ovom neuspjelom uporedbom:

W r e d e hoc est dignus, v r e d e n dixere Croatae:
qui virtute sua, vel bello est laude potitus.

Wrede je, naime, odmah u početku ovog rata prešao u ime svog bavarskog

[38] Mémoires du maréchal M a r m o n t Duc de Ragusa de 1792 à 1814. (9 vol. Paris 1857.) — 1811. naslijedio je Marmonta u Iliriji kao guverner general comte Bertrand, u ožujku 1813. maréchal Junot, a posljednji je bio Fouché, vojvoda od Otranta.

[39] Isp. Feldzug der Oesterreicher in Illyrien und Italien in den Jahren 1813 und 1814 — von Johann S p o r s c h i l. Braunschweig, 1844.

Pruski kralj Friedrich Wilhelm III.
(po slici Francois Pascal Gèrarda.

Ruski car Aleksander I.
(po slici Francois Pascal Gèrarda).

vladara na protunapoleonsku, austrijsku stranu. A kod opjevanja svih tih ratova protivu čeda Revolucije motto je bio Virgilov stih: Ingredior sanctos ausus recludere fontes. Bilo je slomljeno »oholo carstvo«, a Pijo VII. novissimus victor.

Desinc Napoleon posthac Bonaparte vocari,
dum non parte bona, stant male parta tua.
Docta autem Pallas non augur vana futuri,
incipit effari, funditque novissima verba.
Hic Bonaparte satus non fecit nomine digna,
Laetitiâ genitus, gaudia nulla tulit...
— — — — — — — — — — — —
Dum Pastore bono revocato Roma triumphat;
et Pius in sancta Septimus urbe sedet:
Cymbaque firma Petri, multis jactata procellis
provehitur, ventos corripiente Deo.

To su zaglavni stihovi kanonikovi[40].

Karakterističan je međutim i bljesak nekakvog slovjenskog suosjećanja, kada se 1814. s hrvatske strane (i ako u Beču 19. X. 1814.) pjesan »Kruna najvećih vitezova...«[41] posvećuje ruskom caru. A razlog je »da nikome nie pricsje niti pristalie (knjižicu) posvetit, i nakloniti, nego nyovoj naj Vellicsanstvenoj Carstva Rusianskog kruni naj vechemu Aleksandru, koisu u ovome Slavonsko illyricskome jeziku umitni«[42].

[40] Carmen regibus, ac ducibus summis memorabilis aevi. Dicatum a Joanne Prevendar, canonico zagrabiensi, abbate B. V. M. de Candelis. (Jupiter in parvo cum cerneret Aethera vitro, risit. Claud.) Zagrabiae, typis Novoszelianis 1814. Ostale prigodne spise isp. u bibliografiji dr. V. Deželića u IV. knj. »Narodne Starine« str. 120. i d.

[41] Kruna Naj vechih Vitezovih Velikoga Franca Cesara Austrianskoga, i naj vechega Aleksandra Cara Rusianskoga, Sile Francuske Obladitelyah. Posvechena Imenu Naj vechega Aleksandra. Po Marku Horvatovich dosluxenome Paroku, u Zagrebu kod Svetoga Marka doprimitome. U Becsu Godishte 1814. 19. Listopada.

[42] »... i kojega diku, Slavu, ova knyxica, u sebi naj vishje zaderxaje, premda inacsie nisu vridne nitise natoliko pruxaju zaderxanie ove knyxice, za dosta izpisati, i uresiti nyovog Velicsanstva Carskoga csudnovate tolike kriposti i moguchnosti. Tkoche pod puno nyovog Carskog velicsanstva slavosloviti, u naj prostraniemu carstvu moguchnost, i diku, u vladanyu Carstva razum, i mudrost, u vojuvanyu vishtinu, i jakost,

I pjesnik Horvatović kao i Dorotić bili su dvorski ljudi i svećenici, koji su Bonapartovu tragediju gledali kao drsku preuzetnost usurpatora i oholost bogohulnika, koji je mislio da može i bez Crkve. Tako Horvatović careve smatraše legitimnim, bogougodnim gospodarima i zvao ih orlovima:

»Navikeche tu nesrichu plakat,
Tkomu reche proti orlu skakat.
Mislioie sveg Svita proxderti,
Carske krune nemillo razderti.
Misomue, u tom pomanykala
Jermu Bocxja desna nie dala
Polag svoih tak mlogih vojnikah —« (str. 5.)

»Naredbesu po svim Cerkvam dali,
Od svih stranah mloxtvo redovnikah
Od koise Bogu dae dika,
Dase csini stalno svete molbe,
Da propadu francuske nazlobe.
Svagdashnyesu bile Litanie
I poboxne mloge Metanie —«. (str. 6.)

»U molitva svi obstajni billi,
Bonapartu dabi pridobili.
Tu se dobro sva ova esape
Vishje scini Svetog otca Pape
Od francuske svetogerdne ruke;
Kako terpi, on tolike muke.
Nit bio kriv niti bio duxan
Bonaparte on postade suxany —«. (str. 7.)

»Sa Orlovi nejma ticam boja.
Orlovisu sverh svi ticah jaki,
Od nyh tice bixe i po bucxakih.
Zato, u Parizu zatvoreni,
Odmah bishe na pol oboreni —«. (str. 12.)

Komešanje je bilo prejako, promet narodâ širom Evrope prevelik, a da bi se hrvatski untertani (podanici) kuće habsburške očuvali od spoznaje, da su u etničkom srodstvu (bar nominalno) sa »naj Velicsanstvenoj Carstva Rusianskog krunom«. I od humanista na južne slovjenske krajeve primjenjivana historijsko-geografska antička nomenklatura ilirstva, provlačeći se kroz seobe i pregovore Srba u XVII. i XVIII. stoljeću, i na stranicama latinskog pisanja učenih kompendija i priručnih zemljovida, a miješajući se sa slovinstvom Kačićevim, bila je u Napoleonu našla svog nehotičnog zatočnika. I to »ilirstvo« u podsvijesti je i bilo ona asociaciona ideja«, koja je pomenutog zagrebačkog plebanuša nagnala da slavi ruskog cara Aleksandra.

u putovanyu na daleke svita derxave terplyvost, u priobladanyu nepriatelyske sile viteztvo, srichu, i napridak. Neka sada pristane uspomena nyegdashnyega Macedonskog kralya Aleksandra po svem svitu navistitoga Velikoga. Sadabi, na ugled nyovog Carskoga Veliscanstva, ono velikog Aleksandra nazivanye moralo zashutiti, i opustiti. Akolibi pako hotili dopustiti, da se onaj starinski Macedonski kraly sada, i odsada sa imenom velik Aleksander naziva, i dicsi, tako po pravoj pravici sliditi mora, da se nyovo Carsko velicsanstvo, sada, odsada i u napridak vazda nie samo po Europi, nego takogjer po svem svitu Nadpiskom Naj vechi Aleksander kite, i slavoslove. Scinim doisto, da nie samo po mome umu, nego takogjer, i po ostalih bistra oka odsuditelyah budese ovo potverditi. Xelynovolyno, sverhu sto godishta nyovom Carskom Velicsanstvu xivlenya produlyenye, Carstva rashirenye, Turske sile priobladanye sve serdno xelechi, u Carskog velicsanstva millostje mene priporucsam, nyovoj Carskoj Kruni duboko se klanyajuch dospivam«.

A protivština francuskom režimu i kod Dorotića i kod Horvatovića i preveć je jasna. Elementi nove civilizacije i briga za duševnu i materijalnu kulturu francuske inicijative, i očevidan napredak u jednom deceniju za njih nije bio važan. Katolički se kler nikako nije mogao pomiriti s ustanovom, da se u primarnim (osnovnim) školama odalečilo katehete i da su laici poučavali »Catechisme de l'Empire françoise«, koji je više naglašavao dužnosti državljanina nego katolika. No što se tiče upornog zahtijevanja francuskih vlasti, da francuski jezik bude službeni jezik, to u stvari za »ilirske« krajeve nije bio nov način državnog nasilja protiv naroda. I u prijašnjim režimima, pa i u najautonomnijem, nije gospodario u državnom poslovanju narodni jezik, nego latinski, njemački, talijanski. 1811. kad je cesar Franc I. izdao austrijski građanski zakonik, te preuredio i cehove — ilirske su provincije bile reorganizovane (distrikti i kantoni, a municipiji i sudstvo isto kao u Francuskoj). »Mairie« su vodile registre poroda, vjenčanja i smrti, a uveden je i francuski code pénale. No, što je bilo najvažnije, Francuska je kmetstvo ukinula sasvim, tako da su bivši podanici zemaljske gospode bili posve izjednačeni s gospodom u državljanskim pravima i dužnostima.

Kolikogod je okupacijoni režim Francuza po hrvatskim zemljama bio svijetu tuđ i ponešto »smiješan«, ipak djelomično novo i opet sasvim novo potčinjanje habsburškoj monarhiji karakterizirao je neki seljak, kad se vješalo jedan uredski znak s dvoglavim austrijskim orlom, viknuvši: »Francuski je orao imao samo jedan kljun, no koliko će ovaj grabežljivac da s dva kljuna požđere —?!«[43] Dr. Imbro Tkalac, odrasavši nuz savremenike francuske vladavine u Hrvatskoj, istaknuo je[44] uzrok, zašto je plemstvo i svećenstvo klicalo završetku te vladavine. »Nadali su se naime, da će Austrija jednostavno uspostaviti status quo ante u novodobivenim područjima Hrvatske, da će ugarsko zakonodavstvo opet obnoviti, jer — bilo to dobro ili ne — na to je svijet bio otprije naviknut. No namjesto te restauracije uvela je Austrija provizorij, koji se sastojao u tomu, što se taj dio Hrvatske pripojio novom »Kraljevstvu Ilirije« koje se opet sastojalo iz Koruške, Kranjske, Tršćanskog Primorja i Istre. U tom novom »kraljevstvu« bi zaveden prijašnji apsolutistički režim austrijskih t. zv. »nasljednih zemalja«. A ta uprava bila je zdepastija, pedantnija i šikanoznija od francuske, a nije ni znala za autonomiju municipija, kako ih je propisivao ugarski ustav. Ali zato se javiše opet po ugarskom ustavu nepoznate i neugodne takse za biljege, za registriranje, pa monopol duhana, monopol soli. Narod je vikao: »Kad nam već ne daju živjeti, kako smo prije živjeli, bilo je nepotrebno, što se onda pustilo da Francuzi odu«. U mnogim kotarima seljaštvo se pobunilo, trgalo je austrijske dvoglave orlove s ploča na službenim zgradama i na prodavaonicama duhana, palilo ih, i rastjerivalo cesarske činovnike. Razumije se, pozvana je u pomoć i vojska za smirivanje, a »rebeli« su odmah suđeni na prijekom sudu, to jest nabrzo sastavljeni, improvizirani sud je sumarno i bez apelacije sudio na smrt na vješalima ili opet na tešku robiju. No i plemstvo i građani također su mrmljali, ali su se ipak mirno ponašali, nadajući se, da provizorij ne će potrajati dugo. Samo je kler bio za se zadovoljan . . .«

[43] Dr. Imbro Ignjatijević Tkalac, Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj. (Prevod u 187. knj. Srpske Književne Zadruge. Beograd, 1925., str. 42.) O francuskom dobu u Hrvatskoj isporedi u II. knj. prevoda moje bilješke o literaturi i zatim III. dio Šišićeve »Hrvatske Povijesti« (Zagreb 1913.).

[44] Ibid. str. 41.

Th. Lawrence: Clemens Wenzel Nepomuk Lothar Fürst von Metternich-Winneburg, Herzog von Portella (1773.—1859.)

Župan, fiškuš i ztarešine privilegirane općine Draganić rado su kao i ostali dali »polegh Ztareh Pravicz, y Navade Nassih jednu compagniu Bratche, Dechakov . . . vu sadasni Tabor gyegyerno setuvati« proti Napoleonu, želeći »nad dikum po dokončanom taboru raduvati se i delniki postati«, ali poslije svršena rata razočaraše se za razliku n. pr. od Tirola, komu je carski patent od 24. III. 1816. vratio staleški ustav. »Injuria temporum ante quinquenium excidimus statutum (felicem illum)« sjećali su se prekosavski hrvatski staleži 22. rujna 1814. svog prednapoleonskog stanja. Cesar Franc nije ispunio svog obećanja iz 1809. da će Napoleonu odstupljene hrvatske zemlje podložiti banskoj vlasti, ako ih jednom opet zadobije. Već 23. srpnja 1814. anektirao je »Iliriju« Austriji i 4. listopada zatražio prisegu vijernosti »carstvu austrijanskom« (što je u Karlovcu sa 523 protiv 3 staleška glasa odbijeno). Predstavke i deputacija u Beču ne uspješe, nego je zabranjen šta više i naslov »staleži i redovi prekosavskih strana Hrvatske«, malo poslije uveden njemački službeni jezik zajedno sa gesecbuhom[45] i monopolom soli i duhana, a povratak »ad priorem nostrum situm« odloži Austrija ad calendas graecas.

Kasniji naraštaj već je bio zaboravio ovaj borbeni stav prekosavskih staleža. I danas popularna Gajeva pjesma »Još Hrvatska nij' propala« imala je prvobitni naslov: »Horvatov Szloga i Zjedinenye za szvojega vszelyublyenoga Czeszara y Kralya Franyu I. proti Franczuzom vu letu 1813.«[46]

[45] A stališi i redovi prekosavski moleći Franca I., da im povrati ustav i da ih spoji s ostalom Hrvatskom još 22. IX. 1814. ponosno o sebi rekoše da su oni »qui leges imperii austriaci ignoramus« i onda: »nos qui plus quam 1000 annis regnum liberum constituebamus«. Isp. R. Lopašić, Karlovac. U Zagrebu 1879. str. XXIX. et XXXI.

[46] Isp. »Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka« I. br. 5. U Zagrebu 1835. str. 17.

A isto je orijentirana i Vukotinovićeva »Pěsma Horvatov va Glogovi leto 1813« (Nek se hrusti šaka mala!) za Schweigertov domorodni igrokaz »Die Magdalena Grotte bei Ogulin«.

Résumé. Le directeur de la revue »Narodna Starina«, professeur à l'Université de Skoplié, publie ci-dessus le traduction croate du manifeste de l'empereur François Ier contre Napoléon Ier à la veille de la guerre de 1813. Le texte croate est une des éditions du manifeste, traduite pour la partie occidentale en dialecte kaïkavien tandis que l'original allemand est de Frédéric Gentz. Dans l'introduction et dans la conclusion de notre travail sont commentés aussi d'autres manifestes contemporains, de même que des plaquettes d'occasion, qui informaient à deux points de vue différents sur le conflit entre Napoléon et François Ier. L'auteur a souligné surtout la façon d'envisager les choses par les Croates en »Illyrie« pendant le régime français, contre lequel surtout tous les prêtres catholiques étaient en opposition. Ils l'ont aussi témoigné par quelques publications en vers. D'un autre côté l'auteur tenait à mentionner aussi le cas d'Alexandre Ier dans la lutte contre Napoléon. Enfin il rappelle l'indignation qu'a provoquée chez les Croates l'empereur François Ier après la chute de Napoléon par le fait qu'il ne permettait pas la réunion des provinces croates sous le pouvoir du ban croate.

DR. ALEKSIJE JELAČIC: NARODNE TEGOBE I ŽELJE U BANSKOJ HRVATSKOJ 1848.

Iz davne starine postojao je u Hrvatskoj i Slavoniji običaj, da i prilikom saborskih izbora pojedini izborni okruzi, kralj. županije, prečasni kaptoli i kr. slobodni gradovi podnose Saboru na uviđaj posredstvom svojih izabranih poklisara svoje »tegobe«, koje su se onda zvale, pošto je službeni jezik bio latinski »g r a v a m i n a«. Podnešena »g r a v a m i n a« pretresana su na Saboru i ona gravamina, kojima se cio Sabor pridružio, upućivana su bilo Zajedničkom Ugarsko-Hrvatskom Saboru, bilo izravno kralju. Ovog od davne starine poznatog i, tako reći, posvećenog običaja držali su se, naravno, i to dakako u najvećoj mjeri i prilikom izbora za znameniti sabor revolucionarne 1848. (četrdesetosme) godine i tom prilikom prvi puta mogla su da se čuju »g r a v a m i n a« (tada već »t e g o b e«) ne samo povlašćenih, nego i dotle potlačenih, ne samo »civila« ili »provinciala«, nego i Vojne Granice. Ban Jelačić u svom poznatom proglasu na narod izrično je pozivao na predaju tegoba cijelog stanovništva Saboru posredstvom poklisara.

I zaista, tegobe su se valjale u velikom broju i to upućene Banu, Saboru, pa opet Banu i Saboru zajednički, u neposrednoj vezi sa izborima i prije njih. Nešto tih tegoba može da se nađe između drugih spisa, ali najveći njihov broj, i to najvažnijih, nalazi se između Spisa Saborskih godine 1848., kamo one posve spadaju. Ima ih više iz »Provinciala« nego iz Granice (svega na broju preko 200), a nalaze se u dva kartona zbirke »Acta Congregationum Regnorum Dalmatiae, Croatiae ac Slavoniae« (fasc. 105/2 i 3 iz god. 1848.) Kr. Zemaljskog Arkiva u Zagrebu. Tu sam ih pronašao i uzeo u rad prilikom prikupljanja građe za moju studiju »Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji g. 1848/9« (Zagreb 1925). Vrijedi zabilježiti, da mi je prilikom prvih mojih radova (g. 1922.) samo mali broj »tegoba« dospio u ruke, onih naime koje se nalaze u kartonu drugom (f. 105), pa na osnovu njih (isključivo seljačkih iz provinciala) ja sam dao karakteristiku raspoloženja hrvatsko-slavonskog sela u oči Sabora 1848. (vidi moj »Seljački pokret« itd. str. 42. i sl.) te sam većinu tih »tegoba« prepisao i objavio u »dodacima« iste moje knjige (str. 130—138). Prilikom kolacioniranja »tegoba« već složenih za moju knjižicu, sa originalnim ispravama, u jesen god. 1924. zatražio sam Fasc. 105/2, i onda mi padne u ruke i Fasc. 105/3, koga g. 1922. nije bilo na arkivalnoj polici, te sam u njemu našao masu (upravo pretežnu većinu) tih »tegoba« (i to ne samo seljačkih) registriranih pod br. 1—112 (u stvari tamo ima mnogo više »tegoba«, jer mnoge su zabilježene pod jednim brojem) i smještenih u spomenuti karton uz (nezavršeni) operat specijalnog Saborskog Odbora, koji je uzimao u pretres »tegobe«, te ih je raspoređivao između Sabora,

drugih Odbora i organa Vlade, ili je donosio odluku za pojedine tegobe i želje, da se one imaju zabaciti, kao neumjesne (sa kratkom motivacijom) ili da su naprosto bespredmetne, jer su već ispunjene. Posao Odbora nije bio završen, te njegov operat, kao ni same »tegobe« nikada nisu došli na dnevni red Sabora. Odgođen prvo nakon predaje diktatorske vlasti banu Jelačiću, Sabor se nije nikako više sastajao i g. 1850. kralj ga je raspustio.

Tegobe pak i želje stanovništva zabilježene su na papir u većini slučajeva na potpuno prirodan način, jezikom i pravopisom koji su sačuvali većinom osobine lokalnih dialekata i neuređenost pravopisa u to doba. One su ostale kao dragocjen spomenik stanja narodnog života i narodne svijesti godine »četrdesetosmaške«. Nemajući mogućnosti da iskoristim veći dio tih dokumenata za svoju knjigu, ja sam samo konstatirao fakt, da ona postoje i izrazio sam nadu da ću ih prvom zgodnom prilikom upotrebiti za prikaz raspoloženja hrvatsko-slavonskog stanovništva u oči Sabora g. 1848. (Vidi notu 1. moje napred citirane knjige). Ovo sada i činim, uzimajući u obzir poglavito neobjavljena do sada dokumenta Kr. Zemaljskog Arkiva (citirana zbirka i fascikl), ali isto tako i ona dokumenta, koja sam već u spomenutoj knjizi (u citatima ja ću navoditi bilo strane moje knjige [str. . .], bilo brojeve akata spomenute zbirke i fascikla [br. . . .]) objavio.

Od ovih preko dvije stotine dokumenata, koji dolaze u obzir, jedni su punomoći izabranim zastupnicima, odnosno u rijetkim slučajevima izbornicima, jer su po izbornom redu županijski zastupnici bili birani od naročitih izbornika, uz koje su punomoći dodane same »tegobe«, drugi, i to je njihova većina, jednostavno su popis »tegoba« i želja ponekad sa kraćim ili duljim političkim ili historijskim uvodom odnosno résumé pri kraju. Jedni su dokumenti izašli iz sredine birača, drugi su ispostavljeni u ime izabranih zastupnika; svi su adresirani bilo na Sabor, bilo na Bana, bilo i na jednog i na drugog skupa; pisani su i u vezi sa izborima ili prije i poslije njih. Nekoliko primjera naslovnih i uvodnih riječi neka posluže za ilustraciju rečenog: »tegobe« birača općine Brod Moravice, na primjer, imaju samo naslov »Napucheinye« (br. 46); »Tegobe i Potreboče Tergovišta Virovitice« podnio je 30. VI. 1848. sâm zastupnik Virovitički Věkoslav Lipovčić (br. 17); Grad Bakar dao je svojim zastupnicima »Naput za Gospodu Poklisare za hervatsko slavonski sabor narečen po Preuzvišenomu Gospodinu Banu na 5. Lipnja 1848. u Zagreb« (br. 18); »Dobileženje Željah i Tegobah Općine Grobnik pridano Poslaniku izabratom za Deržavni Sabor G. Lj. Gaju u pripriki g. Mihaljiću[1] za njegovo znanje i ravnanje« (br. 21).

»Wiszokorodjenij i Priszvitli Goszpodin nash Baron Josip v. Jellacich Banus Dalmatie Horvatzke i Slavonie Goszpodina namih Naymilostivniyeg« počinje svoje »tegobe« općina »Lukatovacz« (br. 38).

»Instrukcia za Gospodara Vasu Sliepchevića, izabranog Poslanika od strane općine Gline k saboru sdruženije kraljevina horvatske slavonije i dalmacije na 5og Lipnja 848. Nalaže se njemu i data mu je puna

[1] Zanimljivo je da je ovaj sudac Mihaljić zbilja fungirao kao zastupnik, jer se Gaj primio za zastupnika Pravoslovne Akademije, pa je bio (Mihaljić) objekat čitave pobune vlastitih birača pod vodstvom samih izbornika, od kojih je jedan kažnjen batinama i tamnicom (o Grobničkoj aferi vidi moj »Seljački pokret . . .« str. 82—90).

vlast kod rečenoga Sabora od strane naše općine predstaviti i po njegovoj duševnosti i razumu izraditi da . . .« (slijede točke »Tegoba«) (br. 7).

»Sledeće su tegobe, koje općina Laškoulička svojemu jednoglasno izabranom zastupniku, gospodinu Ferdinandu Žerjaviću — da je on deržavnom Horvatsko-Slavonsko-Dalmatinskom Saboru predloži i svojim opće poznatim načinom pretresati nastoji i predaje: . . .« (br. 11).

»Njiova Wisost Priuzvišeni Gospodin Ban, Prisvitla i Blagorodna Gospodo, Gospodo nai Milostivnia« (br. 15) apostrofira općina »Shokac Miholjacz«.

»Hohe Landes Congregation Gnädigste Herren« javljaju se njemački »Turanovacz« i druge općine Vučinskog spahiluka (br. 43).

A evo i čitavih »omilija«, kao naslov ili uvod za »tegobe«:

»Na Nyiovu Priuzvisenost, Prisvitloga i Primilostivnoga Gospodina Barona Jozu Jellacsicsa od Buzinski, Slavne Trojjedne Kralyevine Dalmatie — Horvatske i Slavonie odabranog i potverdjenog Bana, i recsenih Dersava Vladaoca i Gospodina i Patrona Najmilostivniega preponizna molba. Iz Slavonie Csetiriuch Obshtinah Stanovnikah, kano Csagyavice — Moslavine — Vilyeva — i Kapelne; koji ishtu Polakshicu u prikovecsnimah Daciamah svojem Spailuku za Pasharinu marvinsku izvansessionske Zemlye Branyevineh po Shumamah Uvedeneh i skupocinog Ribe Lovlyenya kao u Nutra« (br. 13). Ili slično nešto čitamo u izjavi općine Đakovačke:

»Preuzvišeni Gospodine Ban, Slavni S. R. i R: R: Sabora kraljevinah Horvatsko Slavonsko Dalmatinskog.

Gospodo namih naimilostivia!

Iz milog i ljubeznog na čitav narod poslatog pozdrava jesmo s največjom radostjom razumili da se mogu na našem, narodnom Saboru u Slobodnoj Varoši Zagrebu obdržavajučem Saboru sve želje i tegobe narodne, u kojemu drago one kraju bile, izjaviti, i da če ju sve po mogučnosti i volji Naroda ispunjene i polakshicu najti. Za oto mi sve naše ufanje u preuzvišena Bansko Gospodstvo i Slavni Sabor stavljajuć u najvećoj poniznosti utićemo se njiovom Preuzvišenom Banskom Gospodstvu, i Slavnom Saboru, i naše prošnje u sledečimah predstaviti pokorno usudjujemo se« (br. 3) itd. . . .

Ovdje vrijedi iznijeti još nekoliko karakterističnih primjera završnih riječi pojedinih »tegoba«, kojih ima puno pored običnih potpisâ i križa stavljenih bez naročitog komentara: »Nadalje«, veli općina Borovo, »u sladkoj nadeždi da će nam pravedne želje naše izpunjene biti ostajem Preuzvišenosti Vaše u Borovu 19 (31) Maia 848 mjesta Borova najvernii i najpokornii Domorodczi« (sljeduju 63 križa i 4 potpisa) (br. 24). »Za oto u najvećoj poniznosti molimo Priuzvišenu Saborsku Gospodu nami primilostivnu da bi sverhu nas smilovala se . . . Onu nashu poniznu prošnu zadobiti uffajučse ostajemo u najdubljoj poniznosti Vashoj Preuzvišenosti preponizne sluge i podainici« (br. 14). — »Da živi naš Primilostivi kralj Ferdinand!« kliče »revolucionarni« Grobnik na kraju svojih izbornih »tegoba«, pa nastavlja: »Da živi naš Preuzvišeni Ban! Da živi vaskoliki Trojedne Kraljevine Narod! Da živi naš Sabor! Da živi Sloboda Jednakost i Bratimstvo!« (br. 21). — Pošto je iznijela niz »tegoba« između kojih i ovu da »szvinise pako na misztu ubie se od csuvara livade« općina »Lukatovacz« završuje tužnim plačem na adresu Bana: »Zato Wiszokorodjenog Gos: Barona i Wlasztnika kraljevine . . . klecseci pomolimo da

Wiszokorodijen nash branitelij i Baron v. Jellacsics zverhu nas bi svoje veliko Pomilovanje bi Ukazali namih lakotu ucsinili, namih sva ona od starinskog ... Wrimena izdati odredili« ... (br. 38). »Mi dakle Vašu preuzvišenost kao našeg najpoglavitijeg poglavara, kojeg celi Hervackog Kraljevstva narod kao svoga najlubljenieg oca spoznaje i časti preponizno prosimo da bi nam na gore navedene priteščice i tegobe ... jedan miloserdni obzir milostivo uzeti nastajali. Černilug dne 30 svibnja 1848. + Juraj Štimac, izbornik«.

Valja još napomenuti, da je većina ovih dokumenata pisana na papiru velikog formata, obično čitko i čisto, ponekad vrlo lijepim rukopisom, pravopis je više puta veoma zanimljiv, jer se u njemu ogledaju i dialektološke osobine pojedinih krajeva, naročito pak ortografska zbrka, karakteristična za vrijeme prelaza na nov pravopis pa čak na nov službeni jezik.

Dolaze nadalje u obzir glavne tegobe i želje hrvatsko-slavonskog provinciala, koje se u mnogom ponavljaju širom cijele zemlje, prvo zato, što je sva ona donekle živjela u podjednakim prilikama, a drugo zbog toga, što, pored toga, ima nesumnjivih tragova uzajamnog obavještavanja pojedinih općina i izvjesne propagande sa strane aktivnijih ljudi. Razumije se, da se sve to odnosi na opširnije elaborate, jer ima puno »tegoba«, u kojim se iznose vrlo malobrojne i ograničene želje, ponekad jednostavno slučaj nekakve individualne nepravde, kao što na primjer općina Kraljevec veli: »Nek nam se naše šume livade, grunti oteti urbarialski natrag poverneju« (br. 78) ili općina Grana iznosi: »Mihaleku Mati iz Gornjeg Makoišča pred 3 godine uzela Slavna Gospoština ... koloseka $^3/_4$ rali« (br. 69). Ovakve želje i tegobe kao ove posljednje ne ćemo dalje spomenuti nego ćemo grupirati principijelne zahtjeve i to po rubrikama želje političke, administrativne, socijalne prirode, a ne na temelju geografskom ili socijalnom t. j. želje ovih ili onih krajeva, staleža itd. Sa žaljenjem moramo tu konstirati da mnoge »tegobe« nisu sačuvane, ili nisu mogle da budu još pronađene; tako, na primjer, manjkaju tegobe samog glavnog grada Zagreba. Ali i ono što imamo predstavlja jedan bogat, obilat i raznovrstan materijal.

Politička pitanja većega značaja dodirnuta su, i to treba istaći, samo u malom broju naših dokumenata. Ona su se, naravno, nalazila van razumijevanja i tako reći »interesne sfere« ogromne većine hrvatsko-slavonskih saborskih birača.

»Mila Narodnost naša Slavjanska, Šloboda (sic!) i Jednakost obšta da su nam kao svetinja — samim delom nepovrediva« kliču borovski »domorodczi« (br. 24) na što njima Saborski Odbor, koji je počeo tegobe pretresati, ali nije taj posao završio odvraća: »Ova obća namera jednodušno i sèrdečno pozdravlja se«[2].

[2] Ovaj odbor bio je od Sabora izabran i od njega je ostao opširan Zapisnik u pomenutom fasciklu Zemaljskog Arkiva. Uvod u taj zapisnik glasi: Godine 1848 dana pako 28. lipnja i sledećih u sl. i kr. gradu Zagrebu kući pako Deržavnoj Trojedne Kraljevine pod predsedništvom presvetlog Gospodina Hermann Bužana Kr. Savetnika i Slavn. Stola Sudbenog Trojedne Kraljevine Predsednika u pribitnosti Poglavite Gospode: Titusa Babića, Tomislava Cuculića, M. Lipovčića i Miroslava Špuna poslednih dviuh Odbora Perovodjah, nadalje Trivuna Kraišića, Antuna Vidakovića, Tome Furlića i Ne. Petrovića u poslu Sakupljenja tegobah i željah naroda Slav. Saboru predatih usled zaključka pod br. 13 odbora upravljajućega oděržan jest odbor koji gledeć istih tegobah sledeće svoje mnenje daje (do br. 45 zaključno po Miroslavu Špunu odbora Perovodji; do br. 63 data su mnjenja, dalje do br. 112 samo su pribeležene tegobe (rukom Špuna, zast. Pleterničkog kot. i nekom drugom).

Vrlo su rijetka traženja konačnog i potpunog raskida s Ugarskom, tako, naprimjer grad Križevci u prvoj tački svoga naputka veli:

»Horvatska, Slavonska i Dalmatinska ima se od Magjarske sasvim oddružiti i dočim austrijanska deržava od Njihovog Posvetjenog Veličanstva Slobodu i Ustav zadobila jest, da se trojedna Kraljevina ova pod zakonitim svojem vladaocem i kraljem ka Bečkom Ministeriu ztakvim načinom priklopi, da se jedan Minister odgovorni za nutaršnje trojedne kraljevine ove poslove zkup i za svojem odsekom iz domaćih trojedne Kraljevine sinovah po narodu izabere ...« (br. 58).

Lovrečka općina pod t. 3. zahtijeva »da se Horvatska od Ugarske sasvim odcepi, ter sa Dalmaciom i Slavoniom čversto sadruži« (br. 99).

Grad Bakar traži: »da brodovi Hervatsko-Dalmatinski naše gèrb i Barjake imadu. Što se političkog Saveza ovih Kraljevinah sa Madjarskom tiče, Poslanici u tome budu radili da ovo okolište sav udes sa Hèrvatskom delilo bude; hote raditi da naimenovanje P r i m o r j e U g a r s k o prekrsti se po zakonu P r i m o r j e H e r v a t s k o« (br. 18. t. t. 16. i 17).

»Da kraljevina Dalmacia, kano bivša negda verna drugarica, neka se kraljevinam ovem opet pridruži, kao i granica«, izjavljuje kotar Podravski županije križevačke, ali u isto vrijeme izriče želju »da z Ugarskom krunom nadalje spoinjeni ostanemo« (br. 50. t. t. 1. i 8). Isto tako općina Sotinska izrično kaže: »Mi želimo svi pod Sv. Kraljem Ferdinandom i ustavom našim sa Ugarskom, kojom smo dosad u savezu zakleti bili i u napridak virni i skopčani biti« (str. 137). Kotar koprivnički podnio je čitav jedan elaborat sa dosta razrađenim političkim prognamom i, pošto je taj elaborat jedini u celoj našoj zbirci, donosimo ga i n e x t e n s o većim dijelom u točnom prepisu, neke pak točke u skraćenom obliku:

»1. Da se celokupnost Deržave Austrianske na vsaki način sačuva i uzdrži.

2. Da se za celu Monarhiu samo jedan sastavi Ministerium ovim redom:

a) da vsaka Natia pri Istom Ministeriumu imade po jednog iz svoga Naroda Ministra s celim Odsekom za upravljanje poslova na onaj Narod spadajući.

b) Upravljajućeg Odseka Uredbe posebne nikada prve, doklam u celokupnoga Ministeria več ne budu preduzete, pretresavati većinom odveta odobrene i po Ladaocu potverdjene, zakonitost postignuti ne budu mogli.

c) Takovijem Uredbami za procvetanje Domovine nameravajućim i većinom odveta odobrenima Ladaoc potverdjenje ukratiti ne bude mogo.

3. Ovaj Ministerium neka bude odgovorljiv ustuku vsake občeg dobra štete znatknadom i zgubitki.

4. Ladaocu zdogovorum Ministeria Rata nasvestiti i mira s hasnum naroda učiniti prosto neka ostane. Potlam oviu dogovora Poslanik ovog kotara ukrenut će pozornost na lastovitu Domovinu kraljevina Hervatske, Šlavonie i Dalmatinske i Vojvodstva Sarbskoga na kuliko Interesi ovie kraljevina već odvezda s Ugarskom skopčani bi bili — i za buduća vremena s koristom Domovine Utemeljiti i ograničiti bi se mogli. Zato delovati će

d) da i u buduće s Ugarskom pod jednom krunom pod kojim tuliko stoletja zlo i dobro u bratinskoj ljubavi ukušali smo zjedinjeni i sklopljeni tako vendar ostanemo.

e) da vsakome svoje ostane i da bratja Madjari proti nijednom pod ovom Svetlom krunom u jedinosti živućem narodu nikada više ne podigne duše — već vsakomu narodu svoju narodnost, svoga jezika i sviu poslova nutrine i vanskie upravljenje u svome jeziku prosto ostavidu.

f) U slučaju da Magjari ne održe reči imaju da plate globu od deset miliuna uvredjenom narodu.

5. Poslanik je dužan da poradi oko uredjenja Sabora, Županija i obština (naročito u Granici) a takodje oko toga da bude Banski stol podignut na čast stola Sedmorice.

6. Da se virilistima oduzme pravo odvetovanja.

7. Prisednici Banskog Stola odvetuju po Banu ili starijem prisedniku.

8. Neka granica ostane u S t a t u q u o ako na to pristaju granični zastupnici, ali u isto vreme neka se suvišni tereti, kao što je stalno vojničko vežbanje ukinu.

9. Neka graničari ne ratuju van domovine, neka njima bude zapovjednik Ban i »neka nijedan stranac ne bude na granici časnik«.

10. Narodna garda u Provincialu.

11. »Drugo dosada navadno stalno Regulere Trupp-Soldaštvo neka se ukini — ter oni troškovi na gradjenje Cesta i Reguliranje potoka oberneju«.

U ovom elaboratu imamo niz predloga, koji se odnose na različna aktuelna administrativno-politička pitanja. Ali vrijedi još znati i neke opće političke zahtjeve i važnije izjave: Ludbreg, naprimjer, otvoreno kaže, da će samo pod izvjesnim uvjetom ostati vjeran kralju Ferdinandu »Kralju Ferdinandu i u buduće věrni ostajemo, a k o n a š e g n a r o d a p r a v i c e i s l o b o d i š t e b r a n i o b u d e«. To je jedina u cijelokupnoj masi tegoba slobodna i nezavisna riječ na odresu Cara i Kralja. »Za kraljem i onimi poglavari, koji si sam Narod Hervatski izbirao bude, nećemo nikakvo gospodstvo osim našeg naroda drugo pripoznati«, nastavlja buntovni Ludbreg, a uz to iznosi pored traženja da se materinji jezik za uvijek utvrdi kao službeni, s kojim traženjem mi se naravno susrećemo i u drugin tegobama, još i ono, gotovo usamljeno, da se Međumurje pripoji Hrvatskoj. Ima tu i želja koju često nalazimo u mnogim tegobama, da samo domaći sinovi mogu biti javni činovnici: »koji nije našeg roda ne sme nikakvu službu u ovih kraljevinah obnašati« (br. 72). Druge općine pak traže da se zabrani namještenje stranaca u vlastelinsku službu. Ovi »oficiri« »spahinski« — tuđinci očigledno su jako dodijali narodu. Ali ponegdje napadaju se i domaći »izrodi« ili »izdajice Domovine« mađaroni, poimence pak grof Ladislav Janković, koji je uspio poslije da se nekako rehabilitira. Ovakav napad se generališe, naprimjer, u tegobama općina Komotnik, Popovac i Kuzma, koje traže da se puk naoruža, da bi se mogao od izdajica braniti: »Najpake molimo da se ne samo nama nego svim Selma oduzete Puške od Spailuka na obštu obranu u ovo burno vrieme povrate, također da Spaie i svoje Oružje pored Reverza Ljudma Sigurnosti radi odmah preko Poglavarstva razdele i u svemu podpomažu. A za one, koji u ovom kritičnom vremenu iz Sredine svoga Naroda uklanjali se, t. j. u Magyarsku medju naše Neprijatelje prebegavali, te samo Spasenje tražili, kakve mi za izdajice Domovine smatramo, neka bi Sabor Trojedni Kraljevina zaključio da se takovim zaostavše Imanje razproda i na Narodnu korist obrati« (br. 37), na što je Odbor, koji je tegobe pretresao, zaključio: »Ako koji u ovom obziru skrivio bude, takovi po pravici suditi se hoće«.

Napetost nacionalnih osjećanja, koja se naravno pojavljuje u doba nacionalnog preporoda i pokreta, ogleda se u malograđanskim više manje šovinističkim zahtjevima, da se ne samo Židovi (»Čifuti«) iz gradova uklone, nego da se i »Kranjcima« trgovina u Trojednici zabrani. U tim traženjima građani su više ili manje jednodušni i tako na primjer, što se tiče Židova, oba zastupnika Požege (Iv. Martinić i Svetozar Kušević) pišu »Sl. Odboru« u ime svoga grada i traže, da se Židovi iz grada uklone, jer je njihov boravak tamo »merzost« naspram zakona. »Mi, vele zastupnici, sudeći da je državnog Sabora našeg perva i najglavnija zadaća Gradjanstva kao najpreče žile Države način života obezbediti, da tim lakše velike i teške terete obće snositi mogu . . .« i traže u tome smislu »zadovoljštinu« (br. 44). Odbor uzimao je pod zaštitu i »Čifute« i »Kranjce«; svaka izjava slična onoj požeških zastupnika, a njih ima više, odbijena je, obično sa slijedećom motivacijom: »Želja ova, kao protivna duhu Vieka slobode stavita ne odobrava se«.

Na više mjesta nalazimo traženje da se sudstvo poboljša i popravi, da se vlasteoska sudbenost ukine, da se administracija preuredi; mnoga mjesta traže poseban »Magistrat«, »poveljena Tergovišta« žele da postanu Kraljevski Slobodni Gradovi, pojedina sela — da se podignu na čast trgovišta. Po negdje traži se veća samouprava, poboljšanje cesta, regulacija potoka i rijeka, slobodan uvoz soli, carinske olakšice, širenje prosvjete, otvaranje pučkih škola (opć. Adamovec na primjer: »Nek se narodne škole urede i učitelju primerna plaća odluči«; br. 79), srednjih škola (Križevci, Virovitica i drugi gradovi i trgovišta), pomorske Akademije (Bakar). Naročita pažnja poklanja se pitanju izdržavanja duhovništva. Mnoge su općine dale izjave o tome pitanju tražeći jednodušno ukidanje lukna. Izjava općina »Marjanci, Kunisinci, Camagyevac, Bočkinac i Cernkovci« vrlo je karakteristična u tome smislu i na nju ćemo se ograničiti: »Da se Parokima na mesto Lukna (to jest Xitto, Piliče, Maslo, Sir, Lan i Derva) ili u gotovu novcu ili na drugi način svima najednako plati« (br. 16). Svi zahtijevaju da država preuzme na sebe taj trošak; međutim opterećujući, barem na papiru, državu na sve strane, gotovo svi su bili sigurno složni sa »Lokvarskim pukom« (općina Lokve Zagrebačke Županije) koji veli u svojoj molbi: »Jedno ponizno prossimo da bi ma kakovo polahchanye vu nasheh davkeh to jest vu stibrah i drugeh osztaleh zadobiti mogli« (str. 133). Da su svi jednodušno tražili porezne jednakosti, kao i jednakosti u svima drugim obvezama naprama državi, to je potpuno razumljivo. O jednakosti u političkim pravima, kao u izbornom pravu za Sabor i samoupravna tijela rijetko kada ima spomena. Zanimljiva je u tome pogledu tegoba općina Gradec i Potočec zagrebačke županije, koje su u punomoć svoga zastupnika Zdenčaja stavile ove riječi:

»Za odaslanika odztrane občin Gradec i Pottočec jednodušno izabiramo Gozpodina Škendera Zdenčaj . . . kak takaj molimo da kada

časzniki varmedzki izebirani budu takaj neplemeniti svaku čast kod slavne Varmedje zadobiti mogao bude, ter na to osebujno paziti da polovica Častnikov Plemenitih, polovica pako druga neplemenitih svigdar bude . . .« (br. 98). Ali je ova izjava gotovo usamljena.

Poslednji zahtjev koji smo mi spomenuli, uvode nas u glavnu sadržinu naših dokumenata, to jest u socijalno pitanje. Ne samo da su seoske općine i kotari, nego i gradovi poklonili njemu ogromnu pažnju. U to vrijeme to je bilo pitanje agrarno ili urbarsko. Zanimljivo je da specialno gradskih socialnih pitanja ne nalazimo u tegobama. Međutim bilo bi zanimljivo, da se izvide socialne odnose u gradovima tadašnje Trojednice, o kojim ovi naši dokumenti jednostavno šute. Gotovo sve seoske i kotarske izjave prepune su, dakle, rekriminacija i zahtjeva, koja se tiču regulisanja agrarnih odnosa i likvidacije feudalnog stanja. Na više mjesta izbija negodovanje naspram »silovitih gospoština«, »bogatog« kaptola i t. d. . . .« Tegobe podajničke na sve stanovnike jednomerno deluju i najubogiega utešiti (?) kadri jesu i savkoliki Jugoslavianski narod iz mertvih probuditi, od tiranstva i propasti osloboditi . . .« (str. 130.).

Neki žive još i misle sasvim u duhu Urbara: oni traže da se njihove sesije (»sessiones«) ponovo pregledaju, da se njima promeni klasa njihovih sesija, da se prema tome i prema povećanom broju članova porodica dodijele nove zemlje. Ovdje se u starinskom obliku iznosi zahtjeve koji su glavnom sadržinom modernog agrarnog pitanja. U isto vrijeme traže se često sa puno suza odnosno negodovanja povratak oduzetih ili zamijenjenih na loše boljih zemalja, livada, šuma, pašnjaka, oranica, krčevina. Osjeća se u ovim dokumentima vjekovni bol seljački od doba Gupčeva i mnogo ranije, preko bezbrojnih lokalnih, svakodnevnih borbi i beskrajnih parnica, spisi koji pune stotine kartona »Urbarialia« u županijskim arhivima, naročito pak opsežnih u Zagrebu[3]. Traže se i reparacije naplaćenih globa: »Buduch da szeromasni puk do szada za szvake na szvoji laztaviti urbaralzki zemlji ij na szvojih gmainyah naimansku shiliczu poszekanu ztrahoviteij prekoredne kastige platiti moraje szlavni Szabor vu szvi Poniznosti proszisze Milostivno odluchiti da Puka Gozposchina Zemalzka rechena prekoredne ij ztrahovite nepravichne kastige nazad povratitti bi morala« (br. 46 § 9; Brod Moravice).

Seljaci bi htjeli da se po mogućnosti odcijepe od gospoština, kao što se vidi iz slijedećeg zahtjeva općine Dugo Selo: »Zemlje gozpocke pod hisami nasemi lesece tak da niti je moguće preprečiti da se nebi kvar delal, ali zameniti« (br. 80.). Ali u isto vrijeme traže svoju »Starinu«, »stare polaščice«, »staru sloboštinu« i t. sl. u obliku »gmajne«, prava uživanja žirovine, pašarine i drvarine u vlasteoskim šumama. Ali o svemu ovom podrobno sam govorio navodeći in extenso onodobne dokumente u mojoj spomenutoj knjizi. Zato neću ovdje da ulazim u podrobnosti niti da citiram pojedine tegobe. Važno je zabilježiti, da se gradovi i trgovišta u ovim pitanjima slažu sa selima, kao i u pitanju ukidanja plaćanja gornice, motičarine, jura regalia minora (vidi o svima ovim pravima moj »Seljački pokret« passim). U pogledu gornice neke su općine veoma odlučne; tako, naprimjer, Ludbreg izrično kaže »Nećemo nit nedamo ikakve birke po našima gorici i ostalim zemljama pobirati« (br. 72.). Seoske mase zbilja nisu dale u toku jeseni i zime g. 1848. pobirati »gornicu« i to je dovelo do oružanih sukoba, u kojima je bilo i mrtvih

[3] Sada je veći dio tih »Urbarialia« prenijet u Državni Arhiv.

glava. Naročito su pak mnogo držali svi do prava slobodne vinotočnje i krčmarenja. Gotovo nema tegobe gdje nebi se ovo »malo kraljevska pravo« spominjalo sa izjavom da ono mora svemu puku pripasti. Počevši od skromnog upita birača »presvetlog gospodina« Zdenčaja »Jeli u občinah slobodno bude kerčmarenje Vina i Rakije takaj od Gyurgjevoga do Miholja (kojeg Juša [!] samo Slavna Gospodčia do sada imala je) ali ne?« ovaj se zahtjev varira na sve moguće načine.

»Neka i mi budemo slobodni ljudi« veli občina Veliki Bastaji kot. Daruvarskog; »te zato vek i na svojima grunti slobodno živjemo — što nas volja točimo sve pitje . . .« (br. 73).

Velika i skupocjena prava zemaljske gospode, prava na zemlju, rad i danak seljakâ, kao i različni gospodski monopoli bili su ukinuti ili na putu da budu ukinuti, te je pitanje naknade postale veoma aktuelno i akutno. Ono se raspravljalo po plemenitim skupštinama, pa i u novinama. Na Saboru ono je postalo središtem burne diskusije, ali naši dokumenti pogotovo o njemu šute. Gotovo osamljeno traže Križevci »Odkup rabote«; sa druge pak strane energični Ludbreg kategorički izjavljuje »Zakon Madjarski izplaćivanja naših gruntov nećemo da priznajemo« i — naravno, jer je on prvo magjarski i jer je, i to je ovdje glavno, ovi seljaci ne će da se opterete plaćanjem oštete svojoj »vekivečnoj Gospodi« — »silovitoj« i »tiranskoj«.

Donio sam kratak sintetički pregled one građe tegoba provinciala, koja mi je stajala na raspoloženju. Držim da svakako vrijedi izdati ove tegobe u cjelini i detaljno prokomentirati pojedine značajnije između njih. Pored toga nijesam uzeo u proučavanje onu grupu sličnih dokumenata, koja se odnosi na Vojnu Granicu. Spomenuo sam napred, da nijesam dospio doći do zagrebačkih gradskih tegoba. Valjada će se te spise ipak jednom moći pronaći u zagrebačkom Gradskom Arhivu. Pored toga nedostaje još dosta drugih tegoba, pa njih bi vrijedilo dalje potražiti i proučiti. Interes pronađenih i izloženih dokumenata prvo je u tome, što naša historiografija dobiva jednu građu potpuno sličnu sa građom poznatom u svjetskoj historiografiji iz doba Francuske Revolucije; to su čuveni »Cahiers de doléances«. Isto tako i ruska historiografija raspolaže golemom zbirkom sličnih dokumenata, a to su »Upute« (»Наказы«) birača svojim zastupnicima u Zakonodavnom Odboru carice Katarine II. (1767.), koju su većim dijelom objavljeni u »Zborniku Ruskog Historijskog Društva« (svega je izašlo 12 debelih svezaka tih uputa). Kao što se na osnovi spomenutih francuskih i ruskih dokumenata može lijepo rekonstruirati društveni, privredni i kulturni život Francuske u oči Revolucije i Rusije pri kraju druge trećine XVIII. stoljeća, tako isto je i naša građa dragocjena za rekonstrukciju cjelokupnog života hrvatsko-slavonskog stanovništva u ilirsko doba i na početku revolucije 1848. Ova građa može dakle lijepo da posluži za stvaranje jednog zamašnog poglavlja hrvatske socijalne i kulturne povijesti, na kojoj je, kao što se dobro zna, do sada relativno malo rađeno, jer glavna pažnja naših i većih i manjih historičara posvećena je do sad bila u najvećoj mjeri političkoj i literarnoj historiji, dok su druge grane historijske nauke bile više manje zanemarivane, tako da nemamo nikakvog općega pregleda o tome, mali broj monografija i eseja, a isto tako i mali broj već objavljenih izvornih dokumenata.

Résumé. L'auteur, professeur à la Faculté des Lettres de Skoplié, continue dans cet essai l'étude du grand mouvement national et social Croate de l'année 1848. Cet essai qui paraît sous le titre »Les plaintes (doléances) et réclamations de la population civile de la Croatie et de la Slavonie en 1848« est un supplément de la thèse de doctorat: »Le mouvement paysan en Croatie et Slavonie en 1848-49 et l'abolition des condidions serviles des paysans« (Zagreb, 1925), qui fut, entre autres, mentionné dans la »Revue des Ètudes Slaves« et dans la »Revue Historique« (compte-rendu de M. Tchorovitch). L'auteur publie une série de fragments des cahiers de doléances et autres réclamations présentées an Ban Jelačić (prononcez Yellatchitch) et à la Diète des Royaumes Croatie-Slavonie-Dalmatie aux mois de Mai et de Juin 1848 à l'occaision des élections à cette Diète. D'après les documents publiés ou seulement analysés par l'auteur, qui les a trouvés dans les Archives d'État à Zagreb, on peut juger des dispositions et du niveau politique des populations Croates et Slavoniennes de l'époque. Les questions sociales, la question agraire notamment, y tiennent une place prépondérante.

EPILOG

(Spomenici prošlosti za rata i poslije rata)

Uskoro će biti petnaest godina, što je u nas Hrvata osnovan institut za ispitivanje i očuvanje spomenika. Kasno doduše, ali ipak jednom! Jer, mi smo malo čudnovat narod: ovamo se upiremo o našu historiju, a onamo tako malo marimo za dokumente te historije. Tu smo sami pustili da sasvim propadnu i istorijski i umjetnički vrijedni spomenici, a ondje opet prepustili smo tuđincima, da nam ponajbolje spomenike tako »izrestaurišu«, da su objekti postali posve bezvrijedni i bez duše, te nam se i prijatelji i neprijatelji s pravom čude i — podsmijavaju. Dakako, i drugi su narodi u svoje vrijeme slično počinjali, oni su to mogli sebi »priuštiti« bez ozbiljnih posljedica, jer su imali daleko više... Ipak je, međutim, najžalosnije posvemašnje nepoznavanje našega glavnoga grada Zagreba: do pred to vrijeme nismo ni znali za starije prikaze. Sve što smo znali bila je tek Valvasorova slika grada, pa onaj nacrt, što ga je u Dresdenu našao Gurlitt. To je bilo sve. No čim se započelo samo malo potraživati našlo se u Beču, pa čak u Karlsruhe mnogo nacrta iz različnih vremena, većinom veoma dobrih. Tradicije u nas nema mnogo; tu ju zamijenjuje studij, koji mora skrenuti s puta istine, kad nema dosta materijala za ispitivanje, pa se ne rijetko stvaraju neistine, koje malo zatim postaju same nekakova tradicija. Da je u Zagrebu postojao n. pr. nekada kraljevski dvor, sigurna je istina. Ali da nije nikada t a m o bio, gdje ploča na stijeni označuje njegovu egzistenciju, to je više no stalno. Birali smo nekad kralja u Cetin gradu; dugo se vodila borba o to, da li je to bio Cetin grad u Dalmaciji ili u Hrvatskoj, pa kako su i prvaci povjesničari držali, da je to bio u dalmatinskom gradu, bude Cetingrad, jedan od najzanimljivijih gradova prodan i porušen... A kasnije se pokazalo, da se je samo tu u ovom, Zagrebu bližemu Cetingradu mogao zbiti taj kobni izbor.

Malo je neobičan bio uzrok, koji je sklonio bana Tomašića, da dozvoli osnivanje te institucije. Nu o tom drugi puta. Pokojni Tade Smičiklas, bio je prvi predsjednik, pisac ovih redaka prvi poslovođa. Na suradnju bili su pozvani brojni ljudi, zastupnici sviju klasa, pa i plemstva. Odazvali su se rijetki, no to nije smetalo: dostajali su, da se učini veoma mnogo u kratko vrijeme. Nije proteklo ni par godina, kad zaurla vijor rata, pa je nestalo mogućnosti za intenzivni rad. Tek se životarilo, tek je bila dana mogućnost da se sabrani ogromni materijal sredi za kasniji rad. A ipak, kad pomislimo, kako je s početka bio u institutu tek komad papira, moramo biti zadovoljni, da se unatoč nemilih godina ratnih strahota skupilo dosad toliko dragocjenoga materijala, a opet moramo žaliti, da je i to, još sve to ipak ostalo tek u počecima, pa je mnogo toga za uvijek nestalo upravo tih zadnjih godina prije no smo mogli išta fiksirati.

Zadatak je instituta bio dvojak: prvo ispitati naše spomenike, odrediti im mjesto, pokazati, kakova su bila vremena, u kojima su nastali, pa pokazati i način, kako bi ih se dalo sačuvati ili, kad to nebi bilo moguće, barem ih u toliko fiksirati, da ostane potpuna slika onoga, što smo mi našli, za kasnije dane. A drugo: podavati savjete onima, koji bi htjeli svoje spomenike prošlosti preinačiti, da ih uzmognu i dalje prema potrebama svoga vremena upotrebljavati, a opet, da se ništa bitno ne uništi.

Kao da smo slutili što se sprema; nismo zalazili u detalje već smo prošli cijelu zemlju od mora do Slankamena; i dolom i gorom, zašli u zabitne strane, snimajući ostatke starih građevina, tražeći drevnu ljepotu u opustjelim gradovima i dvorovima, u zaboravljenim crkvama i kapelama! Nisu to redovno velike stvari, to je sve na oko većinom sitno, ali zapravo se u tim omanjim stvarima sačuvalo ono iskonsko daleko bolje i jače od onoga, što je ostalo u velikim našim spomenicima, koje smo sami dali utamaniti. Baš u dalekim kapelicama našlo se obilje prekrasnih predmeta: kaleža, monstranca, misnoga ruha, oltara, klupa, urešenih rezbarijom i slikama i stupova s kipovima i t. d. Pojedini su krajevi naskroz sistematski ispitani, pa kad se onda još pretražilo pisane dokumente, stare kanoničke vizite i drugo, moglo se pristupiti i izdanju spomenika pojedinih kotareva. Tri su lijepo opremljena sveska izašla kao posebni otisci iz »Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva«

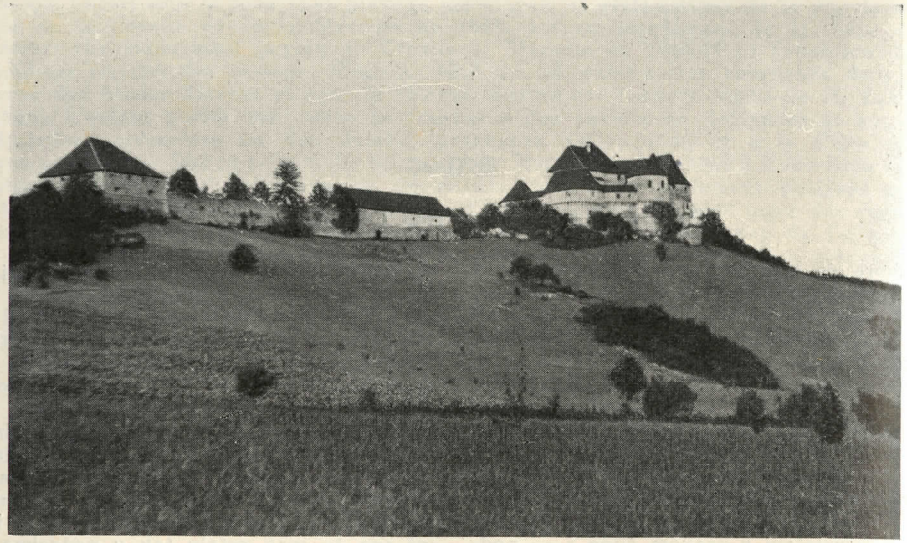

1. Veliki Tabor, u Hrvatskom Zagorju, grad porodice Ratkaja, najbolje sačuvani grad u našoj državi.

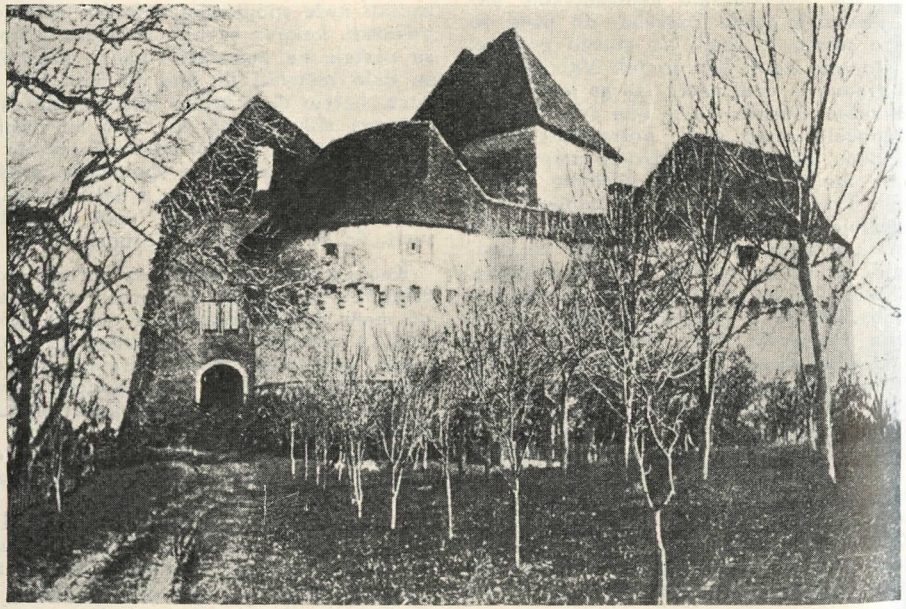

2. Veliki Tabor.

u Zagrebu. Ponajprije za god. 1911. kotari Klanjec i Pregrada, nešto prekratko. Ogromni Cesargrad, Kostel, pa naš najbolje sačuvani grad u cijeloj državi: Veliki Tabor, divot sijelo važnoga roda Ratkajevaca, koji je podao toliko veoma vrijednih ljudi našem rodu. Mihanovićevi Novi dvori kod Klanjca, gdje je umro pjesnik Lijepe naše domovine, zanimljive crkve u Kostelu, Taborskom, Pregradi, Tuhlju, Olimju. A uz to su podani

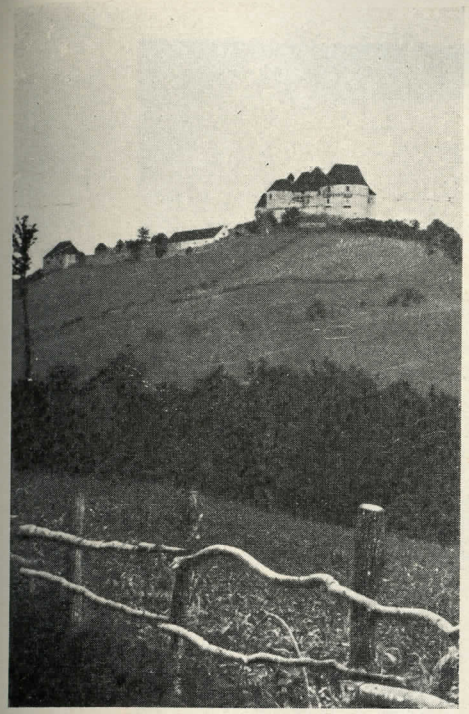

3. Veliki Tabor.

i prikazi triju zanimljivih crkva iz drugih strana: sv. Križa, koja je sada dosta slabo restaurisana, lijepa gotička crkva u Remetincu, djelo Celjskih knezova, koja je vrlo dobro konservirana, pa crkva sv. Martina u Prozorju, koja je sada već propala, nu o tom kasnije. Druga je sveska donijela već opširniji prikaz spomenika kotara Krapine i Zlatara: drevni grad Krapinu, pa Lobor, Oštrc, Belecgrad, Milengrad, Konjščinu i Gotalovec, od koga danas nema ni traga

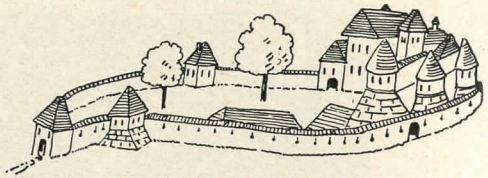

4. Stara slika Velikog Tabora iz god. 1782.

više. A uz te stare »burge« staju dvorovi: drveni jedinstveni dvor Skaićevo, i golemi dvor Lobor, sijelo Keglevića, danas svojina seljaka, koji nastava tek jednu od tridesetak prostorija. Tragika vremena! A u brojnim crkvenim spomenicima stoji i danas u kamen pretvorena čežnja onoga svijeta za nadzemskim, duboka i istinska. U malom seocetu Belcu evo najljepše crkve baroka u svoj našoj državi: plemstvo je na umoru stvorilo to remekdjelo, gdje je svaka i naj-

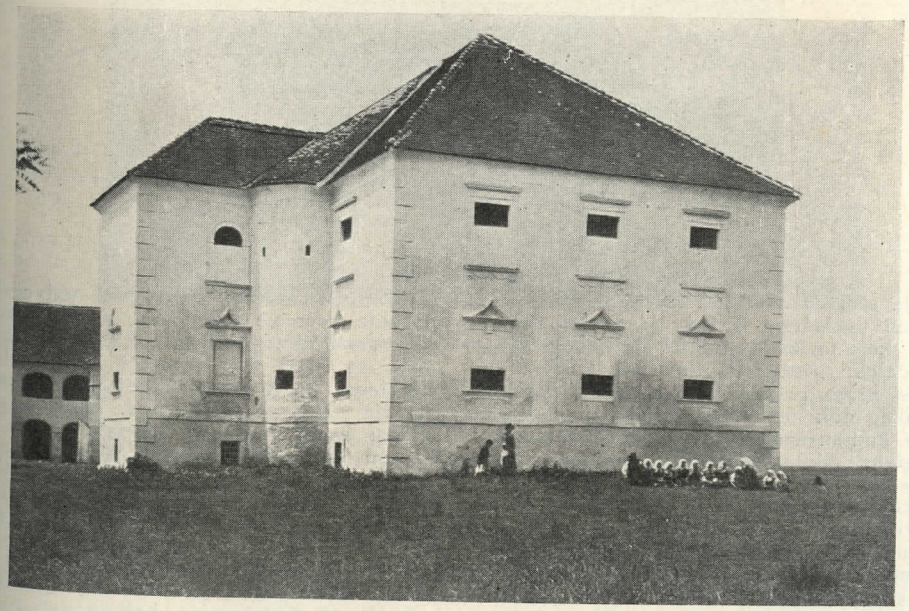

5. Krkanec, dvor u nekadašnjoj varaždinskoj županiji, djelo St. Patačića protonotara hrvatskoga kraljevstva, sa lijepim portalom iz god. 1611., osuđen na propast.

6. Portal dvora Krkanca.

manja stvarca savršeno izvedena, pa sve u cjelinu usklađeno. I tada je nestalo plemstva, koje je imalo stvoriti djela, koja će ga još daleko preživjeti, plemstva, koje je naskroz krivo prikazivano kao puki tlačitelj seljaka, dok je danas seljaku u mnogom gore, kad su nastali novi daleko nekulturniji tlačitelji. Ali ni poštovani »purgari« onih dana nisu htjeli zaostati: i oni stvoriše na Trškom Vrhu kod Krapine svoju zavjetnu crkvu, lijepu i veliku, tek u njoj nema one samosvjesne elegancije belečke crkve. Druge zanimljive dokumente crkvenog graditeljstva ne spominjem. I treći je svezak osvanuo: donio je podrobni prikaz velikoga samostana Pavlina u Lepoglavi, djelo knezova Celjskih, silnih magnata onoga doba. Još je i sada prekrasna crkva u prekrasnom kraju, ali samostan: nekada prvi naš univerzitet, postade konačno kaznionim; a kad modernom dobu ni ta nije dostajala, bude sagrađena uz stari samostan još nova golema kazniona. A u staroj divot crkvi počiva vječnim snom uz znatne ljude onih dana sin silnoga kralja Matijaša Korvina, koji je dobio od oca do 70 gradova. Ali sve se nade Matijine izjalovile: Ivaniš Korvin, simpatična ličnost onih dana, umre mlad, a otrcana ploča na zidu do oltara pokazuje mjesto, gdje su njegove kosti sahranjene...

Tako je s tom publikacijom učinjen nastavak radu našega neumornoga predhodnika Ivana Kukuljevića, koji je već godine 1856. upozorio vanjski svijet na Lepoglavu u »Mitteilungen der k. k. Centralkommission«, koje su izlazile u Beču. Pred veli-

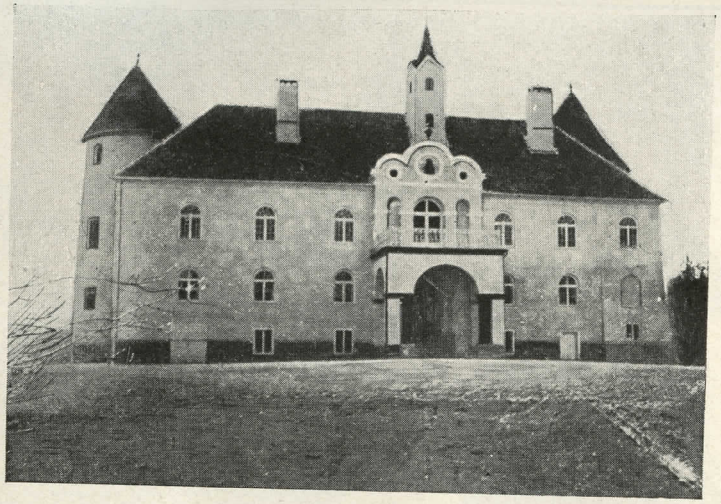

7. Pregrađeni dvor Bisag.

8. Remetinec, župna crkva, djelo knezova Celjskih, opravljeno.

činom ovoga spomenika uzmiču svi ostali u tom kotaru i svjetovni i crkveni dvorovi u Ivancu, nekadašnjem sijelu Ivanovaca, Klenovniku, dvoru Draškovića, koji je sada prenapravljen za oporavilište bolesnih radnika, da tako opet steče pravo na opstanak. Blijedi dvor u Maruševcu: sijelo Vragovića-Ordegha, da, i slikoviti Trakošćan, koji svojom romantikom privlači i danas daleko više ljude no mnogi drugi, građevno znatniji grad. A od crkvenih spomenika treba istaknuti dva: kapelu u Vukovju kod Klenovnika: krasnu kasnogotičku građevinu, koja je ostala sačuvana od vandalizma nazovirestauratora, jer je daleko od prometnog druma, pa crkvicu u Purgi, koju su Pavlini na čast sv. Jurju podigli i ukrasili je najboljim što je njihov najbolji umjetnik Ivan Ranger znao i smogao.

I četvrti je svezak institutskih publikacija dovršen: spomenici grada i kotara Varaždina, našega najljepšega baroknoga grada, koji je već jednom htio, da postane glavnim gradom zemlje. Nije postao, ali je i danas ostalo mnogo, što su moćni rodovi sagradili: veliki stari grad Erdöda, tog otuđenog plemena, koji je napokon postao svojina varoši, svoje nekadašnje podložnice. Sad će

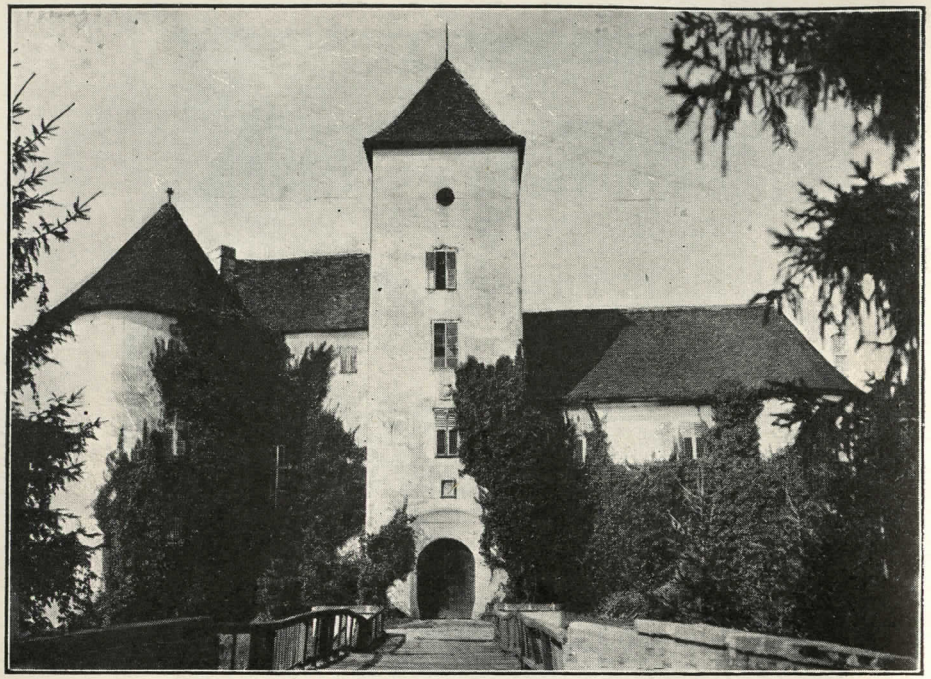

9. Bisag prije pregradnje.

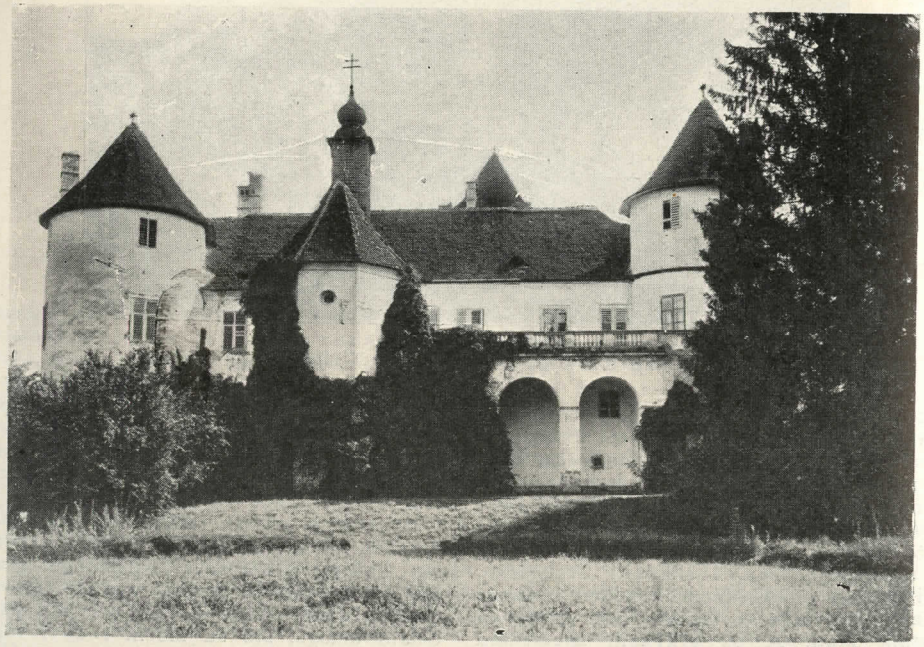

10. Bisag, dvor Draškovića, nekada Kaštelanovića od sv. Duha, prije pregradnje. Isti je dvor nakazno pregrađen.

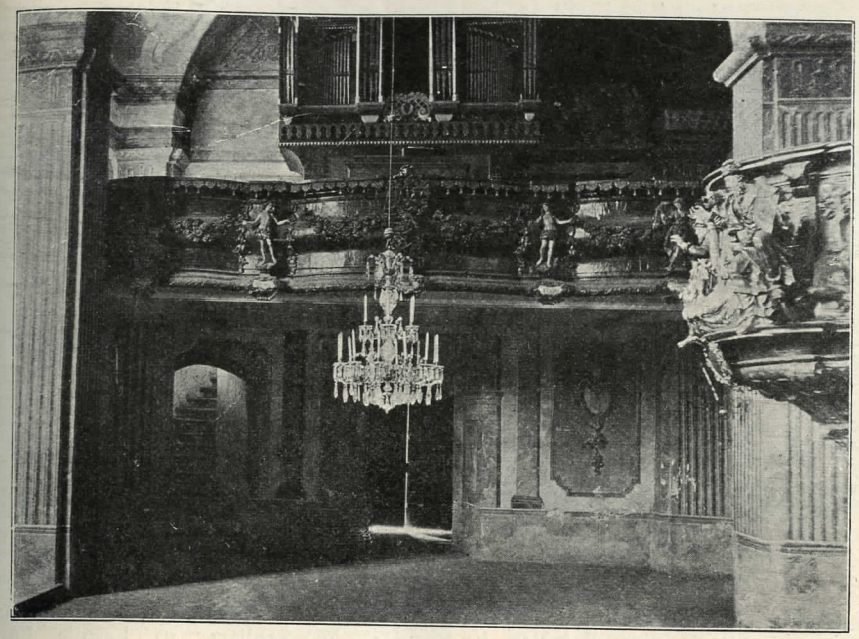

11. Pjevalište župne crkve u Belcu (Hrvatsko Zagorje) djelo izumrlog plemstva. Primjer najboljega baroka.

12. Lepoglava, nekada glavni samostan Pavlina u Hrvatskoj, sada kaznionica.

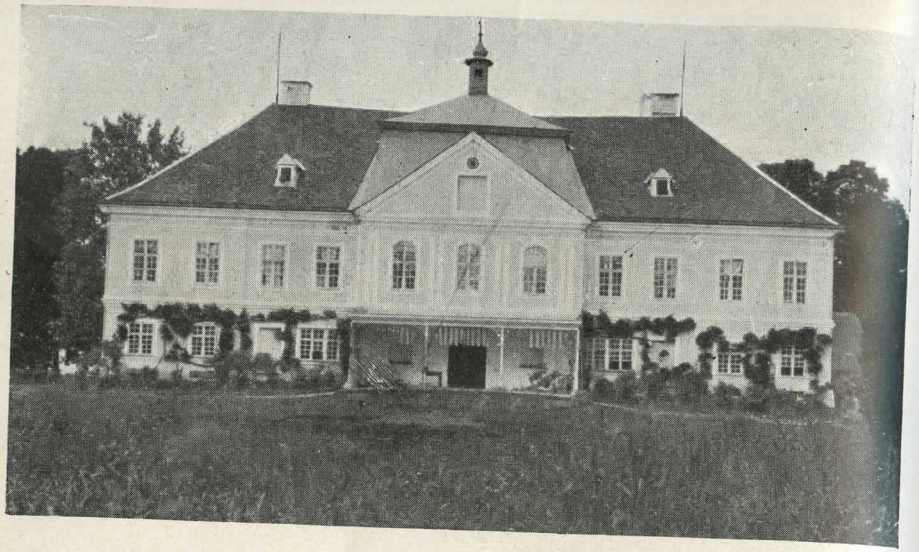

13. Stražeman, dvor Jankovića u požeškoj županiji, porušen.

tamo biti muzej grada Varaždina. Još stoje palače i crkve Draškovića, Patačića itd., pa svjedoče o velikoj kulturi tih minulih rodova. Rat je učinio nemogućim, da se taj svezak izdade, ali kad se opet nastavi poslom doći će drugi, možda sretniji od nas, koji će djelo nastaviti i dovršiti.

Uz ovaj sistematski izvedeni rad pretražilo se u glavnom cijelu zemlju, da se prikupe najznatniji spomenici, kao priprema za sistematsko ispitivanje. Gradovi Frankapana u primorskim stranama, obilje gradova u modruško-riječkoj županiji, pa dalje u požeškoj, bjelovarskoj, virovitičkoj, srijemskoj. Za mnoge je to bilo od prijeke potrebe, jer je nemilosrdno vrijeme nastavilo svoje djelo razaranja, pa su međutim iščezli neki sa lica zemlje. A da se učini pregled svega, što smo mi prikupili, izdao je pisac ovoga članka »Sredovječne gradove u Hrvatskoj i Slavoniji« (izd. »Matice Hrvatske«), a nastavak, vrlo brojne gradove po Lici i Krbavi nadopunit će tijekom vremena prof. V. Heneberg; tek za to treba opet cijeli ljudski vijek. Arkiv našega instituta, koji je isprva stekao tek par starih nacrta, danas je obilno opremljen. Uz ogroman broj fotografija, velik broj nacrta, većinom radova arhitekta M. Pilara, nalazi se i niz izvrstnih akvarela, ponajviše djela dra. Branka Šenoe. Kad je došla opasnost za egzistenciju starih zvonova preuzeo je glavni posao oko ispitivanja i sačuvanja dr. V. Hoffiller, pa je uspjelo molohu rata oteti mnogi vrijedni komad za buduće naraštaje. A silno je blago riznice naše stolne crkve proučio i snimio prof. V. Tkalčić, koji je i u drugim ispitivanjima vrlo mnogo učinio. I tako se nastavilo djelo Kukuljevića, M. Sabljara, pa kasnije Lopašića, Klaića i Laszowskoga.

Ali i drugi se dio zadatka nije zanemarilo, tek je tu bilo teško raditi: prošla je generacija mnogo skrivila i praktičkim radom i širenjem naskroz lažnih nazora, koji su danas na sreću već podosta iščeznuli. Napose moram istaći kler, koji je rado slušao nove misli, pa je sam pomogao, da se mnogu lijepu stvar sačuvalo, da se je prestalo onim suludim haračenjem i trpanjem posve bezvrijedne robe u naše crkve. A bilo je tu i saradnika. Među najboljima treba spomenuti marnoga V. Norščića, koji danas župnikuje u Zagorju, ali se ni rada oko spomenika nije okanio.

Sve tegobe rata, pa i teško poratno vrijeme nisu uništile volje za rad, ako i jest život pozvao radenike na druga mjesta. Dapače, sve je veći broj ljudi nastajao, koji su zavoljeli spomenike prošlosti, da njih upoznavajući crpe snagu za budućnost. Pa ne će biti na odmet, da ogledamo sudbinu nekih spomenika, koji su u minulim godinama, kad se uzdrmalo svaki poredak, izmijenjeni ili sasvim uništeni. Što je znatniji narod, znatnija mu je prošlost, znatniji su spomenici tja od preistorijskih vremena ovamo, pa nije čudo, da je n. pr. Francuska danas na takvoj visini, kad već u pradavna vremena vidimo tamo golemu kulturu preistorijskog čovjeka... A samo kukavac ruši b e z p o t r e b e dokumente svoje prošlosti, pa dokazuje, da je zaostao, da nije sam kadar ništa bolje stvoriti...

V e l i k i T a b o r naš je ponajbolje sačuvani grad, koji je došao u ruke čovjeka,

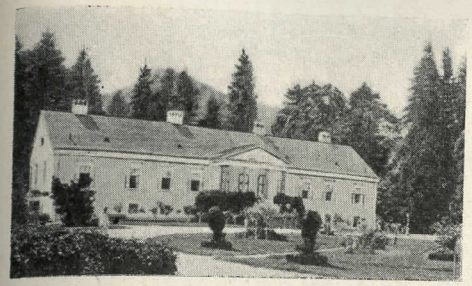

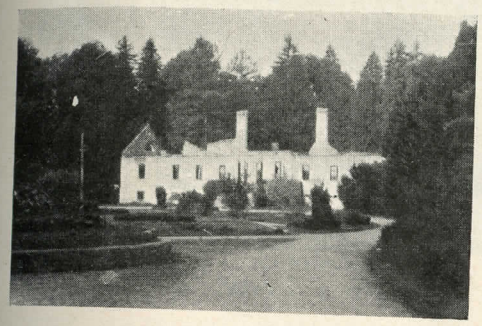

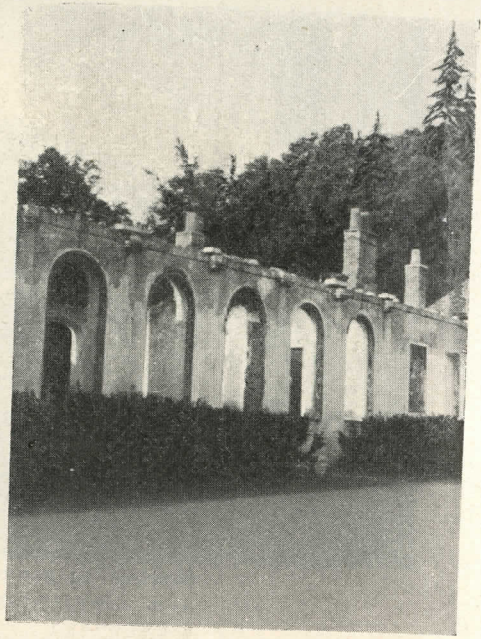

14. Dvor u Voćinu u Slavoniji, popaljen za vrijeme prevrata 1918.

koji znade cijeniti svoj posjed. U divnom kraju Zagorja dižu se ponosito kule staroga grada, koji je nastao u srednjem vijeku, pa se mijenja sve do najnovijih vremena, kad je već odavno nestalo njegovih drevnih posjednika Ratkaja Velikotaborskih. Gotička se branič kula drži još čvrsto, dogradnje kasnijih bastijona nisu se ni sada promijenile, gospodsko je dvorište intaktno. Ali sam vlasnik, prof. O. Iveković ne može tako veliku građevinu sam održati, pa mu je priskočeno u pomoć. To je grad, za kog je Scotus Viator, jamačno vjerodostojan svjedok, ustvrdio, da je u svoj našoj Jugoslaviji najljepši i najveći, da se može sravniti samo sa Vajda Hunyad-gradom u Rumuniji. Čuvajmo ga dakle i nadalje, potpuno je zavrijedio!

U Senjana je još ostalo od staroga ponosa, oni su svijesni, da njihov N e h a j g r a d znači za njih više no rpu kamenja, znadu, da im je simbol teške borbe iz teškog vremena, kad je Lenković g. 1558. sazdao tu tvrđu za obranu od Turaka. Ženijalno iskorišten prostor: sva se sila vojnika mogla smjestiti i zaposliti u tom razmjerno malom gradu, koji je na sva četiri ugla imao tornjiće. Pred dugo je godina udario grom u jedan od tih tornjića, pa ga je razvalio. A Senjani su uprli, pa su pred dvije godine sagradili taj toranj ponovno, i to tako dobro, kako se rijetko vidi izvedeno. Tek ih je druga nevolja stigla: starodrevna je crkva imala biti restaurisana na tako grdan način, da bi ta restauracija značila potpunu propast. Čini se, da je ta pogibija minula, tek je drevni toranj porušen, te zamijenjen novim, vrlo lošim, a ploče je sa staroga tornja nestalo...

U Zagorju ima dosta starinskih dvorova, koji su osuđeni na propast, jer je drugo doba donijelo druge ljude i druge potrebe života. To su sve veliki zidani kašteli, koji danas mogu da posluže za općinske urede i škole, ako su iole zgodno smješteni, ili naprosto propadaju, dok ne budu kao materijal prodani. Za mnoge je veoma šteta: tu je redovno odlična i ukusna arhitektura, ali vrijeme ne štedi ni ljepote ni krasote, već traži u prvom redu svrsihodnost. Samo je često veoma teško odrediti, je li već došla potreba za odstranjenje nečega dobrog: dogodilo se, da je koji objekt postao suvišan, a iza nekoga vremena dobio je opet i te kakovu vrijednost. Žrtva novih prilika ima biti dvor K r k a n e c kod Vidovca u varaždinskom kotaru, ako već i nije odstranjen s lica zemlje. To je dvostruki dvor iz XVII. i XVIII. stoljeća, jedan uz drugi. Veći je krasno djelo s veoma odličnom, jednostavnom arhitekturom, gdje su plemeniti razmjeri glavno, a ornament gotovo sasvim iščezava, tek se ističe lijep portal iz god. 1616., koji veli, da je tu zgradu podigao Stjepan Patačić, protonotar kraljevstva, sebi

15. Kutjevo, dvor baruna Turkovića, nekada opatija templara, pa posjed ježuvana, popaljen za prevrata 1918. (Oslobođenje).

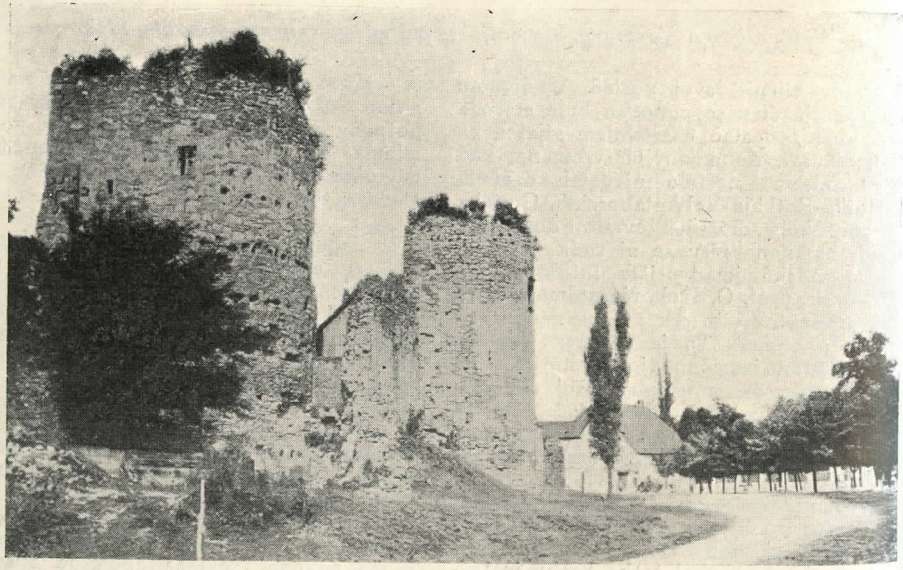

16. Pakrac, stari grad priora vranskih, kasnije vlasništvo Zrinskih. Rušenje posljednje kule u aprilu god. 1922.

i potomstvu... To je potomstvo odlučilo rušiti i ciglu rasprodati.

Nu to nije najgore: bolje porušiti do temelja, nego iznakazivati. Bisag je prastari grad, koji se održao do naših dana tako, da se je, budući postavljen u ravnici, pretvorio polagano u dvor. Ta je drevna građevina bila svojina gospodara iz roda, koji je nosio pridjev Bisački, a kasnije je baštinila taj grad familija Kaštelanovića od Sv. Duha, pa je ostala vlasnicom do svoga izumrća. Važni su rodovi posjedovali kasnije grad i dijelove posjeda grada, tako je dapače g. 1620. uveden u posjed kaštela i

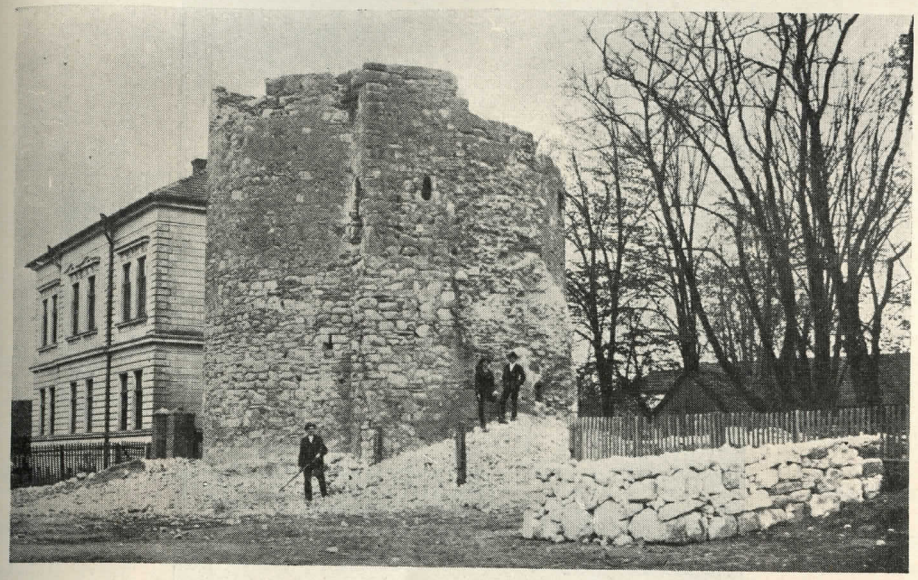

17. Pakrački grad u stadiju rušenja mjeseca aprila 1922.

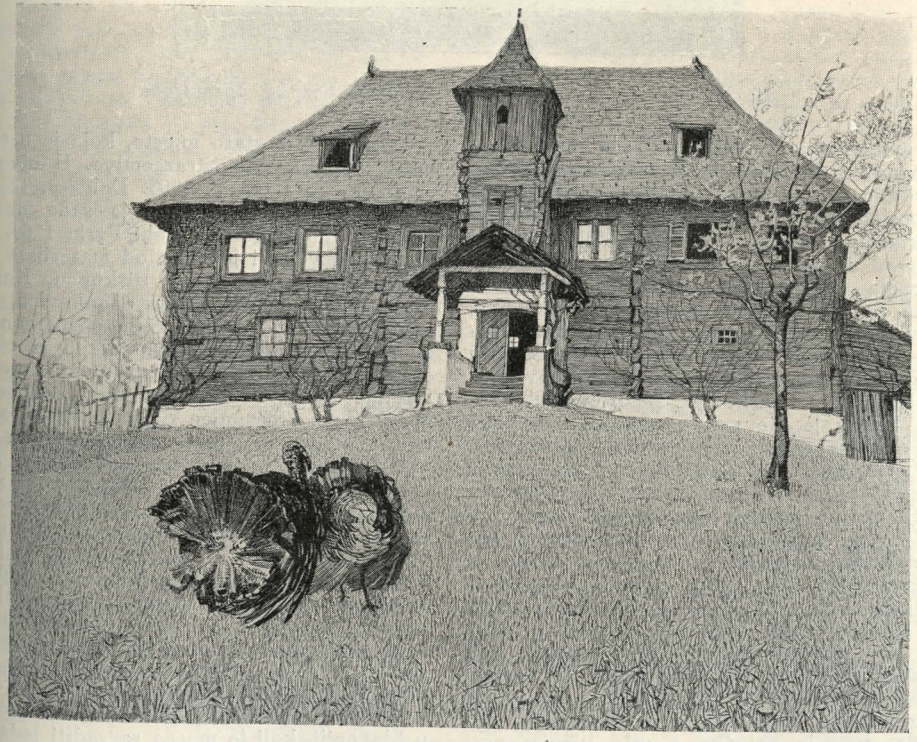

18. Ljubo Babić, Škarićevo. Kurija.

19. Daruvar, župna crkva, djelo kasnoga baroka, opravljena.

Juraj Zrinski. U XIX. stoljeću dođe konačno u ruke grofova Draškovića, a onda pređe u posjed neke magjarske banke, pa u posjed jednoga konzorcija za parcelaciju. U starom kodeksu familije Patačić naslikan je grad u XVIII. st.: na četiri ugla po jedna okrugla kula, unutar zidova, koji su te kule spajali bile su zgrade za stanovanje, a ulazilo se preko grabe mostom kroz ulaznu kulu, koja je jamačno bila najstariji dio grada, gdje su se sačuvali i grbovi Kaštelanovića i Draškovića. Iznosim sliku grada, kakov je bio prije pregradnje ili bolje reći masakracije. Impozantna građevina, koja je nesrećom došla za vrijeme rata u ruke čovjeku, koji nije znao šta bolje početi, već je najveći dio staroga dvora porušio, pa prigradio modernu nakazu, nevjerovatno žalosnih i nemogućih oblika, a konačno je sve skupa prodao imućnijem seljaku, koji sada jedva znade, šta da uradi sa parketovanim modernim odajama... Čini se, da i tu ima nemeze. Broj propalih vrijednih građevina te vrste dosta je znatan. Spomenut ću ovdje još jedan veoma skladan dvor: Stražeman, nedaleko Požege, koji je zajedno s vrlo lijepim parkom iščeznuo.

Stražeman je staro mjesto, koje je u srednjem vijeku zvano Strazsemlye. U njem se spominje grad tek g. 1503. Dakako, to nije bio ovaj lijepi dvor, koji je sada nestao. G. 1720. bio je vlasnik neki Pyrk, 1754. biskup Thauzy, koji je onda od materijala tvrdice sagradio dvorac u Biškupcu. Kasnije dođe cijeli posjed u ruke Jankovića, koji sebi kao spomen ostaviše lijep spomenik u župnoj crkvi, jedan od najboljih u cijeloj domovini. Jankovića je nestalo, pa je posjed kasnije došao u ruke različnih gospodara, među njima i barunice Buratti, dok nije postao svojinom magjarske porodice, a za prevrata upališe ga bundžije navodno u znak »oslobođenja«! A tako se dogodilo i s mnogim drugima. Razumljiv mi je gnjev podivljaloga naroda protiv jednoga Festetića, koji se zavukao u svoj dvor Banjski dvor, nedaleko Klenovnika u Zagorju. Žalim veoma, da još u mirno doba taj gospodin nije imao ni toliko takta, da dozvoli izaslanicima, da dvor zvanično pregledaju i snime. Seljaci su sebi sami našli put: grad je do temelja razvaljen. Veoma je šteta za osobito ukusan dvor u Voćinu u Slavoniji, koji je morao sagraditi jedan od najboljih stranih majstora u XVIII. stoljeću:

20. Prozorje kod Dugogsela. Napuštena i propala župna crkva; u biti djelo gotičkoga doba.

u sredini nose vitki stupovi timpanon, pa se tu nalazi u oba prizidana krila dvora. Ali razbješnjeli svijet nije htio, da tu građevinu za sebe sačuva, već ju je nemilosrdno razorio. A isto je učinio i u Kutjevu kod Požege, gdje je besmisleno utamanjen lijep posjed i starinski dvor iz doba ježuvana, tada u posjedu familije Turkovića, koji su sve prije no taki postupak od okolnoga seljaštva zaslužili. Slovenci su bili u svom jaru mnogo praktičniji. Kod nas su sve redom bile izvrsno sačuvane zgrade, u kojima se još obitavalo. Pa nije čudo, da se u to doba tamanilo i ostatke, pače ruševine. Najtužniji je primjer naše skrbi i našega osjećaja za istoriju i istorijske spomenike posvemašnje utamanjenje grada u Pakracu. To je bio silan grad, koji je još g. 1864. imao 7 kula i veliku branič kulu, jedinstveni spomenik te vrste u nas. Tu su sjedili nekad priori vranski, odavle su upravljali cijelom dubičkom županijom, tu je pao u bitci Jovan Talovac, junački branič Beograda g. 1446. Ali Pakračani su slabo marili za svoju plemićku diplomu: grad se raspao pomalo, sasvim, otkako je prešao u ruke pravoslavne opštine. A sada, sada je pala posljednja kula grada, koji je nekada bio i u rukama Nikole Zrinskoga! Još pred par godina postojala je i velika kula, i znatni dijelovi okolnih utvrda, ali svega je toga netragom nestalo. Konačno dođe dan oslobođenja, i Pakračani se oslobodiše i zadnje kule svoga grada. Uzalud su bile intervencije oblasti: sve se porušilo, prije nego se išta sačuvati dalo, pa je danas Pakrac obično mjesto bez kakova istorijskoga dokumenta. Zanimljivo je da su mjesni »faktori« već prije naviještali prijetnju, kako će to uraditi, ali, dakako, nisu uradili. Nego, kad je došla hora, insceniralo se dramatičku pripovijest. Dotrčao jedan žitelj slavnoga trgovišta, pa je javio tribunalu strahotnu vijest: sa tornja je pao jedan kamen. Na to se faktori sastaše u vijeće. Konačno odstraniše tu tako opasnu kulu.

Pa neka bude spomenut i jedan lijepi čin. Među najslikovitije dvore u Zagorju spada drevni drveni dvor Skarićevo, nekad svojina roda Škarića aliter Ljubunčića, koji se u staro vrijeme amo doselili. Taj je dvor sav iz drva; nad ulazom doksat, u njem kućna kapelica. Dolje sobe za služinčad i kuhinja, gore gospodske odaje. Sve skromno, ali lijepo. Sadašnji vlasnik popravljao je koliko je god mogao, našto mu priskoči u pomoć zemlja, pa je taj jedini stari drveni dvor seljaka-plemića posve sačuvan.

Konačno ću spomenuti još jedan dvor nedaleko Zagreba, koga više nema, a slika pokazuje rušenje toga lijepoga spomenika. To je dvor Paukovec, koji je nekada bio svojina historičara Ištvanfija. Kasnije ga dobiše ježuvani, a poslije dokinuća reda mijenjao je gospodare. U Allg. deutsche Gartenzeitung od g. 1831. spominje se, da je već počelo propadanje toga dvora, koji je nekad bio svojina obitelji Niczky, a kasnije baruna Babenfelda. Naročito je počeo propadati okolni park i veliki vrt. Sada je dvor sasma porušen, a potjecao je u svojoj posljednjoj formi iz početka XIX. stoljeća, kad je i u nas nastalo mnogo lijepih građevina.

Kako je bilo s profanim građevinama, tako je rat i na crkvene građevine veoma nepovoljno utjecao. Nego, možda tu ima i nešto dobra. Prije se amo na vagone »liferovalo« nevjerojatan tirolski smet u naše

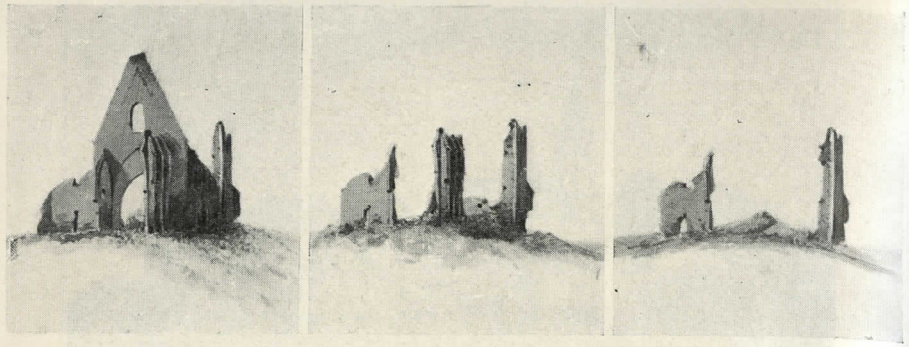

21. Bijela u požeškoj županiji. Ostaci znatne benediktinske crkve iz XIII. stoljeća. danas posve iščezli. Tri faze propadanja.

crkve, a stari vrijedni komadi, koji bi još i par stotina godina mogli potrajati morali su u vatru, ili bi u najboljem slučaju došli u koju drugu crkvu, kamo ne spadaju. Spomenut ću nekoje crkvene građevine.

Kod Križevaca postojala je vrlo lijepa i građevno veoma zanimljiva crkva sv. Jelene Koruške. Prava lijepa prošteniarska crkva. Već je krov procurio — najveće zlo za svaku građevinu. Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje spomenika doprinijelo je jedan dio troškova uz uvjet, da župljani drugi doprinesu, pa su to i učinili, te je vrijedna crkva spašena. Žalibože je već u prijašnja vremena počinjen u ponutrici vandalizam: mjesto staroga oltara došao je novi, ogavni tirolac, pa uza to bio je još postavljen uz stari oltar, da se samo vidi sva mizerija, sve natražnjaštvo toga rada bez duše...

Još se u mirno doba pred ratom radilo o tome, da Daruvar dobije novu, veću crkvu, jer je tamošnja župna crkva bila zapravo tek kapela dvora grofova Jankovića, sagrađena tamo oko šezdesetih godina XVIII. stoljeća. To je bila osobito lijepa građevina: rotunda sa dva pokrajna oniska tornjića, u sredini trostrani oltar. Kasnije je proširena tako, da se dogradilo svetište, a još se kasnije sagradilo sprijeda zvonik. Dalje se nije moglo crkvu nikako proširiti, svi pokušaji propali su zbog nezgodnoga položaja na obronku maloga brežuljka. Nu to je mjesto apsolutno najljepše u cijelom trgovištu za crkvu. Rat je učinio sve skromnijima, pa su se sada zadovoljili sa temeljitim opravkom cijele građevine i sada su, dapače , i oni, koji su nekada toliko vikali na tu crkvu uvidjeli, da je to osobito lijepa građevina, koja je potpuno zaslužila sačuvanje. Mimogred treba spomenuti, da je i dvor grofova Jankovića, koji je kasnije prelazio u tuđe ruke — najdulje su tamo gospodovali pomagjareni Jevreji Tüköry (nekada Spiegel) — ostao sačuvan: općina je tamo smjestila gimnaziju, ali okolni je park najvećim dijelom odstranjen. To je jedan od onih parkova, kako ih je početak XIX. stoljeća stvarao: naskroz egzotična drveta bila su spojena u skladnu cjelinu sa domaćim stabaljem. I takovih je parkova većinom ponestalo.

Kad sam g. 1907. priopćio povijest velike opatije de Bela nedaleko Daruvara u Slavoniji, koja još postoji u počasnom naslovu (»Vjesnik hrv. arheol. društva« IX. 203.), mogao sam priložiti uz jednu stariju sliku, koja pokazuje crkvu toga samostana još dobro uzdržanu u bitnim dijelovima i savremenu fotografiju, koja je pokazivala tek neke dijelove u ruševinama. Od godine do godine nestajalo je sve više tih ruševina, a sve opomene oblasti nisu mogle skloniti svijet, da ruševine ne uništava bez nužde. Kako je podaleko od većih mjesta ta ruševina postojala, nije čudo, da je danas nestalo svega, tek se nešto još sačuvalo od okolnih utvrđenja. A za poznavanje naše građevne istorije bio je to odličan spomenik.

Na brdu Prozorju kod Dugogsela, — a to je već u preistorijsko doba bilo nastavano, — postojala je župna crkva sv. Martina. Bila je to prastara crkva, izgrađivana do najnovijega doba. Postavljena na čvrsti kameni zid, odavala je znakove rane gotike, pa je nesumnjivo bila u tijesnoj vezi s božjacima, od kojih susjedno mjesto nosi ime Božjakovina. U kasnija je vremena barokno presvođena. Župnik Zorić odlučio je, da crkvu prenese u Dugoselo, jer je ovako bila predaleko od ovećega mjesta. I tako bude doista sagrađena u Dugomselu vrlo nelijepa i nepraktična crkva, a stara crkva devastirana i prepuštena rasulu, ma da je još uvijek bila veoma čvrsta. G. 1911. odlučilo je Povjerenstvo, da se ta crkva, koja je postavljena na dalekovidnom mjestu, sačuva. To nije bilo teško, jer se pregledbom ustanovilo, da je jezgra crkve posve zdrava. Po-

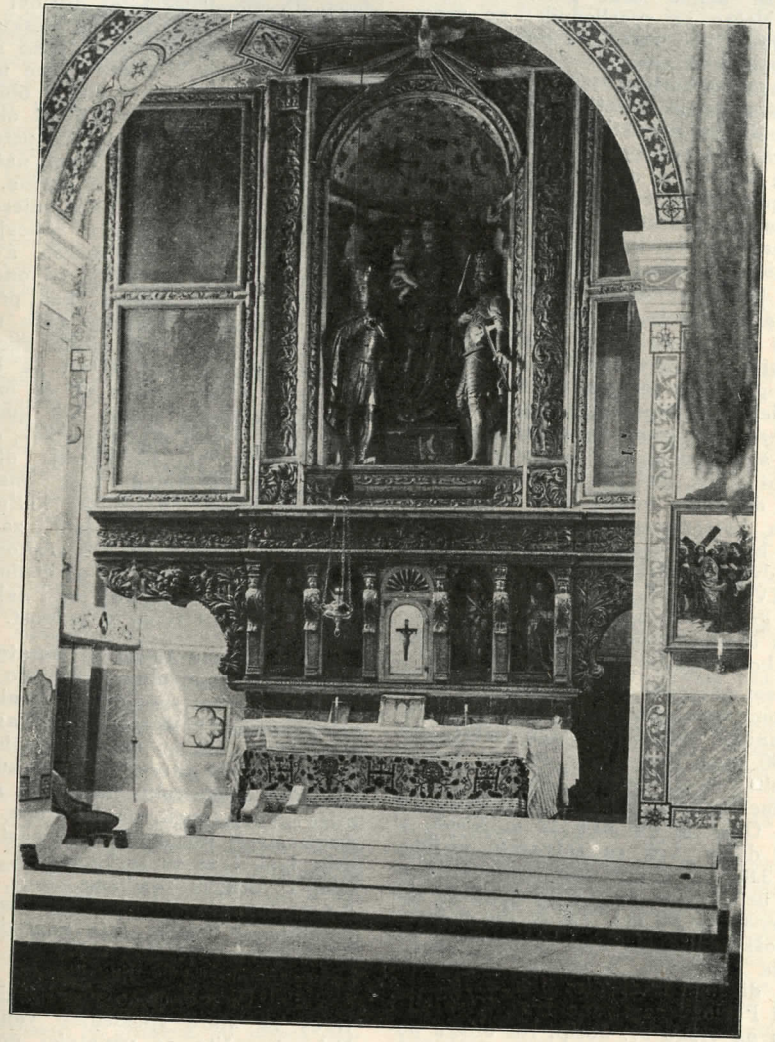

22. Divot oltar, nekad u zagrebačkoj katedrali izbačen god. 1882., pa će biti povraćen u krnjem stanju u zagrebački muzej.

kazalo se, da je tu još sačuvano dosta drevne slikarije na zidovima nad svodovima, koji su kasnije i dakako nešto niže postavljeni. Nu ma da je već i poduzetnik dopremio materijal za opravak, koji bi stajao neko 1.400 kruna, podigne vlastelin dugoselski grof Drašković parnicu zbog smetanja posjeda, jer se materijal za opravak crkve smjestilo na tratini uz crkvu, a to je mjesto prije kratkoga vremena pripalo njemu u zakup. Državni nadodvjetnik Gaj nastupao je u toj parnici kao zvanični zastupnik zem. povjerenstvo, ali parnica se svršila tako, da se je rad moralo obustaviti! Drašković i Gaj: tragičan slučaj, da se ta imena sastaju, gdje se radilo o sprečavanju kulturnoga rada...! Prije kratkoga vremena pregledao sam ostatke nakon 14 godina: danas se ne može više ništa učiniti: sve je propalo; svodovi se tek jedva drže, krova i nema više, rake otvorene, kosti porazbacane. Tako se radilo u neposrednoj blizini glavnoga grada.

Kao prilog za poznavanje poslijeratnih prilika i ljudi spominjem jedan markantan slučaj, koji je valjada svuda rijedak. Na groblju jednoga našega grada nalazio se spomenik nekoga uglednoga pokojnika, koji

je spomenih učinio sam glasoviti kipar Fernkorn. Našao se »nasljednik« ne znam kojega koljena, koji zatraži i dobi privolu, da taj spomenik odnese i — proda! Protiv toga pravoga barbarluka ustade Povjerenstvo, pa će spomenik ostati na svom mjestu dok se groblje ne napusti.

Završujem ovaj epilog, ali moram da spomenem, da se baš u ovaj čas jedna stara golema nepravda popravlja, ne dakako više in integrum, jer to nitko više ne može, ali ta će odmazda otvoriti oči onima, koji još ništa ne vide ni sada.

Poznato je, kakav se zločin dogodio kod restauracije naše stolne crkve u Zagrebu. Ljudi, koji su morali pravu umjetnost zaštiti počinjali su nevjerovatne barbarluke, a žalosno je, da su oni poveli za sobom i druge, daleko vrednije ljude, sugerišući im svoje nazore kao jedine ispravne. I tako se toga radi, što ne dolikuje gotičkom slogu izbacili divot oltari, djela naših otaca, njih 18 na broju, da učine mjesto onim odvratnim krparijama, koje danas nakazuju crkvu. Nu neka, sve bi to još pregorili, ali da su i dva najveća, dva gigantska rada naših umjetnika iz XVII. stoljeća morala iščeznuti, to je smrtni grijeh, koji se nikada ne oprašta... Vidio sam u svim krajevima i tuđim i našim oltara, takovih nigdje ne vidjeh.

Pisao sam par puta o njima, sada u kratko o ovom, koji amo spada. Biskup skradinski, kanonik zagrebački Ivan Babić, dao je g. 1690. (par godina iza opsade Beča!) načiniti oltar sv. Ladislava. Djelo je izradio Ivan Komerštajner, zagrebački majstor za 650 for. Oltar je bio oko 12 m. visok. U srednjem dijelu, koji se zatvaralo krilima, visokim 3.85 m. bio je kip madone, 2 m visok, a uz nju kip sv. Ladislava (2.20 m.) i sv. Stjepana (1.90 m.). Taj je dio počivao na podnošku 6 m širokom, gdje su u nišama bila smještena 4 evangjelista. Nad srednjim dijelom treći dio: figure Isusa s Petrom i Pavlom, sa strane Ivan Krstitelj i Marija, a na vršku sv. Josip. Na oltaru ponosni napis:

SURREXI IOANNIS IOSEPHI BABICH
EXPENSIS LECTORIS ATQUE CANONICI
ZAGRABIENSIS.

Na krilima bilo je osam slika na drvu, koje je slikao zagrebački majstor Bernard Bubić za 1000 for., a kad bi se krila zatvorila opet su postrance stajale dvije velike drvene ploče sa po dvije slike iz života sv. Ladislava... u svem 12 velikih slika!

Upravo nevjerovatno bogata i divna rezbarija u drvu, sjajno pozlaćena pokrivala je i ovijala sve dijelove oltara, ali sve to nije ništa pomoglo. I taj oltar i susjedni oltar, koji je u svem naličio ovom, a bio posvećen Mariji, izbaci »restaurator« iz crkve. Marijinom oltaru nema više traga, a od Ladislavova sačuvali se bitni dijelovi tako, da su poslani u Lonju, u malu selsku crkvicu. I u toj maloj crkvici gorostasno se isticao oltar, pa je župnik posve pravo uradio, da ga je dao odstraniti i s malim običnim selskim zamijeniti. A ostaci divot oltara, učinjena u teška vremena turska usred Zagreba, kako ga danas ne bi mogli načiniti, ode pod sušu, gdje ostade kroz godine. Upozorio sam na ovaj oltar. Još koji mjesec, pa će oltar opet moći vidjeti u veličajnim fragmentima cijeli hrvatski narod, a ja znam, da nema gore i teže osude od one, koja će stići krivce toga zuluma, kad progovore i ostaci pravoga kulturnoga rada u Zagrebu pred 200 godina. Jer, nema riječi, da se prikaže krasota toga oltara, a kad se ti fragmetnti ukažu, nitko ne će moći vjerovati, da je ikada moglo biti ljudi, koji bi razgovarali »zbog zahtjeva stila«, da se ovakove sramote nanose narodu, otimanjem i uništenjem umjetnina, koje imaju vječnu vrednost. Poslije milenijske kulturno historijske izložbe oltaru je mjesto u zagrebačkom muzeju, da bude memento svakomu, koji bi šta slična poduzeo, a bit će ujedno poticalo, da se stvaraju djela, koja će i nakon stotina godina zadržati svoju vrijednost.

Sve u svemu ratno i poratno vrijeme osobito je nepovoljno djelovalo na stanje naših građevnih spomenika. A ni sadašnjost ne pokazuje velikoga napretka; u jednu ruku stoga, što su se domogli imetka ljudi sve prije no kulturni, dok su kulturni propali. A u drugu ruku, nastale su nove velike brige za opstanak, pa je preča potreba za druge stvari pozobala sva sredstva, koja su prije ipak i za tu svrhu stajala na dispoziciju. U drugim zemljama, koje mi baš ne držimo osobito sklonima takovim radovima, poradilo se poslije rata vanredno na tom polju. Tako se Italija uprla, pa upravo ljubomorno sve opravlja, što joj je prošlost ostavila. Nu ne ćemo previdjeti, da se interes za stare spomenike vanredno proširio: naročito se umjetnici počeli veoma zanimati za te objekte. Bogati arkiv Povjerenstva vrlo se mnogo upotrebljava. A možda će i ovoj generaciji još biti suđeno, da se ogleda i za spomenicima širom naše nove države, jer u njoj ima i te koliko vanrednih objekata, koji zaslužuju studij i fiksiranje, kad razorno vrijeme ne čeka. Onda bi ovaj epilog značio tek predgovor za novi rad, pa ne bismo morali čekati, dok nam tuđinci samilosno otkriju u našoj zemlji vrednote, koje sami nismo umjeli ni otkriti, ni spoznati.

Ova građa netom ocrtana* ide u razvoju do g. 1924., pak razmatranje treba i produžiti do g. 1928. Ne marim puno jadikovati, jer to ne vodi ničemu, tek ću kroničarski sve pribilježiti, a nije na meni krivnja, da to većinom izgleda jadno.

S radošću moram istaknuti, da se je tamo, gdje još ima smisla za kulturu, veoma ojačao osjećaj za naše starine, za našu prošlost. I tu moram istaći naš drevni Varaždin na prvom mjestu. Gradić, koji nije nikako ni u sadašnje teško vrijeme zaboravio sebe. Varaždin je još 1923. priredio vanredno uspjelu izložbu u kojoj je prikazao neočekivano mnogo vanredno dobro sačuvanih dokumenata iz svoje prošlosti. A od te je izložbe niknuo, hvala ponajpače revnom radu gg. Wisserta i Filića, veoma lijep gradski muzej, koji je imao još toliko sreće, da je našao mjesta u drevnom gradu, koji je i sam spomenik prve vrste. Pobudom zagrebačkih gospođa priređena je kulturno-historijska izložba g. 1925. u Zagrebu. G. Ljuba Babić uložio je najveći trud za njen nesumnjivi uspjeh. Ta je izložba jasno pokazala i dokazala, da je Zagreb bio od uvijek u kulturnoj sferi Zapada, pa da i kani tako zauvijek ostati. Jer, nemojmo se varati: sve ono naklapanje o »pokvarenom Zapadu« nije nego naklapanje, pa makar i jedan Spengler i drugi pisali još tako debele knjige o tome. Baš sada nakon onoga velikoga suludoga klanja, koje nije Evropi donijelo ni mira ni blagoslova, pokazuje se njena prastara moć. Ta sav svijet ipak crpe sve svoje iz te »ostarjele« Evrope, a baš snatreni Istok ponajviše. Da, upravo većina ideja Istoka tek je onda oživjela, kad je došla na teren Zapada, da opet prodre natrag u Istok.

Tu je priliku s kulturnohistorijskom izložbom 1925. pisac ovoga članka upotrebio, da svoju davnu želju ostvari. Po njegovu je nastojanju uz odlučni pristanak sviju, a napose uz energični rad g. dr. Svetozara Ritiga, dopremljen troškom zagrebačkog poglavarstva u nemilim fragmentima divot oltar iz zagrebačke katedrale ispod »šupe« u malom selu Lonji opet natrag u Zagreb. Potpisani je grdosiju od oltara očistio, kako je to u prijašnjem dijelu ovog sastavka napisano. I danas, kad je privremeno pohranjen u Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt zadržao je sav svoj sjaj i u ovom krnjem obliku. Posljedica te zagrebačke izložbe obnova je Muzeja Grada Zagreba, za koji su već bile spremane lijepe zbirke, ma da se zbog nezgodnog smještaja u Umjetničkom Paviljonu mora reći, da je i sada u povojima. Ali poznavajući Zagrepčane, nema sumnje, da će se doskora naći i dostojno mjesto i obilje materijala za opravdani njegov porast i dalji život.

Nu značajno je, da je baš u to vrijeme nastalo takovo, recimo, raspoloženje, da je na Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje spomenika moralo tražiti skloništa, baš poradi rada ili bolje nerada onih, koji bi mu morali biti priskočiti u pomoć. Danas je ovaj lijepi i bogati institut, koji je pribrao toliko toga vrijedna i za prošlost i za budućnost Hrvatske, smješten u hodniku Etnografskoga Muzeja u Zagrebu i to tek susretljivošću upravnika toga Etnografskog Muzeja. Nego, ništa zato! Tko raditi hoće može to učiniti i pod strehom. A da bude ovo doista Epilog, pobrinuo se sastavljač budžeta tako, da se jedino ovoj instituciji oduzeo ma baš svaki kredit! Dalmatinskoj i slovenačkoj konservatorskoj instituciji kredit je u budgetu ostao. I tako je svaki rad bio onemogućen.

Nu ne baca se koplje lako, kad se radi sa srcem i dušom. Uz pripomoć Etnografskoga Muzeja nastavio se rad barem nekako: potpisani je spremio kratku historiju zagrebačke arhitekture, koja je ušla u ediciju Matice Hrvatske. Treba sačekati bolja vremena...

Ipak je konačno, međutim, sve uzaludno, kad ljudi nemaju duše, kad oni sami ruše bez potrebe ono lijepo, što im je namrla prošlost. Neka ne zaborave, da će se jednom upirati prstom na krivca, pa bilo to i poslije njegove smrti. Upravo je desperatan prilog za poznavanje nehaja (da se blago izrazim) slučaj u Tornju kod Pakraca. Tamo je postojala još od dalekih predturskih vremena vanredno zanimljiva crkvica, gotičkoga sloga, građena u formi trolista. Takov oblik nije do sad nigdje drugdje poznat, a jamačno je baš po drevnoj crkvici dobilo i mjesto ime. Nenadano saznade povjerenstvo, da se ta crkvica, koja je bila još u dobrom stanju kani porušiti, da se nova sagradi. Na dopis upravljen na najviši forum crkveni dođe neočekivani odgovor: crkva će se porušiti, da se dobije cigalja za novogradnju, osim, ako zem. povjerenstvo položi 50.000 dinara!! Dakle tako smo nisko pali, da se spomenici ovakove kvalitete upotrebljuju za ciglane! Kad je jedan nesmotreni Hofrat u Beču napisao, da bi se Dioklecijanova palača mogla kao kamenolom iskoristiti, smjesta je bio penzionisan, a svi primjerci njegova opusa uništeni, do jednoga, štono je dospio u ruke Mons. Bulića, koji ga je mirno prestampao kao memento. A za nas, baš za one krajeve tamo vrijedi ona mala crkvica barem toliko, koliko za Dalmaciju i za sav svijet Dioklecijanova palača. Vidite, tamo je nekad bujao život, postojalo je 30 župa, a Turčin je sve to uništio, a da nije ništa, baš ništa svoga ostavio. Tek su brojne ruševine ostale iza njegovog stopedesetgodišnjega gospodstva. A sada, mjesto da ih čuvamo, kako se to kulturnom svijetu dolikuje, mi ih sami osuđujemo bez potrebe na

* Ovaj članak napisan je zapravo za 9. sv. »Narodne Starine« još godine 1924. Op. ur.

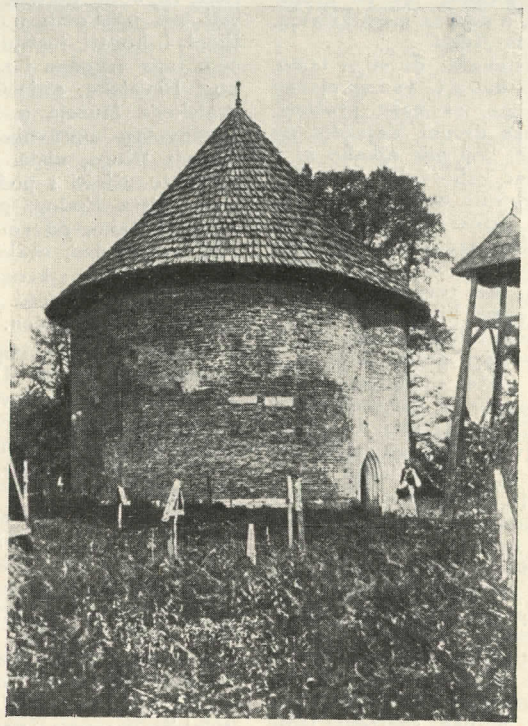

23. Toranj kod Pakraca, prastara gradska crkva, danas pravoslavna, bila osuđena na propast, spašena.

smrt. Ta neće ni najgluplji čovjek vjerovati, da bi se ikome isplatilo ciglju baš tako dobivati, jer ova bi bila svakako triput skuplja od move, dobre ciglje. U to je doba bio nekako ljetos i kongres arheologa i konservatora u Beogradu, pa je potpisani tu priliku upotrijebio, da tu stvar prikaže istinski, a — crkva će biti valjada spašena.

Teške je prilike prouzročila i preubrzano provedena agrarna reforma. Svakako je ta reforma od preke potrebe, ali ovako provedena nije nikoga zadovoljila, a često baš protivno postignula. Zagorska veća imanja »ne smiju« nikako postojati, a ona su ipak hranila lakše narod, nego što se sada zbiva, kad su sva okrnjena. Tu je dakako postao mnogi dvor suvišan — eh, to je potreba života! Nu među ovima ima i takovih, koji bi i dalji život zaslužili. Tako je Konjšćina, kasni burg, pred kojim se bila znatna bitka s Turcima ostao bez okolnoga posjeda, pa nema nikoga, tko bi se za njega pobrinuo. Trebat će potražiti put, da se ipak i on do boljih dana spase.

Ovdje mi je spomenuti jedno djelo, koje je zavrijedilo i potanji prikaz. To je »Varaždinska županija« vel. župana u m. g. Stj. Belošević a. U tom je djelu tako dobro prikazan sav život i rad ljudi kroz stoljeća, da su izneseni prigovori pokazali vrlinu toga djela. Sva se duša našeg Zagorja zrcali u tom djelu, duša dobrog, kadšto malo jogunastog, veselog nekada svijeta, gdje se mogla i morala tako visoko razviti kultura.

Na rečenom ovogodišnjem muzealnom kongresu primljen je predlog g. prof. dra. Vlad. R. Petkovića o definitivnom uređenju zaštite starina i konservatorskih instituta te će se podastrijeti na prihvat. Ali u sadašnje će teško doba proći još mnogo vremena, dok se to ostvari. A dotle treba izdržati. Ljetos je konačno opet uvršten neki kredit za ovaj institut, pa će se nastaviti radom, naročito oko prikaza naše crkvene umjetnosti u gotičko doba. I tu se pokazuje, kako Zapad, a napose Francuska šalje ovamo zrake svoga duševnog rada. O tomu, ako Bog dade, kasnije!

Gj. Szabo.

U 8. sv. »Narodne Starine« (knj. III. str. 121.—153.) priopćio je Vladimir Mažuranić svoju studiju o izvorima dubrovačkoga historika Jakova Lukarevića. U tom svom radu iznio je Mažuranić jedan dio gradiva, što je pokupio zadnjih godina nastavljajući svoja dugogodišnja istraživanja, kojih je plod njegovo veliko, u cijelom slavenskom svijetu jedinstveno djelo »Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik«. Ta su se istraživanja rasprostirala sve dalje, pa je Mažuranić saopćio jedan dio sakupljenoga gradiva u svojim daljnjim radovima. Osim gore spomenute studije u »Narodnoj Starini« objavio je on u spomen-knjizi za poljskoga učenjaka Balzera (Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera, Lwów, 1925.) članak »Pozdrav bratski sa našega Jadrana«, a u »Zborniku kralja Tomislava« Jugoslavenske Akademije izašla je njegova velika rasprava: Melek »Jaša Dubrovčanin« u Indiji godine 1480.—1528. i njegovi prethodnici u Islamu prije deset stoljeća. Ta rasprava, a osobito bilješke k raspravi, koje obasižu 125 petitom štampanih stranica, sadržavaju vrlo mnogo novoga i naučno zanimljivoga gradiva. No sve to objavljeno gradivo ima biti po shvaćanju velikoga našega majstora tek putokaz i poticaj za mlađe, da prodru u tajne neistraženih dijelova naše narodne prošlosti. Zato objavljene bilješke sadrže vrlo često samo naznaku vrela ili kratku uputu za dalji rad drugima.

Ali po opsegu najveći i najzanimljiviji dio tih rasprava jest bez sumnje onaj, koji se bavi odnosima hrvatskoga naroda prema islamskom svijetu. To su stvari, kojima se u nas nitko nije bavio, premda smo eto već preko tisuću godina u raznolikim vezama s islamom. Te su veze važne za poznavanje naše političke i kulturne povijesti. Po njima se vidi, da smo u dalekoj prošlosti na mahove igrali važnu ulogu, a da smo kao kulturni narod uvijek stajali u živim odnosima ne samo prema nosiocima zapadne kršćanske, već i prema onima istočne islamske kulture, pa da smo bili dionici mnogih važnih pokreta i preokreta u povjesnici čovječanstva.

U redu tih brojnih odnosa i veza s islamom najstarije su one, koje su postojale između stare hrvatske države za narodnih knezova i kraljeva te Arapa u Španiji, u Sjevernoj Africi i na Siciliji. Sa sicilskim Saracenima imali su Hrvati čestih kreševa, osobito u početku saracenskoga gospodstva na Siciliji. Ali između pojedinih bojeva i okršaja prolazile su godine mira, kada se morem, tom najvećom prometnom žilom tadašnjega svijeta, razvijala trgovina. Najznatniji grad Sicilije, Palermo, posjeduje posebnu gradsku četvrt, koja se zove slavenskom (Harat as Sakaliba). To je najljepša i najnapučenija četvrt, gdje se nalazi luka. Sigurno je ta luka bila jedno od glavnih središta trgovine sa blizom slavenskom t. j. hrvatskom obalom. Džamiju, po kojoj je zove jedna druga četvrt Palerma, sagradio je neki Ibn Siklab.

No Sicilija je bila tek privjesak veće arapske države na obali Sjeverne Afrike. Naši su preći ondje s uspjehom trgovali, ali za drugačije i veće uspjehe imali su oni prilike tek u daljim zemljama, kojima gospodovahu Arapi. U prvom redu bila je to Andaluzija. Sredinom VIII. stoljeća osnovali su ondje potomci sa kalifata svrgnute porodice Omajada posebnu nezavisnu državu. Za kratko vrijeme nova je država postala vrlo moćnom, te su njeni emiri, a kasnije kalifi stvorili presjajnu prijestolnicu u Kordovi. U doba najvećega sjaja, za kalifa Abderrahmana III. (912.—961.) i njegovih nasljednika Hakama II. i Hišama II. brojila je Kordova 1,000.000 stanovnika, tisuće sjajnih palača, 3.000 mošeja i 300 javnih kupatila. Kako su u ono doba bili Arapi daleko uznapredovali u znanosti i književnosti, bila je Kordova žarište duševnoga života svega islamskoga zapada. Imala je veliki broj škola i na daleko znamenitu visoku školu. No u toj sjajnoj državi Arapi bili su vrlo malobrojni. Oni su bili u Andaluziji samo vladajući, državotvorni sloj. Zato nalazimo uz njih i u njihovoj službi inorodne elemente, a među ostalima ima mnogo Slavena.

O tim Slavenima (arapski Saklab, u pluralu Sakaliba) imamo vrlo mnogo bilježaka i podataka u arapskim izvorima onoga doba, pa nam tako i djela današnjih evropskih arabista priopćuju te podatke. No kako se ti arabiste, engleski, francuski, njemački itd., ne zanimaju pobliže za Slavene, ta njihova saopćenja više su slučajna i porazbacana kojekuda u savezu s drugim predmetima. Zato je velika zasluga Mažuranićeva, da je bacio svoj pogled na tu stranu naše drevne prošlosti i da je neumornim istraživanjem iznio velik materijal i stavio našim slavenskim stručnjacima — koji treba da se tek uzgoje za orijentalistička istraživanja — veliku i časnu zadaću, da u tančine prouče pitanje tih slavenskih elemenata u stranim narodima.

Pitanje je sada, imadu li se pod oznakom Sakaliba razumijevati baš Slaveni i odakle su ti Slaveni. Mažuranić daje nam na to uvjerljivo i logično razjašnjenje na temelju proučenih izvora i u suglasju s tadašnjim prilikama. Nema dvojbe, da su među tima »Slavenima« bili i pripadnici drugih plemena i naroda, ali većina mora da je bila baš slavenskoga podrijetla. Jedan dio

tih »Slavena« dolazio je u Andaluziju putem trgovine robova. Tamo su trgovanje i uvoz robova poprimili velike razmjere, dapače su se iz Andaluzije robovi dalje izvozili u druge islamske zemlje. O tom imamo vijesti u arapskih pisaca Ibn-Haukala, Al-Beladori-a, Idrisi-a, Ibnu-l'wardi-a i drugih. Ibn-Haukal kaže: »Obično trgovci izvoze (misli se iz Andaluzije) i uvoze u Mogreb, Egipat i druge muslimanske zemlje ambru, safran, zlato, srebro, olovo, željezo, krzno, sirovu i izrađenu svilu, i u prvom redu ženske i muške robove, uhvaćene u bojevima sa Francuzima i Galicijcima (u sjevernoj Španiji), osim toga slavenske eunuhe, koji su vrlo cijenjeni. Ovi potonji dovažaju se iz zemlje Franaka, gdje bivaju kastrirani i gdje ih kupuju židovski trgovci«.[1] A Al-Makkari citira pisca iz XI. stoljeća Ibnu-l-Kasima: »Franci ratuju s nekim narodom, koji međaši s njihovim područjem i od kojeg se razlikuju i po običajima i po vjeri. To su Slaveni, a u zemlju njihovu upadaju Franci, zarobljuju ih, dovode ih na prodaju u Andaluziju, gdje se mogu naći u velikom broju. Franci običavaju činiti eunuhe od njih pa ih dovode u gradove i na sigurna mjesta ili opet na točke muslimanske granice, kuda dolaze andaluski trgovci, koji ih kupuju i onda prodavaju u druge zemlje No nekoji muslimani već su to isto naučili od Franaka i čine to isto tako kao i oni«.[2] Iz spomenutih izvora jasno se razabire, da se pod oznakom »Sakaliba« mislilo Slavene u etničkom smislu riječi. Franci su ratovali s mnogim slavenskim plemenima, a znamo, da su često ratovali i s Hrvatima, osobito s Hrvatima Posavske Hrvatske, koju su više puta opustošili. Osim toga trgovali su robovima Mlečani, koji su gotovo uvijek vojevali s hrvatskim primorjem. Vidimo dakle, da su Sakalibi bili u najvećem dijelu slavenskoga podrijetla, a po tadašnjim prilikama moramo zaključiti, da je dobar dio njih dolazio iz Hrvatske. Ali Hrvati su dolazili u Andaluziju također i na drugi način, ne silom, već od svoje volje. Hrvatska je ležala na obali glavne prometne žile srednjega vijeka, na jednom zalivu Sredozemnoga mora. Uz pogodne geografske prilike Hrvatska je u ono doba imala brojno pučanstvo. U doba njene moći njena je oružana snaga, kopnena i pomorska, brojila do 200.000 ljudi, čemu odgovara stanovništvo od najmanje 1,000.000 duša (danas imade Dalmacija nešto iznad 600.000 duša). Mnogima je dakle u ono doba moralo biti tijesno kod kuće, osobito u godinama nerodice ili drugih nedaća. Etničke osebine naših pređa pogodovale su avanturističkim pothvatima. Razlozi, zašto su se tada naši ljudi odbijali od rođene grude i tražili sreću u svijetu, isto su tako različiti kao i danas: bijeda, nezadovoljstvo, bijeg pred osvetom ili kaznom, želja za pustolovinama, bogatstvom i slavom, poziv ili primjer u tuđini već udomljenih znanaca i rođaka. Dok su dakle Slaveni, što su dolazili u Španiju kao robovi, bili samo u velikom broju hrvatskoga roda, to su među dobrovoljnim pridošlicama bili bez sumnje skoro isključivo Hrvati, jer su oni jedini od svih Slavena živjeli na moru, koje ih je vezalo s iberskim poluotokom. Ta i u kasnijim vijekovima naši su ljudi plovili po svim morima,[3] a i danas ih razne prilike i neprilike tjeraju s rođene grude u daleki svijet. Pogoduje im tu — kraj ostalih sposobnosti — lako učenje tuđih jezika. Znamo, da se stanovnike Hrvatske u arapskim izvorima općenito naziva Slavenima. Tako na primjer arapski zemljopisac Idrisi (u XII. stoljeću) opisujući hrvatske zemlje naziva samu zemlju Hrvatskom (Džoroasia) ili Dalmacijom, ali narod označuje kao Slavene ili Dalmatince[4]. Naši su dakle pređi u staro vrijeme bili u stranom svijetu redovito poznati pod imenom Slavena. Ali znalo se dobro, koga se pod tom oznakom misli, kako vidimo iz Casiri-a: »Scalabitae sunt Illyrii vulgo Esclavones«[5]. Time se oznaka »Slavena« sužuje na naše krajeve. I zaista izvori nam za nekoje od najistaknutijih Sakaliba spominju, da su bili rodom iz Dalmacije. Jedan od njih je niže spomenuti Kairan.

Mažuranić je u svojim spomenutim djelima naveo jedan niz ličnosti, kojima izvori zabilježiše imena i označiše ih kao Slavene, a koje su se istakle vrlinama i zaslugama. Vrijedno je pokupiti te rasijane bilješke Mažuranićeve i dopuniti ih, da se

[1] Gayangos, History of the mohammedan dynasties in Spain, str. 380. — Zapravo je to djelo tek nešto prerađeno izdanje arapskog historičara Al-Makkari-a.

[2] Gayangos, 1. c., str. 75.

[3] Ispor. Appendini, Notizie, I, str. 216. s.

[4] L'Italia descritta nel »libro del re Ruggero« compilato da Edrisi, arapski tekst i talijanski prijevod izdali Amari i Schiaparelli, 1883., str. 106.: Bakar, lijep i napučen grad, dolazi prvi po redu opisivanja među krajevima H r v a t s k e, koji se zovu Dalmacija... (Senj)... je lijep i vrlo bogat grad, i njegovi su stanovnici S l a v e n i, koji imadu velik broj brodova na moru. Str. 107.: Od Zadra do Biograda 30 milja. Ovaj grad je jedan od glavnih gradova Rumâ (Rimljana, t. j. kršćana) i nastavaju ga D a l m a t i n c i i S l a v e n i, hrabri ljudi. Str. 108.: (Dubrovnik)... D a l m a t i n c i, koji imadu brze lađe, ljudi ponosni i odlučni. Ovo je posljednji grad u H r v a t s k o j.

[5] Casiri, Bibliotheca Arabico - hispana Escurialensis, cit. Modelski, Król Gebalim w liscie Chasdaja, Lwów, 1910., str. 66. op.

vidi, koliku su ulogu igrali Slaveni u povijesti Andaluzije.[6] No prije toga treba vidjeti, kakve su to prilike vladale ondje, koje su Slavenima dopustile, da budu jedan od važnih elemenata u povijesti jedne tuđe zemlje.

Dobro je poznato, da su Arapi osvojili pirenejski poluotok potukavši godine 711. Gote pod kraljem Roderikom. Zapravo je gotsko kraljevstvo palo poradi unutrašnje nesloge. Pobijeđeni brzo su se izmirili sa svojom sudbinom. Neki od njih, i odličnici, i podložnici, prešli su na islam, ali osvajači nastupali su — osobito u početku — dosta tolerantno prema kršćanima. Tako je nova pokrajina ogromne arapske države imala više vrsta stanovnika: brojno kršćansko stanovništvo, množinu kršćanskih renegata i ne prevelik broj pridošlih osvajača. No među tima posljednjima bilo je velikih razlika. Ponajprije razlikovali su se pravi Arapi od afričkih Berbera. Arapi su bili nosioci više kulture i po svojim odnosima prema centralnoj vladi imali su prohtjeve, da vladaju nad ostalima. Berberi opet to nijesu rado gledali, već su se pozivali na svoj broj i svoju snagu. A među samim Arapima bilo je duboko ukorijenjenih i tradicijom prenošenih razlika, koje bi se na oko činile neznatnima, ali su tvorile gotovo nepremostiv jaz i bile uzrokom stoljetne mržnje. To je bilo razlikovanje arapskih plemena po podrijetlu na dvije velike grupe: Kaisite i Kelbite. Samo vanjski poticaji ili jaka vladarska ruka bi ih mogla prisiliti, da se na neko vrijeme slože. Inače su se međusobno borili i zatirali. Tako je i pirenejski poluotok u prvih pet desetljeća po Tarikovoj invaziji bio ogromno bojište, na kojem su se o vlast borili i na vlasti izmjenjivali Kaisiti i Kelbiti, tražeći u borbi saveznika kod ostalih slojeva pučanstva. Trebala je jaka ruka, da učini kraj tim borbama, ali ne radi toga, što bi sebi bila mogla izvojevati posluh i naložiti strankama mir, nego samo zato, što su i Kaisiti i Kelbiti, a i Berberi, da o drugima i ne govorimo, zazirali od gospodara, ljubeći slobodu nada sve. Kad je dakle Abderrahman I. iz kuće Omajada osnovao u Andaluziji novu državu, naišao je svagdje na otpor i konačni uspjeh Omajada, da su se održali i učvrstili, imade se pripisati tomu, što je taj otpor izbijao pojedinačno: dok se jedan dio države pobunio, ostali su mirovali i uživali u prirodnom bogatstvu zemlje. Emiri su uvijek mogli izigravati jedne nezadovoljnike proti drugima, ali nijesu se mogli pouzdati ni u koga osim brojnih pristaša svoje obitelji i još brojnijih svojih štićenika (klijenata), premda su i ovdje u više navrata izbijale urote manjega značaja. Zato su već prvi Omajadi uzimali čete plaćenika. Bilo je tu zarobljenika iz kršćanskih zemalja, Berbera iz Afrike, a i crnaca. S vremenom organizirali su emiri dva korpusa svoje tjelesne straže, bolje reći plaćene stajaće vojske: kršćansko-slavensku i afričko-berbersku. Te pouzdane čete bile su nagrađivane darovima i častima, što je opet davalo poticaja obim korpusima, da se međusobno natječu u revnosti i pouzdanosti. To se suparništvo vremenom izrodilo u duboku mržnju. Kraj jednake vještine u bojnom umijeću Slaveni bili su kulturniji od divljih Berbera. Zato su bili bliži i draži visoko profinjenim vladarima, koji su im iz toga razloga i radi njihovih vanrednih sposobnosti često povjeravali najviše vojničke i civilne službe na dvoru. Berberi su Slavenima zavidali taj položaj i duševnu nadmoć to više, što su ih ipak smatrali nižima od sebe: ta Slaveni bili su nevjernici ili su bar tek prije kratkoga vremena prešli na islam, dok su Berberi bili fanatični privrženici Prorokovi. Slavene su mrzili i Arapi ponosni na svoje pređe, koji su bili bliži ili dalje srodnici Muhamedovi ili su makar samo sudjelovali u slavnim događajima početaka islama. Oni su Slavene ne samo mrzili, nego i prezirali.

To je stanje potrajalo sve do Almanzora. U ono je doba već uspjelo bilo vladarskom apsolutizmu Omajada, da upokori ili istrijebi ponosnu i nepokornu aristokraciju i da asimilira razne elemente svoje države. Potomci Gota, Rimljana i Ibera, koji su kroz dugi niz generacija pripadali islamu i prigrlili arapski jezik i kulturu, stopili su se pomalo u jednu narodnosnu cjelinu s potomcima pridošlih Arapa i Berbera; tvorili su jednu prilično jedinstvenu vladajuću kastu, koja je bila nosiocem profinjene kulture. Bilo je dašto razlika, ali te nijesu više bile od veće važnosti. U jednom jedinom pitanju dolazilo je među njima do većih protivština: jedni su bili za vjersku snošljivost, a drugi žestoki fanatici. Vjerski fanatizam crpao je uvijek novu hranu iz Afrike, i to ne samo u pogledu teorije, već i time, što su iz Afrike u Andaluziju neprestano dolazili novi doseljenici, Berberi, koji su bili glavni nosioci fanatizma. Proces asimilacije tih došljaka nije napredovao jednako brzo kao što je stizavao novi priliv. Takvo stanje stvari moralo je u danom času da uznapreduje tako daleko, da stavi u pitanje samu visoku obrazovanost i

[6] Podaci, koji se dalje navode, proširuju Mažuranićeve bilješke prema djelima Dozy-a i Müllera (Der Islam), a na nekim mjestima dodao sam neke podatke, koje sam našao u bogatoj knjižnici Bibliotheque Nationale u Parizu, kad sam po Mažuranićevim uputama tražio trag drevnoga slavenskoga književnika Habiba.

kulturu, što su cvale u državi Omajada. Već sam vjerski fanatizam nije pogodovao lagodnom životu kalifa i mogućnika, koji je život bio neka potrebna predpostavka za napredak pjesništva, znanosti i umjetnosti. K tomu se desilo, da su novo pridolazeći Berberi bili vrlo primitivni, upravo divlji, te ne samo, da nijesu imali razumijevanja za kulturu, koju su nalazili u zemlji, već su upravo mrzili sve one, koji su im se poradi profinjenosti i znanja činili nadmoćnima. Almanzor je sam u velikoj mjeri ubrzao taj razvoj, jer je doveo još veći broj Berbera, koji su mu bili potrebni za ojačanje i čuvanje njegove moći. Dok je u političkom pogledu vladao u zemlji red, pogibao je bila samo latentna. Ali kad je nestala jaka ruka Almanzorova i kad je nastao nered, zemlja se podijelila na dva tabora. Kulturni elementi, koji su do tada vladali državom, odmah su vidjeli, da im prijeti ozbiljna pogibao. Zato — kraj svega partikularizma, koji se u tim borbama očituje — vidimo, da se pred zajedničkom pogibli ujedinjuju stranke, koje su do sada bile u nekoj suprotnosti. Pristaše dotadašnje kalifske kuće, koji su pomagali svrgnuti Almanzorovog sina, bore se zajednički s Amiridima. K njima pristupaju Slaveni, od kojih su jedni vezani vezom klijentele s dinastijom Omajada, a drugi s domom Almanzorovim. No nije samo vez klijentele tu odlučivao, nego i okolnost, da su Slaveni bili na istom stepenu prosvjete i profinjenosti kao i njihovi saveznici. Zato Mažuranić s pravom ističe okolnost, da »su slavenski emigranti u Španiji sveudilj bili elemenat prosvjetni«.[7] No nekulturni bili su brojno jači i mogli su svoje sile sveudilj obnavljati pojačanjima iz Afrike, pa su zato nakon kratkoga vremena potisli svoje protivnike i ovladali cijelom zemljom.

Emir Hakam (796.—822.) prvi je uveo Slavene u većem broju kao svoju tjelesnu stražu. To pada u doba, kada su Franci za Karla Velikoga u više navrata opustošili Posavsku Hrvatsku. Zvali su te stražare, slavenske i druge, nijemima, jer nijesu znali arapski. Ali vidjet ćemo, kako su Slaveni brzo stupili u kolo arapske književnosti. Bilo ih je za Hakama možda 1000—2000. Nasljednici Hakamovi povećavali su sve više broj Slavena na dvoru. Znade se prema vjerodostojnim izvorima, da je za vlade Abderrahmana III. bilo u samoj Kordovi do 13.750 Slavena. Bili su ponajviše vojnici, tjelesni stražari i dvorski službenici te su mnogi između njih dospjeli do visokih položaja. Bilo je Slavena i u službi drugih mogućnika po čitavoj državi. A bilo ih je sigurno nešto malo i u slobodnim zvanjima.

[7] Mažuranić, Dodatci, str. 49. — U daljem izlaganju navest ću primjere visoke kulture nekih Slavena.

Prvi od imenom nam poznatih Slavena je Badr ili Bedr. Dospio je za emira Abdalaha (888.—912.) poradi svojih sposobnosti do visokoga ugleda. Abdalah je za vrijeme svoje vlade morao neprestano ratovati s buntovnicima. Badr, koji je bio već 902. jedan od najvidjenijih časnika, odvratio je okrutnoga Abdalaha, te nije dao ubiti odličnoga jednoga taoca, sina vođe pobunjenih Arapa. Taj diplomatski potez imao je za posljedicu, da su buntovni Arapi priznali vrhovnu vlast Abdalahovu. Od tada počima (po Dozy-u) nova era ojačanja vladarske moći, a to treba pripisati mudrim savjetima Badra, koji je i dalje ostao poštenim savjetnikom sumnjičavom i okrutnom Abdalahu. Bio je prokušani vojskovođa, a gdje nije bila na mjestu sila, tamo je umio pregovorima svladati zaprijeke i upokoriti buntovnike. Badr je pazio, da se ne krše ugovori i dana obećanja.[8] I nasljednik Abdalahov, mladi Abderrahman III., najveći vladar iz dinastije Omajada, zadržao je Badra kao svoga doglavnika, pače uzvisio ga je na čast hadžiba.[9] Prirodno je, da je Badr u svom visokom položaju nastojao oko toga, da što više svojih suplemenika dovede u zemlju i što bolje smjesti. Možda se — kraj vrijednosti i sposobnosti Slavena — imade i tomu pripisati, da je za Abderrahmana III. broj Slavena u Kordovi tako porasao. Abderrahman morao se na početku svoje vlade boriti s mnogim teškoćama, ali »moćna ruka Badrova sve je učvrstila«.[10] Sve do svoje smrti (921.) upravljao je Badr državom mjesto mladoga vladara. Među njegovim vojnim uspjesima spominje se osvojenje Ecije od ustaša (912.) i dvostruka pobjeda nad Leoncima kod Matonije (918.).

Iza Badrove smrti Abderrahman je vladao sam, ali je zadržao u visokoj cijeni svoje Slavene i znatno je povećao njihov broj. On ih obasipava darovima i milostima. Slaveni živu u sjaju, imadu svoje palače, svoj harem, svoje robove. Razumije se, da takva milost nije bila u volji berberskoj straži, a još manje arapskim velmožama. To je nezadovoljstvo izbilo i dovelo do kobnih posljedica, kad je Abderrahman skupio veliku vojsku od 100.000 ljudi, da njom udari na kršćane, i zapovjedništvo nad tom vojskom (i sam je bio pošao s vojskom

[8] V. o tom karakterističnu zgodu: Dozy, Geschichte der Mauren in Spanien, I, str. 458. s.

[9] Hadžib znači zapravo »vratar«, ali to je u Andaluziji naslov prvoga ministra, velikoga vezira. Na hrvatskom i bosanskom dvoru bio je vratar također veledostojnik; ispor. Mažuranić, Prinosi, p. r. vratar.

[10] Histoire de l'Afrique et de l'Espagne intitulée Al-Bayanol - Mogrib, traduite et annotée par E. Fagnan, II, str. 371.

kao vrhovni zapovjednik) predao Slavenu Nadždi, generalu tjelesne straže. To je u najvećoj mjeri ozlovoljilo arapske vitezove, ali Abderrahman, koji je 929. uzeo naslov kalifa, bio je previše moćan, a da bi se usudili otvoreno ustati proti njemu. Po dogovoru oni su se u boju s kršćanima kod Simancasa nakon mlitave borbe počeli povlačiti, a to su kršćani izrabili i izvojevali sjajnu pobjedu, nakon koje je skoro slijedila nova pobjeda kod Alhandege (939.). Nadžda pade junački u boju, a Abderrahman jedva iznese živu glavu. Nesloga kršćana iza polučenih pobjeda spasila je Andaluziju od većih nedaća, a Abderrahman je naskoro slavio nove pobjede i nadalje cijenio svoju slavensku stražu, kojoj je broj stalno povisivao. Jednako je cijenio Slavene njegov sin i nasljednik Hakam II. Bio je to učen čovjek, prijatelj znanosti. Bio je priznati historičar i napisao je povijest Španije, koja se izgubila. Na njegovom dvoru bili su osobito čašćeni pjesnici i učenjaci, a njegova golema knjižnica obuhvatala je po kazivanju 600.000 svezaka i bila je od neprocjenjive vrijednosti.[11] Prva zapovijed Hakamova po nastupu vlade bila je, da se poveća glavna mošeja u Kordovi, a taj je posao povjerio svomu klijentu i visokom službeniku dvorskomu, Slavenu Džafaru. Džafar ibn Abderrahman Saklabi Nasiri,[12] kojega Al-Makkari često spominje pod imenom Džafar Saklabi bio je u isto doba upravitelj velikih zaklada za potporu bolesnika, a dvije godine kasnije (963.) imenovan je hadžibom. Džafar je dovršio mošeju, što svjedoči napis na mihrabu, najljepšem uresu toga sjajnoga spomenika arapske arhitekture.[13] Slaveni su u doba Hakama po svjedočanstvu arapskih historika, koji im nijesu osobito nakloni, »vladali poput gospodara« na dvoru i »tvorili su najsjajniji i najpouzdaniji elemenat za obranu carstva«. »Kalifi su nastojali, da ih sakupe u velikom broju; En-Nasir (Abderrahman III.), a po tom El-Hakam učinili su ih svojim pouzdanicima«.[14] Ali visoke časti i moćna zaštita vladara činila je Slavene katkada obijesnima, te su nam izvori sačuvali pojedine zgode, gdje su stanovnici iznosili tužbe proti slavenskim eunusima i stražarima.[15] Tako je vladanje Slavena bilo uzrokom njihove opće neobljubljenosti, poradi koje je Almanzor — kako ćemo odmah vidjeti — lakše uspio u svojim osnovama.

[11] Scott, History of the Moorish Empire in Europe, I, str. 673., III, str. 522, gdje radi uporedbe navodi, da je 400 godina kasnije knjižnica francuskih kraljeva brojila samo 900 svezaka.

[12] Pridjevak Nasiri imao je Džafar bez sumnje kao klijent preminuloga kalifa Abderrahmana III., koji je imao nadimak En-Nasir.

[13] Histoire de l'Afrique etc., l. c., I, str. 385.—388.; Dozy, Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne, 3 izd., II., str. 434. — Dio mošeje, koji je sagradio bio Hakam, smatra se najljepšim. Ispor. Müller, Islam, II, str. 540. s.

Imao je Hakam jednu slabost, a to je bila ljubav prema sinu mu Hišamu, kojega je dobio u poodmaklim godinama. Nastojao je, da sinu pribavi vladu poslije svoje smrti, koju je imao skoro očekivati. Kada je Hakam umro, bilo je Hišamu tek 10 godina. Na dvoru bile su dvije stranke. Vezir Moshafi. i dvorski meštar Ibn Abi Amir, koji se kasnije proslavio pod imenom Almanzor, podupirali su mladoga Hišama, jer bi tada mogli oni sami vladati uz pripomoć Hišamove matere, za koju se sve više govorilo, da je ljubovca stasitoga Ibn Abi Amira. No i Slaveni htjeli su izrabiti priliku i postaviti za kalifa onoga, koji bi njima prepustio vlast. Vođe Slavena bili su tada eunusi Fajik, nadzornik garderobe i Džaudhar, veliki meštar sokolara, te drugi dvorski meštar Dorri, koji je ujedno bio zapovjednik grada Baeze. Džaudhar i Fajik zaključiše, da proglase kalifom (u skladu s propisima korana) brata Hakamova Mogiru. Ali Moshafi i Almanzor radili su brže od Slavena. Moshafi ih zavede tobožnjim pristajanjem uz njihove namjere, a Almanzor dade Mogiru pogubiti. Na to su se Slaveni morali pokoriti. Hišam bude proglašen kalifom. Almanzor znao je lukavim spletkama pomalo svu vlast prikupiti u svojim rukama. Novcem i obećanjima uspjelo mu je nagovoriti 500 oružanih službenika Džaudhara i Fajika, da stupe u njegovu službu. Džaudhar je mislio ojačati svoj položaj, ako zaprijeti ostavkom i zamoli, da smije ostaviti dvor. Ali ostavka bude prihvaćena. Time ogorčeni Slaveni stali su glasno rogoboriti i psovati i Moshafi-a i Almanzora. Dorri, koji se u tom osobito isticao, bude optužen zbog nekih zloporaba i u svađi s Almanzorom ubijen. Fajik bude prognan na Baleare, gdje je skoro umro, a njegovi pristaše bili su radi raznih zloporaba kažnjeni, što su Kordovanci s veseljem pozdravili. Almanzor je pobijedio, ali još uvijek je bila jaka protivna stranka. Džaudhar zasnovao je novu zavjeru, kojoj je bio cilj umoriti Hišama i proglasiti kalifom drugoga člana vladarske dinastije, Abderrahmana. Sam Džaudhar

[14] Histoire de l'Afrique etc. l. c., II., str. 430. — O udjelu Slavena u kulturnom životu Andaluzije ispor. dalje kod opaske 26.—31.

[15] Ibid., II., str. 430. i 481. s., koje zgode su spomenute i u Dozy, Geschichte der Mauren in Spanien, II, str. 84. i 158.

imao je za jedne audijencije umoriti Hišama, ali je u samom činu izvedenja bio spriječen. Sada je Almanzoru bilo lako urotnike privesti kazni. Pretendent Abderrahman bude smaknut, a sigurno je i Džaudhar zaglavio tom zgodom. Od tada vladao je Almanzor nesmetano do svoje smrti u svojstvu hadžiba. Mladoga kalifa odijelio je od svijeta i nije dao, da se uzgaja u ratničkim i državničkim vrlinama, već ga je zabavljao mekoputnim igrama. No zato je sam Almanzor pokazao toliko vladalačkih sposobnosti, da je obnovio slavno doba Abderrahmana III., pače ga natkrilio nebrojenim pobjedama. No da učvrsti svoju vlast, uklanjao je s uplivnih položaja članove odličnih porodica arapskog i sirskog podrijetla pa ih je zamjenjivao ljudima, koji su sve imali zahvaliti njemu. On je znatno povećao u Andaluziji broj afričkih Berbera, koji su tvorili jezgru njegovih četa. Ali i Slaveni činili su mu se potrebnima te je no novo uredio i organizirao slavensku tjelesnu stražu, koja je — razumije se — bila njemu odana. Znamo, da je za njegova života zapremao visoko mjesto Slaven Vadih, koji je s uspjehom vojevao u Africi i Španiji i napokon postao 999. namjesnikom u Mauretaniji sa sjedištem u Fesu.

Almanzorov sin Abdelmelik imao je sposobnosti, da nastavi djelo svoga oca. Ali kad ga je nakon njegove prerane smrti zamijenio nesposobni brat Abderrahman, započeše nemiri. Almanzorova porodica, Amiridi, imala je veliki broj neprijatelja, a tome se pridružilo opće nezadovoljstvo s vladanjem Abderrahmanovim. Brza propast Almanzorove obitelji može se pripisati reakciji kulturnoga arapskoga elementa, uz koji su u tom pogledu prianjali također Slaveni, proti vladi neuljuđenih berberskih pridošlica, koje je Almanzor uzdizao bio. No Berberi bili su već odviše brojni. Oni su bili jednako jaki kao i njihovi protivnici pa su u nastalim nemirima nadvladavali čas oni, čas opet Slaveni. Neredi počeli su time, što je Abderrahman uzbunom svrgnut i umoren. Buntovnici proglasiše kalifom Muhameda, jednoga od praunuka Abderrahmana III. No primjer Almanzorov djelovao je tako, te su mnogi od moćnih zapovjednika mislili, da zapreme njegovo mjesto. Možda se takvim mislima bavio također najmoćniji Slaven Vadih. On drži čas s novim kalifom, čas opet ruje proti njemu. Muhamed, prozvan Mahdi, poštedi život dotadanjem kalifu, slabomu Hišamu, i dade ga samo zatvoriti, ali svijetu objavi, da je Hišam umro, i dade tobožnje njegovo truplo svečano sahraniti. Mahdi, koji je Vadiha učinio svojim hadžibom, morao je braniti tek stečeno prijestolje. Više puta ga je ostavljala sreća, da mu se onda opet vrati. Potisnuti Berberi pozvali su u pomoć kršćane, ali i Mahdi dobio je pomoć od kršćana. Vadih je kao hadžib bio svemoćan, postavljao je na sva viđena mjesta svoje zemljake. Napokon smislio je, da upropasti samoga kalifa. Mnoge njegove pristaše namjerice je ozlovoljio svojim postupkom, a pomoćne kršćanske čete udaljio je iz Kordove. Napokon je izveo iz tamnice mrtvim proglašenoga Hišama, kojega je uznemireni i građanskim ratom izmučeni puk pozdravio kao spasitelja. Mahdi-a sasjekoše Slaven Ambar i njegovi drugovi. Hišam pak potvrdi Vadiha u časti hadžiba. Vadih pođe u pokrajinu, da pokori neprijatelje, a obranu Kordove povjeri Slavenima Zahoru i Ambaru. No Vadihov položaj slabio je iz dana u dan. Zamjeravalo mu se, što je predao kastilskom grofu Sanču mnoge pogranične gradove kao ustup za ukazanu mu pomoć. Mnogi su se opet našli povrijeđeni time, što je Vadih postavljao same Slavene za upravitelje najznatnijih gradova. Kada je Vadih vidio, da je premoć na strani Berbera, stupi on u pregovore s njihovim vođom Solimanom. No tada buknu razdor među Slavenima. Oni napadoše Vadiha radi izdaje i sasjekoše ga (1011.). Kod toga se spominje kao kolovođa Slaven Ibn Abi Vadâ. On je još dugo nastavio obranu Kordove proti Berberima, ali usuprot junaštva slavenskih četa i velikih žrtava svega stanovništva nije mogao održati grada već je nakon žestokih bojeva podlegao premoći afričkih četa Solimanovih. Sjajna Kordova postade žrtvom pljačke i paleža (1013.) i nije nikada više dostigla svoj dotadanji sjaj. Bijesni Berberi nijesu štedili nikoga. Kalifu Hišamu zameo se tom zgodom svaki trag. Vjerojatno je, da je i on ubijen. Još nekoliko godina uzdizale su razne stranke pojedine članove obitelji Omajada na čast kalifa, ali nijedan od njih nije dugo nosio te časti. Andaluzija bila se raspala na veći broj nezavisnih državica, kojima su vladali pojedini mogućnici i nekadanji vojskovođe kalifovih četa. Među njima bio je izvjesni broj Slavena. Slavenske čete povukle su se kod rasula države u većim odjelima prema istočnoj obali. To kao da također podupire Mažuranićeve tvrdnje o podrijetlu tih Slavena: nastojali su oni, da budu uz obalu svoje nove postojbine, i to uz onu obalu, koja je bila u prometnoj vezi s jadranskim žalom. Sigurno su se tamo, uz more, bolje osjećali oni, sinovi najboljih pomoraca svijeta, a da je tomu doista tako bilo, svjedoče primjeri Mudžahida i Kairana. Tako su uz istočnu obalu Andaluzije nastale državice slavenskih mogućnika: Lerida, Tortosa, Valencia, Denia, Murcia i Almeria postale su male prijestolnice. Ondje su neki od tih slavenskih knezova gojili na svojim dvorovima znanost, književnost i umjetnost, te Mažuranić zgodno citira Müllera (Der Islam, II., str. 581. i 604.), koji život na malim dvorovima slavenskih i arapskih mogućnika u Andaluziji XI. stoljeća. uspoređuje s medicejskim razdobljem u Italiji.

Jedan od najmoćnijih slavenskih knezova bio je Kairan, rodom iz Dalmacije. Bio je klijent Almanzorov, koji ga je postavio namjesnikom u Almeriji. Godine 1010. sudjelovao je u uroti proti Mahdi-u i pomogao je uspostaviti vlast Hišama II. Nakon pada Kordove pobjegao je i skoro poginuo u borbi s Berberima, koji su ga proganjali No skoro se oporavio od zadobivenih rana, sakupio oko sebe mnogo Slavena i Andalužana i osvojio svoju staru državinu Almeriju. Tamo je opremio brodovlje i pošao u susjednu Afriku, gdje je potražio proti Solimanu saveznika. To je bio Ali Ibn Hamud, koji je kao potomak prorokov bio u neku ruku legitimiran za pretendenta na kalifat. Ali i Kairan, kojega opetovano hvale kao vrsnoga vojkovođu, potukoše zajednički Solimana. Soliman bude pogubljen, a na nagovor Kairanov postade Ali kalifom (1016.). No doskora je novi kalif odviše osilio, a Kairan želio je imati puko oruđe u osobi kalifa. Kad je Ali htio Kairana udaljiti iz Kordove i poslati na njegovo staro službeno mjesto, u Almeriju, okrene Kairan oružje proti dosadanjem savezniku i sakupi proti njemu veliku vojsku, da uspostavi kalifat Omajada. Zapravo je Kairan tražio osobu, koja bi kao kalif prepustila svu vlast njemu. Po njemu uzdignuti kalif[16] Abderrahman IV., praunuk Abderrahmana III., potvrdi ga u časti hadžiba. Ali kad se i on osilio. ostavi ga Kairan i dade ga na bijegu ubiti (1018.). Po tom je Kairan mirovao nekoliko godina vladajući u Almeriji i Murciji, no 1021. vidimo ga opet, da pomaže pretendenta Jahju proti kalifu Kasimu. Borbe o kalifat trajale su dalje, ali one su se u glavnom ograničavale na borbe oko prijestolnice. Kordovanci gledali su, kako se svake godine izmjenjuju kalifi svršavajući obično smrću nakon kratkotrajnog sjaja. Kad su im te borbe dodijale, pozovu (1026.) Kordovanci iskusnoga Kairana i najmoćnijega slavenskoga kneza, Mudžahida iz Denije, da učine red. Oni se istina odazvaše pozivu, ali stanje je bilo preteško, a osim toga nijesu si međusobno dosta vjerovali. Zato napuste brzo svoju misiju i vrate se, najprije Kairan, a onda Mudžahid, u svoje državice, ostavljajući Kordovu na udaru daljim nemirima. Kairan umre 1028., a naslijedi ga u Almeriji i Murciji rođak njegov Slaven Zohair, kojemu je bio desnom rukom hrabri vojskovođa i zapovjednik slavenske konjice Hodhail. Zohair je već 1020. vladao u Murciji (valjda kao zamjenik Kairanov) te mu je tada kalif Kasim dao još gradove Jaen, Calatravu i Baezu. On je bio dovoljno moćan, te se nije pokorio nekomu lažnomu kalifu Hišamu (1035.) uz kojega je pristala gotovo čitava zemlja, a osobito većina slavenskih generala i mogućnika. Zohair je pače potukao čete, koje su ga trebale upokoriti. On je bio kulturan i plemenit čovjek te je gostoljubivo puštao političkim bjeguncima iz Granade, da se sklone u Almeriji pred progonima hirovitoga granadskoga vladara Badisa. Taj mu je to zamjerio i dao ga je usred mira oružanom silom izdajnički napasti i ubiti zajedno s Hodhailom. Zohair nije ostavio nasljednika. Almeria bila je u ona doba najbogatija luka Andaluzije,[17] pa je radi njenog posjeda došlo do borbe između gospodara Valencije i već spomenutoga Slavena Mudžahida. Kao što to često biva, borba svršila je u korist trećega.

I Valencia je prigodom raspada najprije dobila vladaoca slavenske krvi. Tamo su se u vladi brzo izmijenili Slaveni Mobarak i Mozafar, pa onda Lebib, koji je ujedno bio gospodarom u Tortosi, dok nije 1021. izvikan vladarom Almanzorov unuk Abdalaziz. U Tortosi vladali su Slaveni još duže vremena.

Razumije se, da je Slavena bilo također na dvorovima i u vojskama neslavenskih knezova. Što bliže k istočnoj obali, bilo ih je sve više. Velik broj nalazio se u Malagi, gdje je vladala berberska dinastija Hamudita s naslovom kalifa. Slavenski general Nadža bio je namjesnik kalifa Idrisa I. u njegovoj afričkoj državi. Kad je Idris I. umro (1039.), imao ga je naslijediti njegov najstariji sin Jahja. Nadži nije to bilo po ćudi, jer je uz Jahju pristajala berberska stranka, a možda je već tada mislio na to, kako bi izazvao nered i uz pomoć svojih zemljaka sam postao vladarom. On proglasi u Africi kalifom Jahjina bratučeda Hasana i doplovi s jakom mornaricom[18] pred Malagu. Jahja pobježe, bude pod izlikom pomilovanja domamljen natrag u Malagu i ubijen (1039.). Kad je pak Hasana njegova vlastita žena, sestra umorenoga Jahje, otrovala, dade Nadža ubiti maloga sina Hasanova i zatvoriti Hasanova brata Idrisa u tamnicu te se sam proglasi vladarom (1041.). Berberi su ga vrlo nerado priznali i samo su čekali zgodan čas, da ga zbace. Da poveća svoju državu, provede Nadža vojnu na Algeziras, ali već u prvim okršajima opazi

[16] Ali-a ubiše tri Slavena iz njegove vlastite palače, nekadanji klijenti Omajada.

[17] Müller, Der Islam, II., str. 583.

[18] Već sam više puta spomenuo, da su Slaveni bili začetnici pomorskih ekspedicija. Nije li tu bila odlučna njihova prirođena sposobnost za pomorstvo?

on mlakost Berbera. Zato odluči vratiti se u Malagu, da najopasnije svoje protivnike makne s puta, a druge upokori darovima. Ujedno je namjeravao povećati slavenske čete i posve se okružiti pouzdanim svojim zemljacima. Ali njegovi neprijatelji saznadoše za to i na putu ga ubiše (1043.), a i u Malagi pogubiše više njegovih ljudi. Ostali Slaveni pobjegoše kojekuda iz straha pred progonima.

Sve te male državice u Andaluziji bile su kratkoga vijeka, a može se reći da su državice slavenskih vojskovođe brže nestajale od drugih, berberskih i arapskih. Razlog tomu lako je naći: prošla su vremena velikoga sjaja i Andaluzija nije više u tolikoj mjeri privlačila naše pređe. Nije više bilo moćnih kalifa iz kuće Omajada, koji su nastojali pribaviti si što sjajniju stražu i izabrano dvorjanstvo. Broj se Slavena nužno svakim danom smanjivao. No još godine 1090. prati granadskog emira slavenska straža, sjajno opremljena. Kad su Andaluziju osvojili berberski Almoravidi, započelo je doba fanatizma i nesnošljivosti: Slavenima nema više mjesta u Andaluziji.

Tek jedan je slavenski vojskovođa uspio utemeljiti državicu, koja je potrajala ne samo više decenija, već skoro čitavo jedno stoljeće. To je bio već više puta spomenuti M u d ž a h i d ili Modžehid,[19] vladar u Deniji. Dozy i Müller zovu ga najvećim pomorskim gusarom onoga doba. Bio je klijent velikoga Almanzora (odatle mu pridjevak Al Amiri), koji ga je dao poučavati u nauci korana, u arapskom jeziku i književnosti. U tom je znanju tako napredovao, da je smatran učenim čovjekom, a bio je prijatelj i zaštitnik znanosti i učenjaka. Odlikovao se već u mladosti ponositošću i smjelošću. Iza propasti dinastije Amirida pošao je na istočnu obalu i osnovao sebi samostalnu državu u Deniji, odakle je zagospodovao Balearima. Denia bila je u ono doba cvatući lučki grad sa nekih 50.000 stanovnika. Za 30-godišnjega svoga gospodovanja plijenio je po cijelom zapadnom dijelu Sredozemnoga mora, te se kršćani nijesu usuđivali ploviti debelim morem, već samo uz obale. Godine 1012. zaleti se Mudžahid na svom gusarskom pohodu do Pize i opljačka ju do temelja.[20] Nekoliko godine kasnije opremi Mudžahid mornaricu od 120 lađa, većih i manjih, s velikom oružanom silom (samih konjanika bilo je 1000) i koncem ljeta 1015. osvoji otok Sardiniju. Tamo dade poubijati svu silu kršćana. Ali u to se složiše kršćanski pomorski gradovi i sakupiše jaku mornaricu proti Mudžahidu. Mudžahidovu ponosnu mornaricu uništi dijelom oluja, dijelom ju kršćani pobiše, a Mudžahid morao je sa žalošću gledati propast svojih.[21] Tom su mu zgodom zarobili kršćani brata i sina, kojega je kasnije iskupio. I iza te zgode ostao je Mudžahid strah i trepet pomoraca.[22] Njegova je junačka pojava opjevana u staroj talijanskoj pučkoj književnosti pod imenom »Mugeto«. Vidjeli smo gore, kako je Mudžahid u zajednici s Kairanom bez uspjeha kušao da uvede red u Kordovi i kako je vodio borbu za posjed Almerije nakon smrti svoga suplemenika Zohaira. Inače se on malo brinuo za prilike u Andaluziji. Na Balearima bio mu je namjesnikom njegov sinovac A b d a l a h, a kasnije klijent njegov Al Aglab. Dozy veli za Mudžahida, da je bio jednako glasovit po svojim junačkim pothvatima kao i po tom, što je štitio i unapređivao znanost. Na njegovom dvoru bilo je vazda učenjaka i pjesnika, s kojima se mnogo družio i vodio s njima rasprave o književnosti. Nekoji od tih učenjaka poznati su nam po imenu.[23] Plemenitost srca Mudžahidova i naklonost prema književnicima vidi se iz crtice, koju Mažuranić donosi u Dodatcima (str. 49.): Na glas o velikoj slavi arapskoga filologa Abu Galiba poslao mu je Mudžahid tisuću zlatnika, konja i počasno odijelo, da ga skloni, neka mu posveti neko svoje znanstveno djelo. Abu Galib odklonio je dar riječima: »Napisao sam djelo svoje, da pomognem čovječanstvu, a da ime moje postane besmrtno. Zašto da ga okitim tuđim imenom i tomu imenu namaknem slavu?« Mudžahid je pohvalio tu izjavu i podvostručio dar. Na tu zgodu, koja najbolje prikazuje visinu i profinjenost tadanje kulture u Andaluziji, nadovezuje s pravom Mažuranić: »Doista gest je to viteza, a ne obična gusara.« I sin mu A l i I b n M u d ž a h i d, koji ga je po njegovoj smrti (1044.) naslijedio u već poodmakloj dobi (u vojni na Sardiniji bio je zarobljen, dakle ni onda nije bio malo dijete), ljubio je također znanost. Bio je poput oca darežljiv prema učenjacima i pozivao ih k sebi iz bliza i iz daleka. Ali uzeo je ponosni nadimak Ikbal ad Daula (sreća dinastije) i stupio je u rodbinske veze s Moktadirom, vladarom Saragosse. Ali ovaj je usuprot rodbinskih veza navalio na Deniju i protjerao odanle Mudžahidovu obitelj (1076.). Ali se sklonio u Alžir (Bougie). Po nekim drugim izvorima vladao je u Deniji još unuk Mudžahidov A b u A m i r te je tek on protjeran s vlade 1086. Još se Mudžahidov rod držao neko vrijeme u tvrđavi Segura, koja je ležala na strmoj nedohodnoj pećini. Tu je živio sin Ali ibn Mudžahida S i r a d ž - a d - d a u l a, a po njegovoj smrti njegova malodobna djeca.[24] A još duže držao se je zadnji ostatak Mudžahidove države: Nasir-ad-daula M o b a š i r, kojega je Ali ibn Mudžahid postavio namjesnikom na Balearima. Nakon osvojenja Denije on se proglasio samostalnim. Godine 1113. sklopila je Pisa savez s grofovima od Barcelone, Montpelliera, Narbonne i drugima, da vode rat proti njemu. Napokon je i taj zadnji Slaven ubijen godine 1115.[25]

Evo to je bila velika politička uloga Slavena u Andaluziji. Slaveni ratnici i državnici, posjednici sjajnih palača i mnogih robova, oni su u vanjskom pogledu bili posve jednaki najodličnijim Arapima iz starih aristokratskih rodova. Već sam više puta spomenuo zavist i mržnju Arapa i Berbera prema Slavenima. Slavene se preziralo i grdilo. Sigurno ih se u mnogo čemu izvrgavalo i ruglu. I ako u sjajnim službama, većina je od njih bila roblje ili bar klijenti, a mnogi su bili eunusi. Zlo vladanje jednoga dalo je povoda grdnjama na sve. Slaveni su se branili od napadaja, vraćajući milo za drago. Nije li sasvim naravno, da se jedan između njih sjetio, da u obranu svojih suplemenika napiše knjigu. Ta bilo je među Slavenima dosta prijatelja književnosti i umjetnosti, kao što smo to vidjeli i kod Abu Džafara i Mudžahida, a mnogi od njih su se baš posvetili književnosti. Poznato nam je ime F a t i n a, slavenskoga književnika, koji je ušao u milost svoga gospodara Almanzora time, što je znao vješto disputirati. Njemu nije bilo premca, kaže Al-Makkari, u poznavanju arapskoga jezika. Bio je veliki ljubitelj knjiga te je iza njegove smrti (1029.) nađena i prodana sjajna zbirka skupocjenih knjiga.[26] Pitanje je, je li imao liječničkoga znanja onaj »V a s i h Sclavonius, pedisequus Amiridarum«, koji je izliječio — »oživio«, kaže nam izvor — nekoga Hišama.[27] Svakako je pojava učenih i peru vještih Sakaliba činjenica, o kojoj su nam mnogi izvori sačuvali glas. Literarni historik arapske Španije Pons Boigues veli o tom: »Almanzor imao je velik broj njih (Slavena), koji su, premda su u istinu bili robovi,[28] nerijetko posjedovali velika bogatstva, držeći druge robove u svojoj službi i uživajući prostrana zemljišta. Nekoji od njih zauzimali su visoke službe u državnoj upravi, drugi su se posvetili g o j e n j u k n j i ž e v n o s t i, pišući znatna (notables) djela, bilo pjesnička, bilo historička.[29] Al-Makkari pak kaže, da su Slaveni gojili književnost i znanost s najvećim uspjehom i da je Ibn Hajan sačuvao imena više njih, koji su se istakli književnim djelima raznih vrsti.[30] Možda je Slaven bio i N a ž m al-Vasif, klijent Omajada, književnik i pjesnik, jer i o njem govori slavenski književnik Habib.[31] O samom Habibu raspravljao je iscrpivo Mažuranić, na čije zanimive izvode upućujem,[32] pa ću samo navesti, da Habiba spominju Ibn al Abbar[33] i Al-Makkari[34] i da gotovo suglasno navode naslov njegova djela: »Da se uvjere i pobijede oni, koji ne priznaju vrline Slavena«. Mažuranić zaključuje, da je Habib napisao knjigu na obranu svojih suplemenika od napadaja i kleveta zavidnih Arapa i Berbera, pa da je u njoj naveo sve, čime su se mogli Slaveni podičiti. Kako smo vidjeli, mogao je Habib dosta toga navesti u korist svojih ljudi.

Historija, baš kao i savremena kronika,

[19] Za potpuno ime ispor. dvije razne verzije: A m a r i, Bibliotheca arabo-sicula, str. 111., bilj. 4. Nadimci su mu bili: Abn al Džais (otac vojske) i Muvafak (Božji ljubimac).

[20] Je li Mudžahid sudjelovao kod saracenskoga pohoda na Pisu godine 1005? Ispor. Muratori, Rerum italicarum scriptores, VI., str. 107. 167.

[21] V. o toj zgodi karakterističan opis kod Mažuranića, Melek Jaša, str. 661. (po arapskom piscu Ad Dubbi-u).

[22] Muratori, l. c., str. 167., donosi vijest o dva dalja pohoda Mudžahida na Sardiniju godine 1030. i 1050., kada da je Mudžahid čak i zarobljen. Ispor. ibid. str. 294. i 315.

[23] Mažuranić, Melek Jaša, str. 660.

[24] Dozy, Geschichte der Mauren in Spanien, II., str. 343.

[25] V prikaz tih bojeva Muratori, l. c., str. 101. ss. te epski prikaz u stihovima ibid., str. 111. ss.

[26] Gayangos, I. c., II., str. 200.

[27] Dozy, Scriptorum Arabum loci de Abbadidis nunc primum editi, I., str. 278.: »revixit studio Wasihi«.

[28] Znamo, da su mnogi bili oslobođenici, klijenti.

[29] Pons Boigues, Ensayo bio-bibliografico sobre los historiadores y geografos arabigo espanoles, str. 114.

[30] Gayangos, l. c., II., str. 200.: »Ibnu Hayyán has preserved the names of several who distinguished themselves by their productions in various kinds of literature.

[31] Aben Al-Abbar, Tecmilah, ed Codera, Bibliotheca arabo-hispana, br. 1212.

[32] Dodatci, str. VI. ss. i 50. s.; Pozdrav bratski s Jadrana, str. 138.—143., Melek Jaša, str. 285. s., 663. ss. — Ispor. moj članak u »Savremeniku« za rujan-listopad 1927.

[33] Aben Al-Abbar, l. c., br. 89. i 1212. Oba ova mjesto upućuju na stariji izvor: Zahiru historičara Ibn Bassama († 1147.). Od 4 sveska toga djela tri su nam sačuvana u rukopisu. Bibliothéque nationale u Parizu posjeduje (Mss, arabes No. 3321—3323) jedan svezak u originalu, a dva druga u kopiji rukopisa, kojih se originali nalaze u Oxfordu i Gothi.

[34] Dozy-evo izdanje, II., str. 57.; Gayangos, l. c., II., str. 200.

bilježi samo najvažnije ili bar izvanredne zgode; njenom se oku izmiče svakidašnji život. A ipak taj svakidašnji život neznatnih ljudi pripravlja i stvara one sile, koje u danom času izbijaju u velikim historijskim događajima. Historija je zabilježila seobe onih plemena, koja su osvajanjem rušila stare države i osnivala nove. Ali prijašnja historiografija nije zapazila postepenu migraciju, koja je možda stvarala predpostavke za nastup ili bar za održanje osvajačkoga plemena. Kada dakle historik ne može više da prodre tajnu koprenu prošlosti, jer je zub vremena uništio veliki dio njegovoga dokaznoga gradiva, onda mu priskaču u pomoć etnograf i sociolog, a često mu kažu put. Ali i oni crpu odatle koristi. Tako je i postojanje i djelovanje slavenskoga življa u Andaluziji dragocjen nalaz za sociologa, jer zavređuje potanje izučavanje tema, kako se mogao jedan razmjerno malobrojni element držati na okupu u tuđoj zemlji i kako je mogao djelovati u toj zemlji i pojedinačno i kao grupa. Ali da se to potanje prouči, treba poći putem, koji je Mažuranić pokazao i rasvijetlio. Treba da naši, slavenski učenjaci, koji će za stvar imati razumijevanja i ljubavi, potraže po izvorima sve, što bi moglo proširiti naše znanje o Slavenima u Andaluziji. Samo jedan maleni dio tih izvora pristupačan je nama, koji poznajemo samo evropske jezike. Mnogo više je toga objelodanjeno u originalu, većinom arapskim jezikom, a najveći dio leži neobrađen u velikim i manjim zbirkama rukopisa u Evropi, Africi i Aziji. Tu nam dakle treba specijalista-stručnjaka za istočne jezike, ali s dubokim poznavanjem naše povijesti. Takvi će stručnjaci tek moći do kraja provesti istraživanja, koja će dostojno nastaviti djelo, štono ga je započeo Vladimir Mažuranić.

Dr. **Juraj Andrassy.**

STARE SLIKE GRADA KOPRIVNICE.

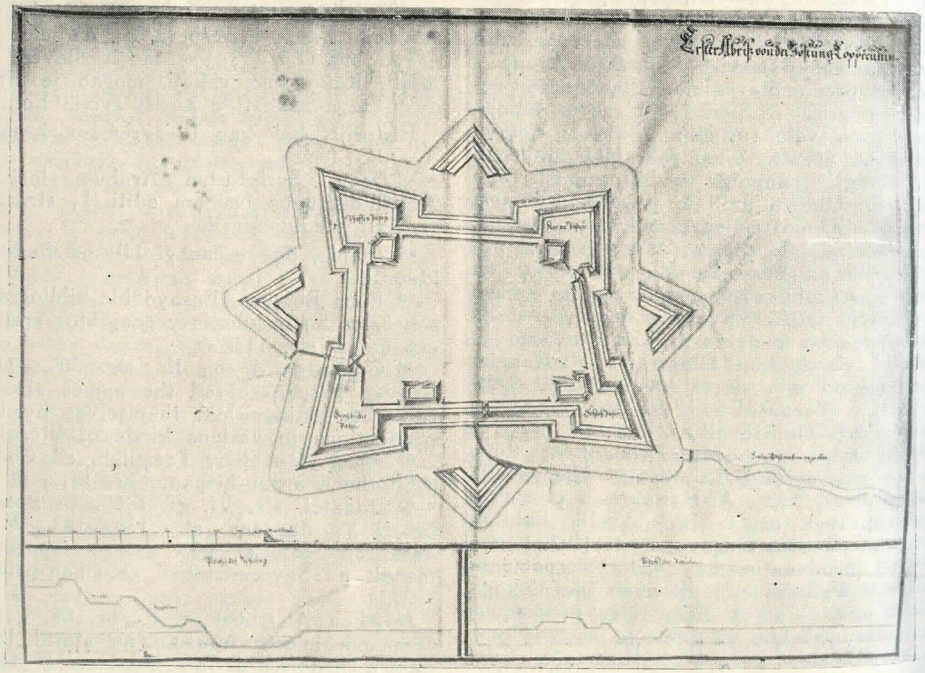

1. Tlocrt koprivničke tvrđave, po nacrtu M. Stiera iz polovice XVII. stoljeća. (Abrisz und Relationen über die Windische und Banatische Gräntzen, wie sich solche anietzo befinden vor eines Feindes Gewalt in etwas verbessert und dann Realiter konnten fortifiziert werden mit der darüber formirten Landkarten und angehenckter Tabellen, dass in jeden Orth vorhandenen Geschitz, Munition desz anderen Zeugs Requisiten auch wasz zur Austehung einer dreymonatlichen Belägerung noch darinen zu verschaffen vonöten. In fol., Nr. 8608. Hof-Bibliothek, Wien Isp. i Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva X. 197.

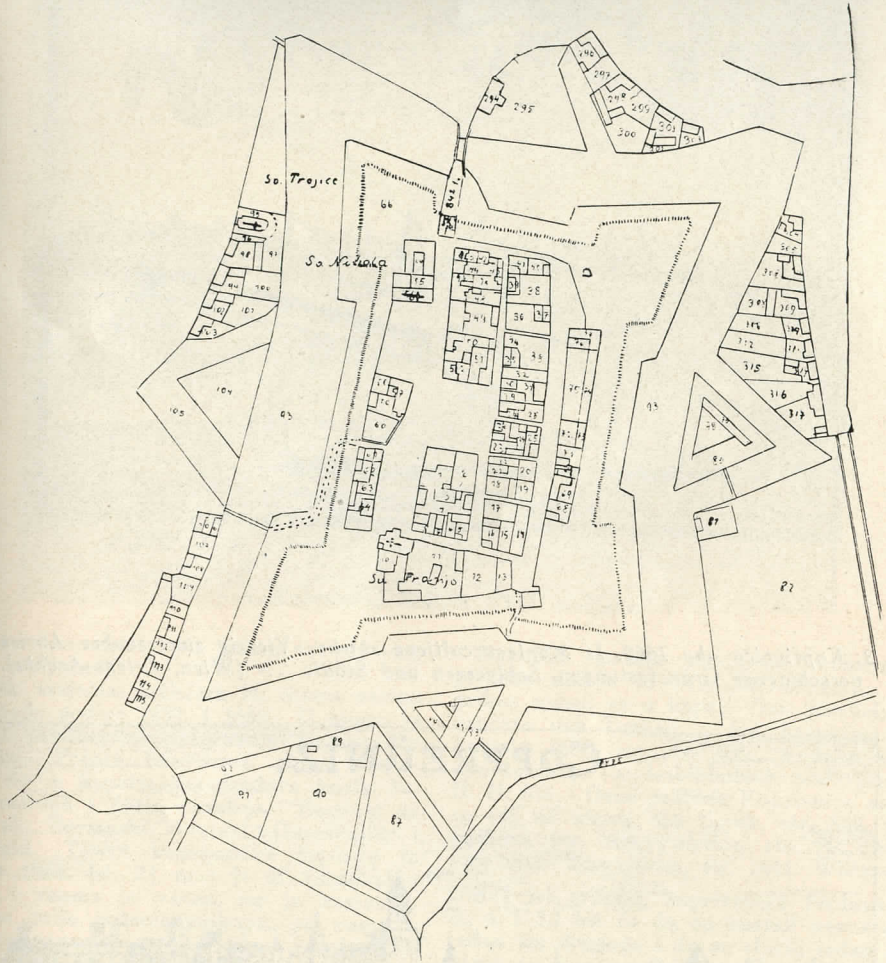

2. Tlocrt grada Koprivnice 1863. u okviru negdašnjih bedema.

Za turske opasnosti, kada je Evropa bila ugrožena, započeo je veći interes i za naše gradove, u putopisima i u relacijama, pa nailazimo i takve vijesti i takve ilustracije za koje nemamo podataka u domaćoj građi. Evropa se počela zanimati za nas, ali ne radi nas, već sebe radi. Stoljeća mrcvarili su se djedovi naši, i kada su konačno oslobodili zemlju od Turaka, vlasti su dale popisati novo osvojene krajeve, ne da se ustanovi očajno stanje izmorenoga naroda, i da mu se pomogne, već da se ustanovi vrijednost novoosvojene zemlje i njezini prihodi vrijedni za kuću habsburšku.

Snimke naših gradova potječu iz različnih epoha. Najviše ih je iz vremena turske najezde, a u novije doba, otkako se pojavila fotografija. Iz druge polovine XIX. stoljeća, kad se počela fotografija sve više razvijati, imademo sačuvano podosta snimki različitih starina, koje su baš u ono vrijeme žurno počele nestajati.

Mnogo je uništeno naših starina u samoj našoj provinciji. Čovjek se stidi napisati, da je n. pr. u glavnome gradu Podravine, u seljačko-obrtničkom kr. i slob. gradu Koprivnici, prije šest godina porušen jedan dio franjevačkog samostana sa lijepom samostanskom blagovaonicom (refectorium) na čijemu stropu su bile lijepe fresko slike iz vremena baroka. Ovim freskama divio se kao poznavalac starine i umjetnina biskup Strossmayer za svoga posjeta u Koprivnici i upozorio tom zgodom, da se freski čuvaju, jer su kulturno-historijske vrijednosti.

I zaista ove freske se čuvalo sve dok

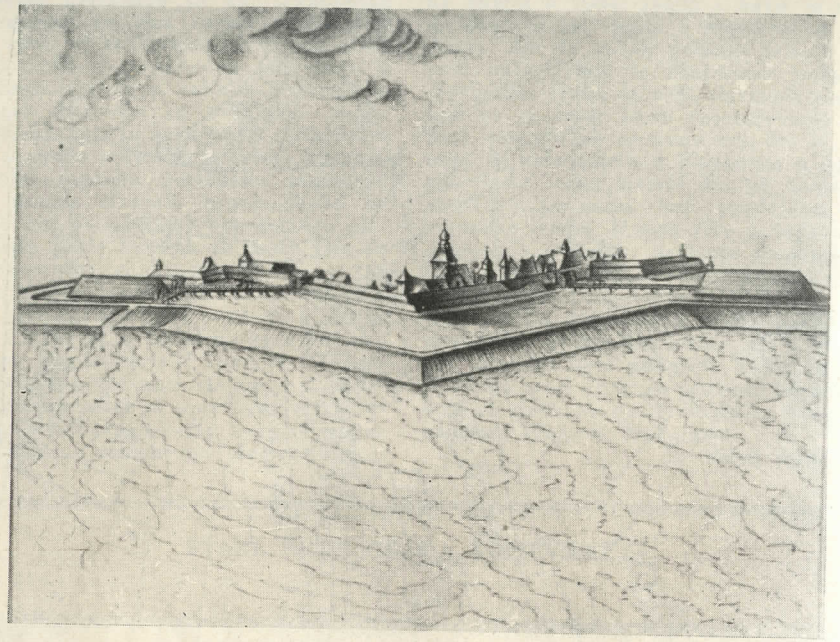

3. Koprivnica oko 1660. Iz Montecucculijeve zbirke »Vierzig zwei saubre Abrisse verschidener Gränzfestungen, Schlossern und Städte . . ,« (Wien, Kriegs-Archiv).

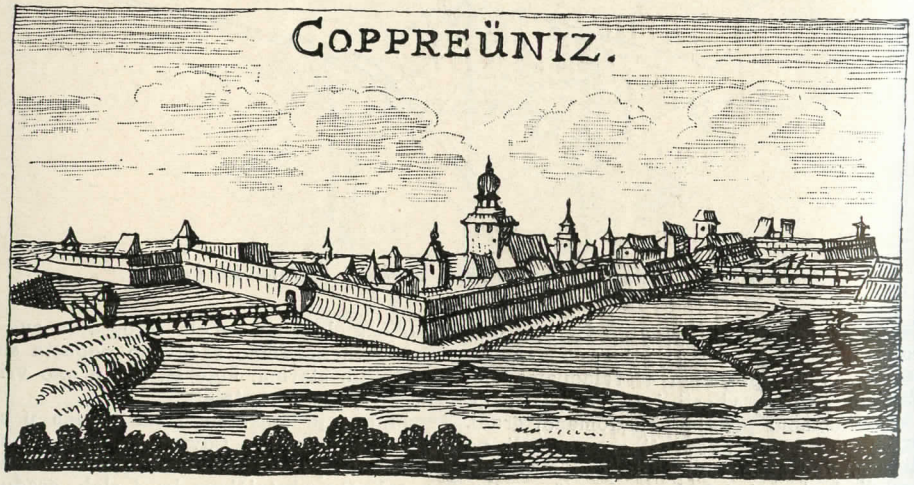

4. Koprivnica godine 1688.

se nije počelo s gradnjom Katoličkoga Doma. Samostan je porušen, a da nam se nijesu sačuvale niti fotografske snimke! Dio rečenoga samostana rušen je s motivacijom, da navodno prijeti pogibao e da će se jednog dana zgrada srušiti zbog trošnosti. Međutim ipak je bilo velike muke baš sa rušenjem, jer je zgrada bila i te kako čvrsta. To je u ostalom već tipičan slučaj, poznat gotovo u svim našim gradovima, od Zagreba pa dalje . . .

U narednom izboru priopćujem nekoliko ilustracija iz Koprivnice kao prilog lokalnoj topografiji.

Slika broj 1 prikazuje tlocrt koprivničke

5. Koprivnica krajem XVII. stoljeća.

tvrđave, po nacrtu M. Stiera iz polovine XVII. stoljeća.

Veliki izvještaj inžinjera M. Stiera nastao je između godine 1657. i 1660. U njemu je plan i predlog za pregradnju koprivničke tvrđave. Prema Stierovom planu saznajemo da je koprivnička tvrđava imala četiri bastiona i četiri ravelina. Bastioni su se zvali: florianski, dvorski, Genssbuller i popovski. Tlocrt koprivničke tvrđave iz godine 1863. (sl. 2.) uzet je iz katastralne mape i veoma je važan, jer je nastao u vrijeme prije rušenja opkopa, pa nam se ovako sačuvala točna slika koprivničke tvrđave prije njezina rušenja.

Slika broj 3. prikazuje Koprivnicu isto oko polovine XVII. stoljeća.

Ovaj je prikaz nastao oko godine 1660., kada je knez Reymond Montecuculi dao nacrtati mnoge gradove u Hrvatskoj i Ugarskoj i crteže sastavio u zbirku pod imenom: Vierzig zwei saubre Abrisse i t. d. a koja se zbirka čuva još i danas u bečkome Kriegs-Archivu. Vjerovatno je, da crteži ove zbirke nijesu nastali na licu mjesta, već su to kopije starijih crteža koji su služili kao uzorak, pa možda crtač ove zbirke nije niti vidio gradove koje je crtao. U zbirci ima oko dvadeset i devet crteža, a za nas su važni prikazi Čakovca, Legrada, Varaždina, Zagreba i Koprivnice. Specijalno je prikaz Koprivnice značajan. Treba napomenuti da je taj prikaz sasvim lijepo izrađen i u maniri onoga vremena.

Slika broj 4 također je iz XVII. stoljeća.

Nekoliko godina iza prije pomenutoga prikaza nastao je ovaj »dresdenski«. Isti prikaz nalazi se u knjizi: Das Ehemals gedrückte von Turken . . . etc. Frankfurt und Leipzig 1688. na str. 636., a čuva se u dresdenskoj Landesbiblioteci pod broiem: H. H. 831. Osim prikaza Koprivnice nalaze se još na strani 466 Essek, str. 648. Czagathurn, str. 889. Petrinia, str. 962. Sisek, str. 1002. Wiroviticza, str. 1011. Warazdien.

Sva tri prikaza koprivničke tvrđave (sl. 3., 4. i 5.) bit će da su nastali neposredno jedan iza drugoga i da su služili jedan drugome za kopiju. Prikaz na slici 5. uzet je iz jednoga nepoznatoga geometrijskoga djela, a čuva se u arheološko-historijskom odjelu Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu (br. inv. G. 522). Ovaj se prikaz razlikuje u toliko od prijašnjih, što su na njemu četiri čovjeka, od kojih dvojica igraju neku ratničku igru mačevima; jedan im mačem daje znak, dok drugi sjedi i svira frulu. Drukčije u pozadini grad je crtan kao i na sl. br. 3.

Sl. br. 6. je veoma zanimljiva snimka, koja prikazuje nekadanji florijanski, danas trg Dra Ante Starčevića sa starom crkvicom sv. Florijana a nekad »Pique« zvani i iza god. 1866. okršten Zrinski trg. Budući da je u tvrđavi koprivničkoj bilo mjesta samo za pedeset kuća, to se grad razvijao oko tvrđave pokraj bedema i u daljini od tvrđave za jedan puškomet, sve to poradi strateških razloga.

6. Pique, zatim Florianski, pak onda Zrinski te danas Trg dr. Ante Starčevića u Koprivnici.

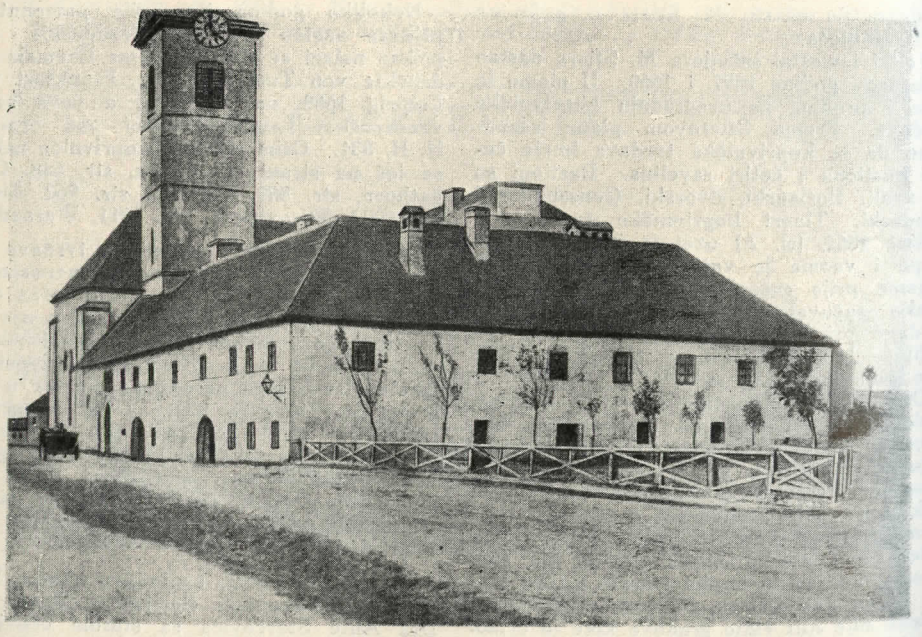

7. Stara bolnica i ubožnica u Koprivnici, oko 1880.

Crkvica sv. Florijana bila je barokna građevina. Ispred crkvice na lijevoj strani stajao je kip Isusa mučenika s trnovitom krunom na glavi. Danas je ovaj kip postavljen u bolničkom vrtu pokraj crkvice sv. Florijana. Stara crkvica sv. Florijana smetala je prometu, no za vrijeme sajmova svijet je prostonarodno obavljao oko nje nuždu, to je još godine 1869. gradski sudac Franjo Kemenović predložio gradskome za-

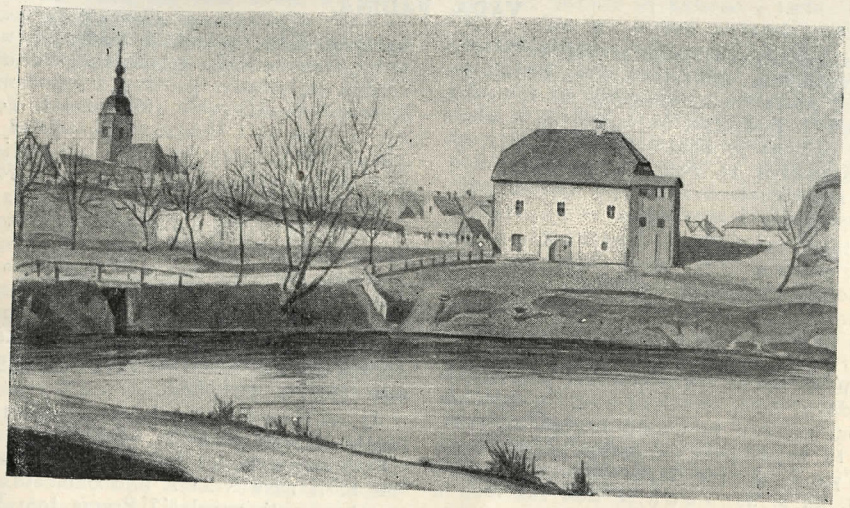

8. Partija starih bedema u Koprivnici. Oružana sa drvenim vatrogasnim tornjem, oko 1900.

stupstvu, da se crkvica sv. Florijana, budući da se oskvrnjuje obesčašćenjem ista crkvica sagradi na drugomu dostojnijemu mjestu. Gradnjom nove crkvice počelo se tek god. 1891. pokraj nove gradske bolnice, dok je stara crkvica, koju vidimo na slici, iste godine porušena. Na našoj slici vidi se i stara Lepatnyeva kuća sa trgovinom, na mjestu koje stoji današnja zgrada gradske štedionice. Još se vidi i stara Petričkova kuća, isto s trgovinom, na mjestu koje stoji nekadašnji hotel Zrinski, a danas knjižara V. Vošicki, vlasništvo g. Š. Toplaka, sagrađena god. 1897. Na staroj kući među dva srednja prozora prvoga sprata bila je uzidana kamena ploča (iz godine 1800?) s njemačkim natpisom, u kojemu se kućevlasnik utiče sv. Florijanu da brani kuću od vatre. Ova ploča uništena je god. 1918. iza kako je mnogo godina ležala u podrumu g. Toplaka. Do ove Toplakove kuće, zadnja na našoj slici bila je vlasništvo obitelji Pantelić. Kasnije je postala vlasništvo porodice Apostolović, od kojih ju je kupila današnja vlasnica gospodja Regina Švarc godine 1884. te ju je dala renovirati, pa je kuća poprimila izgled kao što ga i danas imade.

U djelu »Izvješće obće javne gradske bolnice slob. i kr. grada Koprivnice od god. 1869. do konca 1889.«, koje je izdao gradski fizik i primarius u Koprivnici Dr. Niko Selak nalazi se kao prilog ova naša snimka (sl. broj 7.) koja predočuje staru bolnicu i ubožnicu (Xenodochium). Kraj župne crkve, na mjestu gdje se danas nalazi dvorište stajala je ova zgrada, i prvi puta se spominje god. 1796. O njenome postanku i povijesti njezinoj nije nam mnogo poznato. Znamo da je u njoj bila smještena osim bolnice i ubožnica, i da su se u prvome spratu prikazivale dobrotvorne kazališne predstave i druge različne priredbe. Ova stara bolnička zgrada srušena je godine 1893. budući da je bila sagrađena nova bolnica, koja još i danas postoji.

Kad je Ulama paša osvojio godine 1553. Viroviticu, zaprijetila je Podravini pogibao od Turaka, pa se iza toga stalo ozbiljno pomišljati da se Koprivnica utvrdi. I zaista oko god. 1570. počelo se s utvrđivanjem, pa je sâmo nadograđivanje trajalo oko pedesetak godina. Do bojeva s Turcima ispod bedema koprivničkih nije nikada došlo, osim manjih čarkanja. U katastralnoj mapi iz godine 1864. unešeni su još cijeli bedemi tvrđave koprivničke koji se na ovoj slici vide. Međutim neke dijelove započelo se već 1863. razvažati i njima zatrpavati grabe kako se to razabire iz zapisnika gradskih sjednica. Razvažanje bedema s ishodne strane obavio je Ivan Oštriž za pedeset i osam stot. a. vr. Od ceste križevačke sve do ceste varaždinske, Franjo Kolarić za 52. stot. 95 nov. Od ceste varaždinske nuz baščU g. Reškovca, Franjo Kolarić za 36 stot. 90 novč. Oružana je građena 1714. što svjedoče željezne šipke na čelu zgrade u formi gornjih brojki. Vatrogasni toranj izgorio je pak u svibnju 1908.

Dr. Leander Brozović.

VÂDA, VÀDINA.

Među različnim noćnim strašilima stravinama, vadinama, sablastima, koje hodaju po svijetu i plaše ljude, spominje se i v a d a, v a d i n a [1]). Područje, na kojem se o njima govori, prilično je ograničeno, pak bi stoga bilo zanimljivo to područje potanje odrediti, a samu riječ osvijetliti po njezinu jezičnom podrijetlu i značenju.

Najstarije svjedočanstvo za v a d u, koliko znamo, nalazimo u Iv. Lovrića iz god. 1776. [2]) On spominje narodno praznovjerje u sinjskoj krajini, po kojem je v a d a identificirana s gorskim, šumskim fantasmom »jeka«. Zatim nalazimo, možda prema istom Lovriću, u knjizi »Costumi dei Morlacchi« In Padova, 1898. (8⁰ VIII+340) u tendencioznom romanu (u uvodu kojega se kaže, da je to vjerni prijevod knjige slavne žene J. Wynne grofice degli Orsini e Rosembergh), na s. 58: v a d a je duh sakriven u otocima, pećinama, kojemu je drago strašiti prolaznike, a da im nikakva zla ne nanese. U bilješci se kaže: V a d a» l'E c o viene preso dai Morlacchi per uno spirito e lo chiamano V a d a. (Morlaci, Zagorci uzimlju jeku kao duh i zovu je v a d a).

Iz novijega doba imamo veoma mnogo potvrda za riječ i vjerovainje o **vadi** i to gotovo sve iz zapadnih krajeva hrvatskoga naroda[3]) kako i već donesena dva svjedočanstva, dakle redom iz područja, na koje je utjecala latinska (romanska) kultura. Toj tvrdnji ne protive se dva svjedočanstva iz Bosne i Hercegovine (Martić i I. Zovko u Zb. VI), jer je i Martić bio katolički redovnik, a Zovkovi su kazivači bili većinom iz Ljubuškoga (ili iz toga kotara) i Mostara, a ti su gradovi nedaleko od Dalmacije, te se nije čuditi, da u Zovkovu kazivanju ima više talijanskih riječi (na pr. beštimati, kontati, pasati, stimati, škutor, šoto, žvelt, krepavanje, aria, makar, faliti, manjkati i dr. uz već davno poprimljene romanske mirine, patnje). Ne bismo li pokušali razjasniti riječ »vada« iz jezičnog i kulturnog utjecaja romanskoga?

U crkveno-staroslavenskom jeziku v a d a znači calumnia, a s obzirom na »svadu« (rixa) moglo bi još biti i značenje: smutnja; ne bi li naša V a d a bilo ono, što čovjeka smete, smuti, preplaši? Prema tom Vada = smutnja, plašilo, sablast (i ta riječ od korena, što znači »smutiti«)? Nego uzevši, da je slavenska riječ, čudno je, da sličnoj predodžbi i vjerovanju ne nalazimo nigdje traga kod Slavena osim kod Hrvata. Trebat će doduše ostati na slavenskom tlu sve dotle, dok se stalno ne dokaže, da »vada« nije riječ hrvatska i slavenska.[4])

Još ću spomenuti, da ima riječ v a d a u osobitom značenju i to **»rok,** određeno doba«, tako ima u Mikalje, Stulli-a, Vuka

---

[1]) Vâda (Zb. XIII 148, VII, 286; vok. vâdo, XXV, 383, akuz, vâdu; váda (vuk). (Zb. = Zbornik za život i narodne običaje južnih Slavena, Izd. Jugoslavenska Akademija u Zagrebu).

[2]) Osservazioni sopra diversi pezzi del »Viaggio in Dalmazia« etc. In Venezia, 1776. p. 202.

[3]) Riječi V a d a ili v a d i n a i s njima spojeno vjerovanje dolazi:

u S p l i t u, por. Vukov rječnik pod »vada«, da je mòra.

u D u b r o v n i k u (Rad 77. s. 102: N. Nodilo navodi lat. djelo A. K. Matasa, po kojem, kad se u Dubrovniku pale Vidu kresovi, da ih ljudi preskakuju i tvrdo drže, da je to zdravo od v a d e. Što na s. 101. ima N. Nodilo, to je sasvim krivo postavljeno i krivo zaključeno:

Vada ili mora: Vada (= Mora) da je poznata u zapadnom dijelu našega naroda — (to je istina) — pa može biti, da bijaše više hrvatska, dok je Mora bila srpska(?). Dakle to ne valja.

Dalje dolaze v a d e ili v a d i n e u makarskom primorju: Kukuljević Arkiv V. 330 (vadine), N. Šimić, Pučki spisi. U Zadru 18889. s. 12, 14 (vadine); Zb. XXIII 204, 213—214;

u splitskim Poljicima (Zb. VIII 245, X 185, 268);

u Bukovici (Dalm.) (Zb. VII. 275, 285, 286; XIII 148; XXIII 383);

u Drnišu, doznao po kazivanju: vadurina (vještica)

u Bosni i Hercegovini (fra G. Martić, Osvetnici. Sarajevo, 1893. s. 529—530: vadina to je vukodlak; 684, 685, a u rječniku na koncu: v a d i n a = **mora, vukodlak;** dalje u Zb. VI. 138. Ivan Zovko opisuje v a d i n e). Da je vada = vukodlak, por. i XIII. 148.

u Parčićevu Rječniku hrv.-tal. 1901. (3. izd.) navodi se da znači: fantasma, incubo; b a b a — v a d a = befana (a to znači bauk, strašilo; srodna joj je njemačka Berchta).

[4]) Osim riječi v a d a (contentio, calumnia), zavada, osvada, svada i vaditi ne bi došle u obzir riječi v a d a i v a d i t i u značenju u č i t i i vježbati kao što ima u slovenskom (por. vada, exercitium, vaje), pa u slov. i hrv. n a v a d a, n a v a d i t i s e (običaj, naviknuti se), a još manje vâditi (izvaditi pòvaditi i dr.). Mimogred spominjem, da već i u Vuka ima glagol zabilježen za Split: **vâditi** = hoditi polako i pomnjivo, ali tu riječ Parčićev Hrv.-tal. rječnik označuje kao talijansku (možda misli na vado = idem).

(žena je na vadu, na tom doba, da rodi), a u tom se značenju upotrebljava riječ i u Crnoj Gori, Boci Kotorskoj i Hercegovini (por. V. Bogišić, Gragja itd. s. 470, 472; Zbornik zagr. VI. 120 u Bosni). — V a d i n a ima mjesto blizu Zagreba, u kojem se rodio Matija Magdalenić.

Možda bismo se mogli naći na pravom putu, da imamo iz potonjega doba više potvrda, kao što imamo jednu iz hrvatskoglagolske književnosti još iz XV. s. Na rukopisnom listu, koji se upotrebljavao kao amulet proti nasilovanju, prihodu i nahodu zloga i nečistoga duha imamo ove izraze: i ti vraže, sotono i n a v a d o, trepeće bêži; izgonit vraga moego (tvoego) n a v a d i.[5]) Arkanđeo Mihovio traži od đavla, da mu kaže ime i číslo svojega roda, a đavao mu kazuje: v ê š ć a, m o r a, š ć e d r o t i c a, v i h r o n i c a itd. Mihovil ga poče nato zaklinjati: tebe, vraže, sotono i n a v a d o i vsa ta tvoja tamna imena itd.[6]) U drugom rukopisu ima formula egzorcizma, kojom se traže imena đavla, a đavao odgovara: v i š k a, m e d v i d i c a, **vadnica** itd., a nato se zaklinje: n a v a d o zala, n a v a d o stara[7]) — Evo ovdje imamo upravo u svezi: v i š k a, m o r a m e d v i d i c a i **vadnica,** koja u istinu ne će biti daleko od naše »vade«; inače za »navadu« držim da nije drugo nego prijevod od *διάβολος*, jer i jedno i drugo znači: opadnik, optužitelj, klevetnik (por. u Miklosich, Lex.: navaditi, navadonik).

V a d a v a d i n a nije zapravo ni mora ni vještica ni vukodlak, kako sam po nekima gore naveo; ona je nešto neodređenije, nešto fantastičnije. Po Lovriću i onom tal. autoru v a d a je j e k a, duh šumske i gorske jeke; tako smo blizu značenju nimfe J e k e, n e k e f a t e. Da su kao neke žene, razumijemo iz poredbe u Zborniku X. 185 (split. Poljice): Skitaju se kakono i vade,
Da jim kogod večerati dade.
(Možda bismo ovdje mogli uplesti splitski glagol v a d i t i, polagano i pomnjivo hoditi, ako nije iz talijanskoga vado = idem).

Tu je doduše tertium comparationis s k i t a n j e, v r z l a n j e p o n o ć i, što se kaže uopće za sve stravine i plašila noćna.[8])

Na koncu ne će biti na odmet, ako se postavi, i ako samo kušajući, jedno razjašnjenje o postanku i podrijetlu riječi v a d a, ako nije riječ hrvatska. U Du Cange-ovu rječniku sredovječnog latinskoga jezika ima tumačenje riječi F a d u s, f a d a, daemonis species (franc. fée), što neki izvode od glagola fari, fatus; da Talijani imaju F a t a, Occitani F a d e s, Hispanici F a d a s, et H a d a s; da su vidjeli Silvane i Peane, koje zovu I n k u b i m a ili druge, koje zovu F a d a s. — Na prvi mah ne bi bilo teško dovesti naše V a d e u vezu s tim romanskim Fadama (Fatama). S jezične strane ne bi se protivilo, jer ima mnogo primjera za v od f (por. Vrane, vratar, Vilip; pored Pilip, Prane, od Frane, fratar, pratar); samo mi je donekle sumnjivo, što riječ v a d a ne ima u nas nigdje drugu varijantu (fada, fata, vata), što bi se kao od tuđe riječi u nas redovito očekivalo. U talijanskom jeziku nema v a d a mj. fada, fata, da bismo našu v a d u primili neposredno iz talijanskoga; ostala bi dakle latinska, romanska Fada, Fadus. Budući se riječ v a d a nalazi samo u zapadnom dijelu, na Jadranu, kad se ne bi mogla razjasniti na slavenskom tlu, ne bi zaista bio smion pokušaj dovesti je u vezu s romanskom »Fada« te tako i v a d u kao i r u d i c u i o r k a pribrojiti u prvotno tuđe kulturno blago i jezika i narodnog vjerovanja, koje smo primili ili usmenom predajom od Romana ili književnim širenjem.

Dr. Marijan Stojković.

---

[5]) Starine XXXIII. s. 198.

[6]) ibid. 200.

[7]) ibid. 281.

[8]) U Bukovici vadom se zove čas paščetina, čas zlokobni ćuk (Zb. VII 285, 286).

VLADIMIR MAŽURANIĆ.

Vladimir Mažuranić rodio se u Karlovcu 16. listopada 1845. Otac mu je bio neumrli pjesnik »Smrti Smail-age Čengijića« i ban hrvatski Ivan Mažuranić, a mati Aleksandra bila je sestra pjesnika i ilirskog preporoditelja Dimitrija Demetra. Vladimir je dakle već od djetinjstva mogao razvijati velike svoje prirođene sposobnosti pod utjecajem visoko obrazovane i rodoljubive okoline. Roditeljska kuća njegova bila je jedno od prvih žarišta, gdje su se sastajali vodeći umovi hrvatskoga naroda.

Nakon svršenih gimnazijskih nauka pošao je Vladimir Mažuranić na visoke škole u Beču i Zagrebu, gdje je godine 1866. položio propisane ispite na pravoslovnoj akademiji. Stupio je u sudsku službu kao prislušnik, godine 1869. postao je pristavom, ali je već godine 1870. istupio iz državne službe i dao se u odvjetništvo. Htijući osnovati obitelj prihvatio je priliku, te je stupio godine 1871. u službu grada Karlovca kao gradski sudac. No skoro se opet vratio u državnu

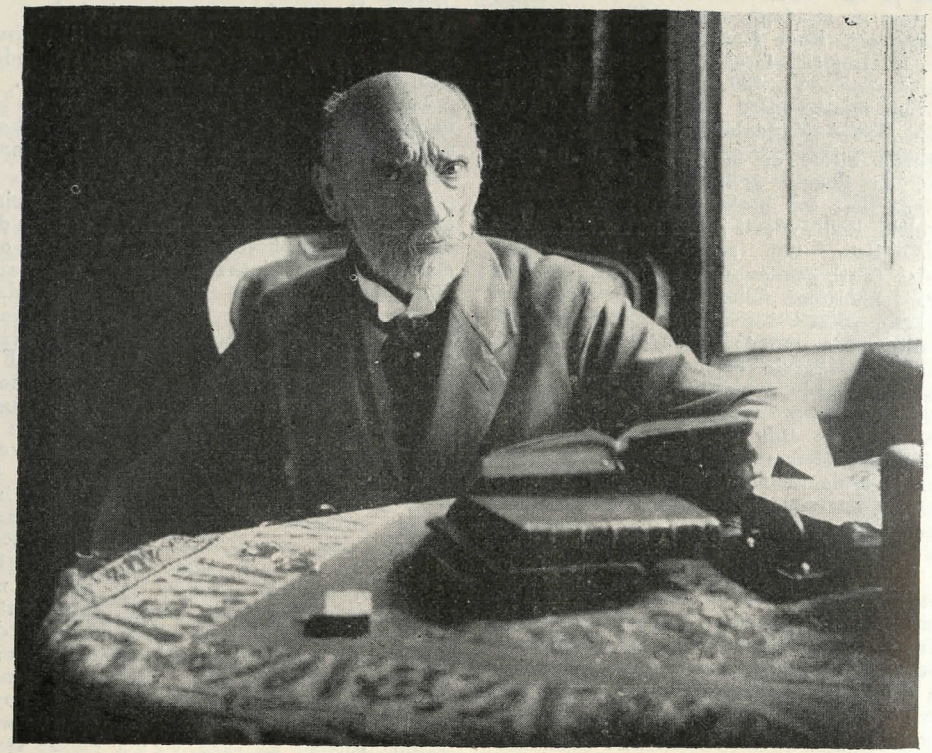

Vladimir Mažuranić.

službu: služio je u Ogulinu kao državni odvjetnik, pa kao podžupan u Karlovcu i u Jastrebarskom. Neko je vrijeme s velikom predanošću i uspjehom sarađivao na uređenju uprave u Bosni, a onda se vratio u Zagreb, gdje je službovao kod unutarnjeg i pravosudnog vladinog odjela. Tu je osobito živo sudjelovao u zakonodavnom radu, te se njegovo vanredno stručno znanje u velike cijenilo. Napose je njegovo djelo također uzorno izrađena osnova zakona o uređenju zemljišnih zajednica. Godine 1895. imenovan je podpredsjednikom, a 1908. predsjednikom banskoga stola. Umirovljen je 1910., odsluživši tako u javnoj službi preko 40 godina. Ali sada tek počinje njegov intenzivni rad na znanstvenom polju, u kom ga ja tek prekinula smrt 17. siječnja 1928.

Početak književnoga rada Mažuranićeva pada u ranu mladost. Njegovi književni prvijenci nisu objavljeni. Prvi puta stupa on u javnost godine 1870 predavanjima, namijenjenima zagrebačkim gospođama. Ta su predavanja otisnuta u »Vijencu« 1870. i 1871.: »Tuđa književnost naprama našemu narodu«, »Književnost i sloboda« i »O socijalnom stanju žena«. U lijepu književnost spadaju drama »Grof Ivan«, nagrađena od »Matice Hrvatske«, i vesela igra »Anarhiste«. Ali lijepi uspjesi toga rada ne privlače Mažuranića. Još se na tom polju javio životopisnom crticom o svom ujaku Demetru (napisana kao predgovor Matičinom izdanju »Teute« 1891.), gdje je majstorski prikazao razvoj hrvatskoga kazališta, i uzornim izdanjem pjesama oca Ivana (1892.), komu je napisao predgovor i dodao vrijedne bilješke. Iza toga doba Mažuranić se sve više posvećuje znanstvenom radu, na koji ga je — kako sam veli — upućivala ne samo njegova naklonost, već i bogata tradicija njegove obitelji. Odatle je on baštinio ono vidovito razumijevanje prošlosti i onu ljubav za davne zgode hrvatskoga naroda. Tako se Vladimir Mažuranić daje na ogroman posao, da sredi i izdade prvi pravno-povijestni naš rječnik. Misli, koje su ga na to vodile, iznio je on u raspravi »O rječniku pravnoga nazivlja hrvatskoga« (»Rad Jugoslavenske akademije« (knj. 150, 1902.) Ono, za što se u vanjskom svijetu odlučuju tek akademije uz suradnju većega

broja stručnjaka, izvršio je Vladimir Mažuranić sam neumornim, dugogodišnjim radom: epohalno njegovo djelo »Prinosi« (1908.—1922.) pribavilo je i njemu i našoj znanosti neograničeno priznanje svega učenoga svijeta. Taj je rječnik riznica, iz koje može crpsti bogatu pouku svatko, tko se bavi pravnom, političkom, kulturnom ili gospodarskom prošlošću našega naroda.

Prinosi izašli su u izdanju Jugoslavenske akademije, koja je Mažuranića izabrala svojim pravim članom, a godine 1918. predsjednikom. Tu je čast Mažuranić poradi slaboga zdravlja položio godine 1921., ali je i nadalje svojski nastavio radom. U Ljetopisu Akademije izašla mu je godine 1911. rasprava »Hrvatski pravno-povjestni izvori i naša liepa književnost«, a godine 1919. svečanosno predavanje »O Ligi naroda«.

Evo što veli Mažuranić u predgovoru svojih »Prinosa«: »Trud moj, nadam se, nije posve bezplodan, i ako posljedak nije nimalo nov. Utvrdila se je možda nešto pobliže činjenica, da je davno prije jednog tisućljeća na »hrvatskih žalih« uspjelo našemu narodu, odvjetku slovjenske, arijske rase, da na samosvojnoj osnovi bratstva i svojbine slobodnih ljudi izvede državnu tvorbu, u obliku monarkičnom, koja je preživila u bitnosti tolike vjekove i tolike prevrate. Glavne niti osnove te nikada nisu posve prekinute, a izprepletene su najslikovitijim načinom sa istodobnimi kulturnimi pojavami zapadne Europe, vazda uz čuvanje osobina slovjenskoga porietla. A svjedoči nam k tomu starina svjetovne hrvatske književnosti, kako ni jedna tečevina humanizma i preporoda prosvjete nije ostajala bez utjecaja na umove i duše svietlih predstavnika našega naroda za istoga doba. A baš ovaj utančeni osjećaj, vazda spreman da prione uz misli napredne, doveo je do toga, da se je u nas svagda gojila misao sklada narodnih sila južnoga slovjenstva i uzajamnosti svih plemena slovjenskih«.

Godine 1922. dovršio je Mažuranić svoje veliko životno djelo »Prinose«, a 1923. objavio je doknadni svezak »Dodataka«. Ipak ni sada, već na domaku osamdesetoj godini, ne napušta Mažuranić rad perom. On snalazi duševne snage i pouzdanja, da napiše čitavi niz rasprava, kojima je osvjetlio našu prošlost. Osobitu je pažnju posvetio odnosima Hrvata s islamskim svijetom. Ti su odnosi u mnogom bili nepoznati ili vrlo slabo poznati. Već je u »Dodatcima« svratio pozornost na zanimljivu pojavu Slavena u Andaluziji, a zatim slijedi tragove naših suplemenika u ostalim islamskim zemljama: sjevernoj Africi, Siciliji, Egiptu, Turskoj, a napokon i u Indiji. U »Narodnoj Starini« (knj. III. sv. 8.) izlazi njegova rasprava »Izvori dubrovačkoga historika Jakova Lukarevića«, u spomen-knjizi poljskoga pravnoga historika Balzera (1925.) javlja se člankom »Pozdrav bratski sa Jadrana«, a u »Zborniku kralja Tomislava«, što ga je izdala Jugoslavenska akademija, objavljuje veliku raspravu »Melek Jaša Dubrovčanin« s obilnim znanstvenim aparatom i bilješkama. No sve te rasprave tek su jedan dio onoga obilatoga gradiva, što ga je Mažuranić poslije dovršetka »Prinosa« skupio, a nije ni dospio, da sve sredi. Golema množina bilježaka u njegovoj ostavštini svjedoči, koliki je gubitak zadesio znanost njegovom smrću. Zadnji članci iz njegova pera bili su »Strossmayer, Jelačić i Mažuranić« (u Strossmayerovom Spomen-spisu 1926.) i »Gebalim« (»Kolo Matice Hrvatske« 1927.); neobjelodanjen je još jedan manji članak, što ga je pokojnik pripremio za tisak o nekim izrazima naše sredovječne diplomatike. Pisac ovih redaka spremio je u ovom broju »Narodne Starine« objavljeni članak o Slavenima u Španiji na temelju nekih pokojnikovih i vlastitih istraživanja, a imao je još sreću, te se mogao kod izradbe posavjetovati (u kasnoj jeseni 1927.) s velikim učiteljem.

Mažuranić bio je ne samo velik učenjak, nego i velik rodoljub i plemenit čovjek. Resile su ga sve vrline otmjena značaja. Kad je Khuen došao u Hrvatsku, htio se — kao spretan političar — okružiti ljudima, koji imadu ugled u narodu. Pozvao je k sebi i Mažuranića i učinio mu najlaskavije ponude, da stupi u kolo njegovih užih suradnika. Mažuranić bio je tada upravni činovnik, no ipak je bez okolišanja odgovorio: »Zaboravljate, da se zovem Mažuranić«. Ponos na pravom mjestu, visoko držanje poštenog glasa i imena, žarko rodoljublje, plemenitost srca, a uz to pripravnost pomoći u svakoj zgodi, to su bile odlike jednoga od najumnijih Hrvata zadnjih 100 godina.

Dr. Juraj Andrassy.

Dr. Otto Ernst, Franz Joseph I. in seinen Briefen. Auf Grund von Forschungen im Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien. Rikola Verlag. Wien-Leipzig-München 1924.

Dr. Otto Ernst izdao je pod gornjim naslovom jedno odlično djelo, u kojem je dao neobično uspjelu karakteristiku ličnosti Franje Josipa I. Morao je da kopa u jednoj golemoj masi vlastoručnih carevih pisama, koja su sačuvana u bečkom »Haus-, Hof- u. Staatsarchivu«-u i mora mu se priznati, da je iz te goleme mase izvadio i upotrebio ono, što je najznačajnije, tako da je carevu ličnost osvijetlio kao niko do njega. Istorik vladanja cara Franje Josipa I. morat će često da posegne za Ernstovom knjigom, bude li htio da objektivno ocijeni ovog vladara.

Franjo Josip I. rješavao je sve pismeno. O svemu, što je bilo prepušteno njegovoj odluci, car se dao pismeno izvijestiti. I glavnu sadržinu usmenih referata rado je vidio crno na bijelom. Sve se to uvrštavalo u akta. Sam je car svoja i najneznatnija naređenja fiksirao pismeno. Danas ta akta omogućuju, da careva figura oštro i precizno karakterisana stoji pred našim očima.

Zanimljivo je konstatovati, da je car upotrebljavao uvijek istu vrstu finog »minister-papira«, da je uvijek ostao decenijima isti rukopis u hiljadama i hiljadama ovih listova, telegrama, naređenja, pitanja, čestitaka, kondolencija, familijarnih saopćenja, prijateljskih pisama iad. itd. Ako car ne sastavlja tekst sam, nego traži, da mu se sastavi, car svaki sastavak brižljivo pregleda i korigira. Često briše jedno slovo, a katkada i čitave rečenice i odsjeke. Telefonom se nije htio da služi do kraja svoga života, ali zato telegrafiše. Stajao je u telegrafskom saobraćaju s uredima, koji su bili u najbližoj njegovoj blizini — u Burgu. Bio je upućen u najsitnije tehničke detalje birokratskoga rada i pokazivao za nj veliki interes. Hofrat najboljeg kalibra.

U knjizi dr. Ernsta za nas je dašto u prvom redu od važnosti, u koliko se izvjesne stvari iz te careve korespondencije tiču naših prilika, ali ja ću ipak da referišem i o nekim drugim momentima, koji su veoma značajni za carevu ličnost, kao čovjeka i vladara i za koje mi se čini, da su tek poslije ove korespondencije dokumentarno osvijetljeni.

Konstitucionalizam bijaše za Franju Josipa nepoznat pojam. Da je kogod imao smjelosti, pa da ga pouči o tome, da je njegov način vladanja sve prije nego konstitucionalan, bio bi se Franjo Josip veoma začudio ili štaviše ogorčio. Zar njega da se spriječava, da izvršuje svoju dužnost, da sve lično kontroliše, da se u sve lično miješa, da naređuje mjere, zabranjuje i zapovijeda? Pa u čemu bi se onda sastojalo vladanje?! U svojoj je mladosti naučio poznavati ideal vladara, zlatni vijek Austrije, cara Franju I. To je bio svjetao uzor, kome se nastojao po mogućstvu da približi. Istina je, da se u toku decenija morao da snalazi u popuštanjima i formalnim promjenama, ali se protiv njih borio dok je mogao. Čitavo je njegovo vladanje bilo, veli Dr. Ernst, »fortwurstelovanje«, koje je obilježeno time, da su on i njegovi narodi bili uvjereni, da su prodrli svojom voljom. Narodi su mislili, da se u Austriji i u Ugarskoj vlada konstitucionalno, a car je vjerovao da izvršuje neograničenu vlast. U sve se Franjo Josip ljubomorno i na autoritativni način miješao. Simpatizovao je s vojnicima i valjanim činovnicima, ali oštro izrađene političke ličnosti bile su mu neprijatne. Kad je trebalo, on je pomagao i svojim ministarstvima, da nađu prikladne ljude.

Kako je samo značajan incident s magjarskim ministrom prosvjete Trefort-om! Ovaj liberalno nastrojeni ministar usudio se napisati biskupu od Samosujvara jedno pismo, u kojem su bile izvjesne političke enuncijacije (1883.). Car traži magjarski tekst i prevod teksta i piše ministru predsjedniku Tiszi, da je to pismo nepotrebno i bez takta. Kamo ćemo da dođemo, piše car, ako će svaki ministar javno manifestirati svoje vlastite političke nazore?! God. 1874., kad je magjarska vlada spremila zakon o civilnom braku, Franjo Josip prosto javlja magjarskom ministru predsjedniku, da takav zakon ne će sankcionirati. I stvar je u istinu bila pokopana za dvadeset godina.

Apsolutist po uvjerenju, car je Franjo Josip i policijski šef svoga carstva. Velikim ličnim interesom pratio je organizovanje policije u svim dijelovima svoga carstva. Policijsko ministarstvo, koje se zvalo »Oberste Polizeistelle«, bilo je god. 1853. odijeljeno od ministarstva unutrašnjih poslova i stavljeno neposredno pod carevu komandu. Specijalno se on zanimao za organizovanje talijanske policije u Lombardiji i gledao u policiji uopće najvažniji sastavni dio talijanske administracije. U Lombardiji je uopće čitava administracija postala u glavnom državna policija. God. 1865., prije posjete careve Lombardiji (1857.) dvije su poznate i omiljele glumice-pjevačice bile batinane u milanskoj tvrđavi uz asistenciju vlasti, a u prisutnosti austrijskih oficira. Uzrok toj kazni: pjevačice su izazvale patriotske manifestacije u teatru. Car je morao za to da zna... Čitava Evropa obilježila je policijski režim u Lombardiji kao infamiju. Car Franjo Josip nesamo da se dao informisati o policijskim krvavim i prljavim djelima, nego se u to s izvjesnom strašću i zadubao.

I onda kad policija nije više imala državo-pravno privilegisani položaj, car se lično stara za policiju. Položaj policijskog prezidenta u Beču i vrhovnog kapetana u Pešti, pa i položaji policijskih starješina u izvjesnim glavnim gradovima bila su do kraja vladanja cara Franje Josipa mjesta povjerenja, na čijim je nosiocima uvijek počivalo carevo oko. Kod posjete vladalaca, demonstracija itd., kao što ću još docnije da istaknem, često je lično naređivao mjere policije.

Dr. Ernst donosi veoma mnogo dokumenata koji se odnose na careve familijske odnose. Kad je stupio na prijesto, Franjo Josip I. uklonio je sve članove svoje familije, za koje se bojao, da bi mogli iskoristiti njegovu mladost i neiskustvo, da na nj utiču. Jedina mati njegova čini izuzetak — nadvojvotkinja Sofija. Franjo Josip i prema svom rođenom ocu nikada nije zaboravio da naglasi, da je on vrhovna glava dinastije, ali o materi piše kao vladalac: »Mama naređuje,« »po maminom naređenju«. Možda je to bila dužna sinovska zahvalnost prema materi, koja ga je de facto dovela na prijesto. Sofija je svladala otpor svog muža, sama se odrekla dostojanstva carice, da pribavi prijesto sinu, koga zove god. 1848. u pismu Radetzkome: Mein Theuerstes, Mein Herzblut...

Franjo Josip bio je tvrda srca, a dr. Ernst misli, da je načelno namjerno nastojao da svoju prvotnu, jednostavnu i čovječansku dušu otvrdne. Jedva što je izašao iz dječjeg doba, bio je usamljen čovjek, sjedio je u velikoj usamljenosti na prijestolu i izvršavao svoju dužnost. Niko mu nije stajao blizu, niti žena, niti jedinac sin, a braća su ga samo uznemirivala.

Franjo Josip proživljavao je buran život, put tragike i potresa. I tom životu pridružila se kao družica Jelisava, ta ne samo tajanstvena, interesantna žena velikog stila, nego i od sudbine izabrana, da prije vremena krvavo svrši svoj život. Čudnovat je odnos carev prema »Sisi« (tako je zvao caricu)! Prema njoj je ostao kavalir do njezinog tragičnog kraja. Po svoj prilici odigrale su se između cara i carice uzbudljive scene prije nego što je došlo do harmonije između njih, koja je svoj izražaj našla u tome, da je carica lutala po svijetu, dok je on kod kuće nastojao da izvršava svoje dužnosti i da se razonodi kod gospođe Schratt. Car šalje svojoj ženi iz Budima, Ischla, Gödölö-a, iz mjesta gdje je održavao manevre u Tunis, Krf, Veneciju, Pariz telegrame bez sadržine. U osim slučajeva od deset ograničuje se na saopćenje, koliko ima stepeni u uzduhu, što ga udiše. Katkada ulazi u detaljnu analizu vremena i telegrafira na pr. da je vjetrovito ili toplo, da je bijesnila oluja, a onda zavladalo lijepo vrijeme. I tragična caričina smrt nije prekinula njegov uobičajeni način života i rada. »La séance continue« — vladanje teče jednolično dalje, dnevni se pensum apsorbira, izvršava se dužnost ili ono što je barem vrijedilo kao dužnost. Dr. Ernst veli, da je upravo u tome ležala velika umjetnost, umjetnost da sve enormno, vanredno, što se oko cara događalo, da sve ljude svoje okoline koji su ga — u prvom redu njegova žena — svojom ekstravagancijom ili svojim velikim crtama plašili, potisne u kolosjek otmjenog filistarstva.

Prema sinu Rudolfu odnosi se car samo kao prema nasljedniku prijestolja. Nema tu nikakove srdačnosti i otac i sin nisu nikada međusobno općili ili razgovarali tonom, koji bi se mogao pretpostaviti u ovom slučaju, jer je Rudolf bio jedinac. Danas je utvrđeno, da je Rudolfu bila oduzeta svaka mogućnost ozbiljnog rada, da je bio sprečavan, da razvija svoje sposobnosti i da je njegovom tragičnom kraju mnogo kriv i sam otac.

I sa kćerima Giselom i Marijom Valerijom car nikada ne opći tako, da bi se mogla osjetiti kakva toplota ili nježnost. Vrijedno je još spomenuti njegov odnos prema bratu, nesrećnom mexičkom caru Maksimilijanu. Dr. Ernst veoma uvjerljivo dokazuje, da car ne bi bio svog brata pustio u mexičku pustolovinu, da nije htio da se oslobodi častoljublja njegova, koje mu je smetalo. Kad je Maksimilijan zapadao u sve veću opasnost, car je na nj sasvim zaboravio. Tragedija od Queretara nije ga nikako potresla. Ne treba to da se objašnjava time, što je državne poslove i dalje vodio na uobičajeni način, kao da se ništa nije dogodilo, niti time, što je cara Napoleona, kojeg je čitav svijet smatrao Maksimilijanovim ubicom neposredno poslije queretarske tragedije, svečano primio s caricom Eugenijom u Salcburgu. Ima nešto drugo. Car je god. 1867. tačno u dan, kad je običavao da nastupi svoj »dopust«, otputovao u Ischl u lov. To je prvi od nebrojenih slučajeva, u kojem se može u Franji Josipu zapaziti ništicu, kako veli Ernst, »eine monumentale Herzlosigkeit«.

Ima mnogo toga još u Ernstovoj knjizi, što bi bilo vrijedno iznijeti, ali ja ću da se ograničim samo na neke vanredno interesantne momente, koji se tiču nas. God. 1892. u martu boravio je Franjo Josip u Cap Martinu. Pored zabava car i ovdje pomno prati, što se to zbiva u njegovoj državi. U svom Hotelu čita novine i 11. marta depešira svom ministru predsjedniku

Windischgrätzu: »Nadam se, da će odgovor na interpelaciju Bianchinija radi glasina o mobilizaciji protiv Srbije biti oštar i da izraz »Kroatische Truppen« ne će ostati neukoren«. Još isti dan odgovara mu ministar predsjednik »preporučeno«, da će na interpelaciju odgovoriti na sutrašnjoj sjednici i da će spomenuti izraz oštro ukoriti »Ich nehme Anlass, govorio je Windischgrätz u carevinskom vijeću, um gegen die für das k. und k. 13. Armeekorps die mit einem gewisen Nachdrucke Bezeichnung »Kroatische Truppen« auf das entschiedenste Verwahrung einzulegen. Das K. und K. Heer und alle seine Teile sind einheitliche und geschlossene und ihrem Obersten Kriegsherrn zu Gebote stehende Macht, welche keine anderen Rücksichten kennt als die des allerhöchsten Dienstes«. I bečka je štampa s odobravanjem izvijestila o tom incidentu u parlamentu. Car je na svojoj jahti na Rivijeri usred vatrometa i ciganske muzike izvolio da dade mig, veli Ernst i Beč je parirao i vlada, parlamenat i štampa — svi. To je mehanizam ustava...

Dr. Ernst — čini se sasvim ispravno — tvrdi, da mijenjanje slavenskog i njemačkog kursa u bivšoj monarhiji nije značilo, da je u cara bilo kakovih naročitih simpatija za Nijemce. Car je prosto izigravao nacije svoje države da sprečava jačanja konstitucije i da održi apsolutistički režim.

Kad je Gambetta idući za ciljem revanša nabacio misao rusko-francuskog saveza i slovensko-romanskog bratstva za pobijanje germanstva, pozdravili su ga Hrvati i mladočesi. Na intervenciju Tiszinu car se obraća na svog ministra predsjednika Taaffe-a, da žigoše Ultraslovene povodom mladočeškog i hrvatskog »Gambetta-Schwindela«. Car u pismu veli, da je pozvao hrvatskog bana da interveniše radi telegrama, što su ga hrvatski studenti poslali Gambetti. Ban ga je izvijestio, da je predatelje telegrama eruirao i da se nalaze u istrazi i da se nada da će tako otkriti i druge učesnike. Veoma bi bilo poželjno, piše car Taaffe-u, kad bi se to moglo da postigne i sa hrvatskim studentima u Beču.

God. 1888. spremala su slavenska društva u Beču proslavu Strossmayerova jubileja. Car je o tome doznao iz novina i stavlja Taafe-u na razmišljanje, da li bi se ta proslava mogla da zabrani, dašto uz pretpostavku »dass es gesetzlich möglich ist«. Iz saopćenih dokumenata se ne vidi, da li je Taaffe našao zakonski put, da udovolji carevoj želji.

Dolazak srpske kraljice Natalije u Beč dao je caru povoda, da naređuje ministru spoljnih poslova Kalnoky-u, ministru predsjedniku Taaffe-u, da preduzmu sve mjere, da bečki Jugoslaveni ne prirede kraljici ovacije. U telegramu Taaffe-u veli car, da učini bečkog policijskog prezidenta odgovornim za svaku ovaciju kraljici. Ako je potrebno neka i najveći policijski aparat upotrebi, da se ovakove ovacije spriječe. Kraljicu su međutim ipak prepoznali neki hrvatski studenti, kad je pošla u rusku crkvu i živahno su je aklamovali. Franjo Josip bio je radi toga bijesan i dao Taaffe-u mig, da smijeni policijskog prezidenta, koji nije dorastao za svoj položaj. U dva mjeseca, piše car, imamo da očekujemo u Beču posjetu njemačkoga cara, a donde treba u Beču da vlada drugi red.

Car je mrzio novinare. Kod njegovih javnih nastupanja trebalo je novinare pred njim sakrivati, da ih ne opazi. Ipak ovakve mjere nisu bile dovoljne i dogodilo se više puta, da je car te svoje neprijatelje otkrio i dao ih odstraniti. Car često intervenira, da se protiv izvjesnih novina sa strane vlasti istupi ili da se novine upute, što ne smiju da pišu.

Dr. Ernst učinio je na osnovu proučavanja carevih akata ovu konstataciju: Kod Franje Josipa je sasvim svejedno, da li se iz njegovih akata citira, kad mu je bilo 30 godina ili šezdeset godina. On nije bio ni mlad ni star. Njemu je bio jedan dan jednak drugomu. Izvještaj o užasnoj i tajanstvenoj smrti jedinca sina berlinskom dvoru ne razlikuje se u tomu od lovačkog izvještaja njegovom jedinom prijatelju Albertu od Saske. Štaviše ni njegov se rukopis nije promijenio u toku od pola stoljeća. Dok se sve oko njega mijenjalo, ostao je on nepromijenjen i usamljen kao kamena sfinga u pustinji.

Dr. Milan Prelog.

*

»Nastavni Vjesnik« 1918.—1928. Glasilo društva hrvatskih srednjoškolskih profesora u Zagrebu. Ovaj mjesečnik, što je od godine 1892. do 1907. izlazio u nakladi tadašnje kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, a od toga vremena u nakladi Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora pored svojega eminentnoga zadatka, da bude srednjoškolsko pedagogijsko stališko glasilo zadovoljavao je i drugoj potrebi našeg kulturnog života — stručno naučnoj. U tome smjeru Nastavni Vjesnik je donosio pored pedagoško-metodičkih i članke iz područja povijesti, etnografije i literarne historije.

Dat ću kratak prijegled ovakovih članaka u »Nastavnom Vjesniku« od godine 1918. do 1928.

Dr. Petar Kolendić: Fragmenat jedne dubrovačke komedije iz XVI. vijeka (Knjiga XXVI. sv. 6, str. 347.). Pisac spominje, da je u jednoj bogatoj zbirci starina (Antuna Lukanovića) u Šibeniku naišao na manji rukopis iz XVII. stoljeća, u koji je ispisan fragmenat jedne dubrovačke drame, kojoj nije označen natpis ni auktor. Prikazivač iznosi karakteristike ovoga fragmenta te analizira pojedine scene trudeći se da dokaže, da je ova komedija pisana u XVI. stoljeću. Na kraju donosi cijeli fragmenat (sv. 6. i 7.).

U istome broju (6. str. 36) nastavljaju Š. Urlić i dr. Petar Karlić polemiku o tome, da li je B. Benincasa bio urednik »Kraljskog Dalmatina« u člancima »Još dvije tri riječi o B. Benincasi, uredniku »Kraljskog Dalmatina« (Š Urlić) i »Ponovno je li Benincasa bio urednik K. D.« (dr. Petar Karlić). Dr. Karlić misli, da cenzoru Bartolu Benincasi, koji »nije znao ni slova hrvatski«, a koga ni sami Talijani u enciklopedijama ne spominju, ne može biti mjesta u hrvatskoj književnosti.

Na str. 386. sv. 6. iznesen je književni rad dra. Petra Tomića, gimn. profesora i hrv. književnika prigodom njegove smrti († 11. II. 1918.). Podaci su izvađeni iz njegove autobiografije.

Dr. Josip Modestin: Tužaljke lijepe Mare za izgubljenom krunom (Knj. XXIV. sv. 8.—10. str. 490.). Pisac analizira sadržaj poznate lijepe narodne pjesme: Popuhnuo tihi vjetar... i odnesal Mari krunu... i određuje joj mjesto postanja u Hrvatskom Primorju. Pod »crnim Morom« krije se — po piščevom mišljenju — ugarski kralj Koloman, koji je Mari (Hrvatskoj) našao hrvatskoj krunu. Ona je preteča Vitezovićeve »Plačne Hrvatske« i Stoosova »Kipa domovine«.

Dr. Vlado Petz: Stjepan Marjanović, pjesnik ilirski (Knj. XXVI. sv. 8.—10., str. 590.). Prilog k povijesti hrvatske preporodne književnosti. Stjepan Marjanović — po piščevu izlaganju — agilan je suradnik na polju književnom za vrijeme preporoda, no sav njegov književni rad neoriginalan je. Pjesme su njegove izašle pod naslovom »Vitie« — a velika većina tih pjesama jednostavan su prijevod njemačkih pjesama. Bavio se i drugim radom umjetničkim pa je njegova svestranost utvrđena i u natpisu na njegovoj grobnoj ploči na kojoj stoji: »Grob Stjepana Marjanovića, djelotvornog rodoljuba, samouka slikara, pjesnika i glazbara«.

Dr. Josip Modestin daje (str. 622.) opširan prikaz Klaićeva djela Pavao Ritter Vitezović.

Dr. Grga Novak: Topografija i etnografija provincije Dalmacije (Knj. XXVII. sv. 1. 2. 3. 4. i 5.). Pisac iznosi uz bogato navođenje historijskih izvora latinska imena gradova i naselja rimske Dalmacije te objašnjava današnje nazive tih mjesta, te određuje točno položaj, gdje su ležala naselja onoga vremena.

Ivan Milčetić: Grujić Radoslav 1. Plemenski rječnik ličko-krbavske županije. 2. Topografski rječnik gospićkoga kotara (Zbornik za nar. život i običaje XXI. 273—364. XXII. 155—256). Kritički prikaz ovih dviju Grujićevih radnja. Prikaz je pohvalan. (»Nast. Vjesnik« knj. XXVIII. sv. 2. i 3. str. 82.)

Dr. Petar Karlić, Nepoznati ulomak »Hvarkinje«. Pisac uspoređuje zagrebački rukopis »Hvarkinje« (Z) s rukopisom dosad nepoznatim, koji je njegovo vlasništvo (K) i izriče želju, da se kod drugog izdanja Hvarkinje »pod crtom« uzme obzir i na variante ovoga dosad nepoznatog ulomka Hvarkinje. (Knj. XXVIII. sv. 3. i 4. str. 97.)

Dr. Dane Gruber, Osnutak hrvatske kraljevine (Knj. XXVIII. sv. 4 i 5. str. 145.). Pisac pobija tvrdnje Tome, arcidakona spljetskog, da je Hrvatska postala kraljevinom istom od Držislava i da su njezini kraljevi dobivali kraljevske znakove od bizantinskih careva. Kad se Tomislav svojom vlastitom snagom bio digao na vrhunac svoje moći, onda je prema ovoj svojoj povećanoj vlasti uzeo i veći naslov, t. j. kraljevski, dakle kraljevskog naslova nije dobio od rimskoga pape, već po svojoj domisli, a papa mu je onda dao priznanje na ovaj naslov.

Dr. Milan Šenoa, Ruske naseobine u Srijemu (Knj. XXVIII. sv. 4. str. 152.) Ove naseobine, kako pisac izlaže, nastale su sekundarnim putem t. j. Rusi su onamo došli iz Bačke ili zemplinske županije, a vrlo su rijetko primarne t. j. izravne seobe iz Galicije. Prikazavši u postocima ruske nasljednike po srijemskim kotarevima opisuje Šenoa oblik selâ, gradnju kuća, nošnju i običaje srijemskih Rusa.

Dr. David Bogdanović, Jedna zaboravljena novela Josipa Kozarca (Knjiga XXVIII. sv. 6. str. 248.). U svojoj autobiografiji veli sam Kozarac, da su »Priče djeda Nike« prvi plod njegovih mladenačkih doživljaja u prirodi. Te su priče izašle g. 1883. Međutim — tako iznosi D. Bogdanović — još g. 1878. štampana je jedna njegova novelistička radnja u »Obzoru« s natpisom: »U crkvi bit ćeš štovana...«

U istome broju (str. 268.) prikazuje dr. Branko Vodnik »Pregled hrvatske i srpske književnosti« od dra. Dragutina Prohaske.

Dr. Đuro Körbler, P. Kanavelovića »Sveti Ivan biskup trogirski« (Knj. XXVIII. sv. 8. i 9. str. 372.). Pisac članka oprovrgava tvrdnje prof. dra.

I. Scherzera (N. V. IV., str. 268.), koji tvrdi, da ona pjesma u obliku, u kojem ju je štampao J. Jurković, odaje tragove docnije prerade, a da te prerade nisu plod Kanavelovićeva duha, nego da ih je iza njegove smrti dodao netko drugi. (Ovoj raspravici dodan je prilog u XXX. knjizi sv. 9. i 10. str. 433.).

Dr. J. Nagy prikazuje u istome broju (str. 439.) dvije monografije o profesoru Josipu K. Jirečeku († 10. I. 1918.) i to Jagićevu i Murkovu. Prof. Ž. Jakić prikazuje (str. 449.) knjigu Đuro Szabo: Spomenici kotara Ivanec.

Dr. Vladimir Ćorović, Reljkovićeva Ovčarnica (Knj. XXIX. sv. 1. i 2. str. 22.) 1770. godine zatražio je bečki dvorski ratni Savjet da se njemačko djelo Paulovo Anleitung zur Verbesserung der Schafzucht prevede na hrvatski jezik. Ovo je djelo preveo slavonski pisac Adam Tadija Blagojević, no dvorski ratni savjet nije se obazirao na taj prijevod, već je tražio Reljkovićev prijevod, koji je izašao kasnije. Pisac članka objašnjava zašto je bilo tako i utvrđuje, da je prevod Reljkovićev napredniji i bolji.

Dr. B. Drechsler prikazuje (str. 64.) V. Dukata, Lovrenčić »Petrica Kerempuh« (Rad 220).

Dr. Slavko Ježić, Talijanske pjesme F. K. Frankopana. (Knj. XXIX. sv. 3. i 4. str. 123.). Pisac dokazuje, da je Frankapan pjevao i talijanskim jezikom, jer da je pronašao pet talijanskih pjesama, za koje se može dokazati da su Frankapanove.

Dr. Petar Skok, Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta, (Knj. XXIX. sv. 5. i 6. str. 225. i nastavak do 1. i 2. sveska knj. XXX.) Pisac objašnjava postanje, značenje te geografski i politički položaj velikog broja hrvatskih imena mjesta. Materijal je svrstan abecednim redom.

U istome dvobroju nalazi se prikaz knjige Đure Szabo-a: Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji od prof. Ž. Jakića.

Maixner Ivanović Rudolf, Francuski prijevod Gundulićeva »Osmana«. (Knj. XXIX. sv. 7. i 8. str. 294.) Francuzi su tek godine 1838. saznali točno i solidno, što je zapravo »Osman«, jer do toga vremena oni su se vrlo malo zanimali za sve, što se nalazilo izvan Francuske. Te godine je vojvoda Antun Sorgo (Sorkočević) u »Revue du Nord« štampao svoje članke o nama. Prvi članak u svibanjskom broju »Sur la ville et l'ancienne république de Raguse« govori o povijesti dubrovačkoj, a drugi, u kolovoškom broju »Osman, poëme illyrien« donosi uz uvod o ilirskom jeziku i literaturi te o Gunduliću prevedene fragmente 8. i 14. (Sorkočevićeva) pjevanja. Pisac se dalje bavi ovim prijevodom.

Dr. Vladimir Kesterčanek, O utjecaju njemačkih pjesnika na Antuna Nemčića. (Knj. XXIX. sv. 7. i 2. str. 300.) Pisac iznosi primjere navodeći tekstove, iz kojih se jasno vidi, u kolikoj je mjeri Nemčić stajao pod utjecajem njemačkih pjesnika.

Dr. Dane Gruber, Kako je Hrvatska dobila Dalmaciju g. 1358. (Knj. XXIX. sv. 7. i 8., str. 318. i 9. i 10. str. 432.) Pisac prikazuje dugotrajne napore kralja Ludovika I., da pod svoju vlast dobije Dalmaciju, što mu je konačno uspjelo mirom u Zadru 18. veljače 1358. Tako je Hrvatskoj pridružena Dalmacija, koja je nekoć bila njezina kolijevka. Tako je ostalo do početka XV. stoljeća, kad su se Mlečane opet dočepali Dalmacije.

Dr. Velimir Deželić, Izvor Veberova »Dobrotvora đačkog«. Članak iznosi dokaze, da je Veber gradu za ovu svoju novelu crpao iz istinitoga događaja, koji je opisan u jednom kajkavskom spisku iz početka XIX. stoljeća. Pisac donosi i tekst rukopisa, koji i sa jezične strane iznosi zanimljive podatke. (Knj. XXIX. sv. 7. i 8. str. 314.)

Dr. Franjo Fancev, Izdanja Marulićeve Judite. (Knj. XXX. sv. 2. str. 119.) Pisac iznosi, da imamo pet različnih starijih izdanja (1521., 1522., 1522., 1586. i 1627.) U razmaku od više 100-tinu godina između 1. i 5. izdanja samo je posljednje izdanje utvrdilo potrebu mijenjanja jezika prvoga izdanja. Time smo dobili ujedno lijepu paralelu mijenjanja arhaističkog tipa jezika u mlađi.

Dr. Božo Cvjetković, Iz diplomatske povijesti Dubrovnika. (Knj. XXX. sv. 3.—6. str. 133.). Sadržaj: Onovremeni povijesni karakter. — Etničko strujanje. — Krstaške vojne; njihov cilj i posljedice gledom na sredozemnu rasu. — Četvrta krstaška vojna i Mlečani. — Posvojenje Zadra. — Dubrovnik i etnička strujanja. — Dubrovačka republika prima vrhovništvo mletačko. — Dubrovački razvoj pod utjecajem zapada.

Dr. Velimir Deželić st., Danteov Pakao i Stanko Vraz. (Knj. XXX. sv. 1. i 2. str. 5.). Prikazan je prijevod nekih odlomaka iz Danteova Pakla, što ih je preveo St. Vraz. Taj je prijevod pisac ovoga članka našao u ostavštini Rakovčevoj.

Emil Laszowski, Prilog književnom radu Nikole Plantića. (Knj. XXX. sv. 1. i 2. str. 14.) Nikola Plantić bio je svećenik zagrebačke biskupije, a kasnije isusovac i misionar u Paragvaju. Posljednje dane svojega života proveo je kao rektor isusovačkog kolegija u Varaždinu. Uz svoje zvanično djelovanje Plantić je radio i književno te je izdao knjigu: »Pobožna i kratka zavsaki dan meseca premišljavanja...« U članku navodi se i drugi književni rad Plantićev.

Rudolf Strohal, Pregled tiskara, u kojima su se štampale hrvatske knjige od najstarijih vremena do osnutka Jugoslavenske Akademije. (Knj. XXX. sv. 1. i 2. str. 19.). Navedene su tiskare 1. izvan domovine i 2. u domovini.

Dr. Dane Gruber, Grgur II. Bribirski (Knj. XXX. sv. 1. i 2. str. 26.) Uloga Grgura II. iako nije bila onako znatna, kao njegove braće Mladena II. i Pavla II., ipak je bila dosta važna u povijesti hrv. kraljevstva. I on je po svojim silama branio prava sloboštine hrvatskih velmoža i po tome hrvatskoga kraljevstva prema kraljevima Anžuvincima, koji su dosljedno nastojali, da skrše hrvatske velmože i da hrvatsko kraljevstvo što tješnje privežu ugarskom kraljevstvu. On je položio preselivši u Staru Slavoniju temelj novoj, moćnoj lozi Bribiraca Šubića, naime lozi Zrinjskoj. (Vidi i knj. XXXIV. str. 114.)

Maixner Ivanović Rudolf, Ban Jelačić kao pjesnik. Knj. XXX. sv. 5. 6. str. 214.) Pisac govori o zbirci njemačkih pjesama Jelačićevih, koje su izašle pod naslovom »Eine Stunde der Erinnerung«. — Ban Jelačić ne bijaše darovit pjesnik, premda je lako i rado pisao stihove. Ipak se iz njegovih pjesama vidi, da je trajno težio za »velikim podvizima«.

Dr. Božo Cvjetković, Ocean i povijest. (Knj. XXX. sv. 7. i 8. str. 337.) »Za povijest i geografiju, izuzevši astronomski i geološki dio, more je conditio sine qua non. Bez njega bi hronologija na našem planetu dospjela na mrtvu točku. Smrću mora neminovno bi slijedila i smrt povijesti, jer je iz mora sve poteklo«. Utjecaj mora na povijest čovječanstva vrlo je velik. U borbi za opstanak, što je majka svakoga napretka, ocean se jako razlikuje od tvrdoga tla. Ocean velikih prostora i širokih horizonata jako djeluje na oštrenje i širenje umnog, političkog i privrednog poimanja svijeta. More je najaktivniji i najstariji diplomat!

Dr. David Bogdanović, Nešto o M. A. Relkoviću. (Knj. XXX. sv. 9. i 10. strana 442.) Pisac navodi neke primjere za Relkovićevo pisanje pjesama, jer je osim »Satira« ostalo još nekoliko Relkovićevih manjih radova u stihovima.

Dr. Stjepan Tropsch, August Šenoa kao pripovijedač. (Knj. XXX. sv. 9. i 10. str. 445.) U raspravi iznosi autor neke priloge za karakteristiku Šenoina načina pripovijedanja. Tako na pr. ističe pisac, da je Šenoa volio za karakteriziranje pojedinih lica uzimati francuske i latinske — rijetko njemačke i talijanske fraze. Šenoa ne poznaje staleških razlika. On je prožet etičkim i moralnim načelima, zato o preljubu govori samo u epizodama. Junaci i junakinje njegovih romana većim dijelom su jedinci...

Vjekoslav Klaić, Mihailo Bučić i Franjo Tahi. (Knj. XXX. sv. 9. i 10. str. 474.) Klaić dokazuje iz parnice Mihajla Bučića protiv Franje Tahija, da je Mihajlo Bučić do 24. travnja 1565 bio rimokatolički župnik u Stenjevcu, a god. 1567.—1571. u varoši Nedelišću kod Čakovca u Međumurju, gdje je crkveni patron bio knez Juraj Zrinski.

Dr. Velimir Deželić st., Nepoznate njemačke pjesme Augusta Šenoe. (Knj. XXXI. sv. 1. i 2. str. 15.) I August Šenoa, kao mnogi drugi hrvatski pjesnici, bio je i njemački pjesnik. Pisac prikazuje jednu zborku Šenoinih njemačkih pjesama pod naslovom »Blüthen von 1858.« To je rukopis samoga pjesnika Dr. Deželić dalje ističe, kako se kasnije hrvatski pjesnik Šenoa poslužio nekim mislima iz ovih svojih njemačkih prvijenaca (»Telegraf« — »Brzojav«). U knj. XXXI. sv. 4 i 5. str. 157. donosi isti pisac »Prilozi k biografiji A. Šenoe«.

Dr. Franjo Fancev. Iz hrvatske književne povijesti. Knj. XXXI. sv. 1. 2. str. 52.) 1. Ljudevit Jakobili, hrv. književnik. 2. Ivan Mihalj Sotner. Dr. Fancev utvrđuje, da je Jakobili bio pisac latinskoga djela a da je kasnije učinjen hrvatskim piscem, a Mihalj Sotner načinjen je piscem, a bio je zapravo samo nakladnik. 3. Novi primjerci dosadašnjih unika. U knjizi XXXI. sv. 6.—9. nastavlja dr. Fancev i prikazuje 4. »Literarnu historiju Adama Alojzija, Baričevića« i 5. Grgur Malevac. Isti pisac donosi (knj. XXXI. sv. 9.—10.) raspravu Prilozi za historiju kajkavske poezije u XVII. stoljeću«. Obara se na dosadašnje literarne historiografe, koji da su kajkavsku poeziju XVII. stoljeća prikazivali »primitivno« i da u tome pogledu nisu pokročili dalje od početnih istraživanja Kukuljevićevih. Pisac naročito to zamjera književnom historičaru dru. B. Vodniku. Kajkavska književnost toga vremena stajala je pod jakim utjecajem njemačko-latinske kulture. Sada pisac iscrpivo prikazuje 1. Gabrijela Jurjevića 2. Matiju Magdalenića. (Vidi i XXXI. str. 329.)

Vladoje Dukat (knj. XXXI. sv. 4. i 5. str. 175.) Tri pisma Tomaša Mikloušića. (Iz hrvatske književne povijesti.) Iz pisama se doznaje, da je između Mikloušića i Lovrenčića, najznatnijih kajkavskih literata dopreporodnog doba postojalo srdačno prijateljstvo, koje se oči-

tovalo u međusobnom književnom pomaganju.

Vjekoslav Klaić, Dr Romuald Josip Kvaternik, posljednji profesor historije u kr. akademiji znanosti u Zagrebu. Ovdje je prikazan život i rad oca Eugena Kvaternika, hrvatskog narodnog borca i mučenika.

Dr. Velimir Deželić, Dragutin Rakovac kao dramatik. (Knj. XXXII. str. 1.) Pisac prikazuje Rakovčev prijevod Körnerove drame Zriny, koji dosad još nije poznat i koji se našao u rukopisnoj ostavštini Rakovčevoj.

Dr. Dane Gruber, Ban Mikić Mihaljević. (Knj. XXXI sv. 1.—6. str. 20.) Ugarsko-hrvatski kralj Karlo I. Anžuvinac imao je mnogo borbe s hrvatskim velmožama, koji su htjeli da budu neovisni od kralja. Kralj se nadao, da će ban Mikić Mihaljević uspjeti da upokori hrv. knezove. Mikić bio je podrijetlom Malorus, a dobio je od kralja visoke časti i mnogo dobara. Pisac dalje prikazuje historijat borbi, što ih je Mikić vodio dijelom za ojačanje svoje, a dijelom za ojačanje kraljevske vlasti.

Dr. Franjo Fancev, O »Stjepanuši« Stipana Jajčanina. Knjiga XXXII. sv. 1. i 2. str. 38.) Pisac se bavi analizom sadržaja knjižice »Ispovied krstjanska« fra Stipana Jajčanina Markovca aliti Margetića. Prigovara dosadanjim historiografima književnim, što ovo djelo samo spominje, a ne iznose njenoga sadržaja, po kojemu je ona postala popularna i prozvala se popularnim imenom »Stjepanuša«. Dr. Fancev misli, da ova knjiga svoju popularnost nije stekla po prvome dijelu, koji sadrži upute za ispovijed, kakvih je bilo i u drugim bosanskim molitvenicima, već po drugom dijelu, koji sadrži poeziju, kojom je kitio i Divković svoj »Nauk krstjanski«.

Vladoje Dukat, O Jurju Habdeliću. (Knj. XXXII. sv. 3. 4. str. 124.) Pisac se bavi Habdelićevim djelima »Pervi otcza nassega Adama greh« i »Zerczalo Mariansko« uzimajući kao osnov svojega izlaganja, da su ta Habdelićeva djela neoriginalne komplikacije. Ipak drži prof. Dukat, da Habdelićev rad čini vrlo važan i znamenit faktor u razvoju kajkavske proze XVII. stoljeća.

Isti pisac donosi u XXXIII. knj. sv. 1. i 2. str. 17. raspravu »O vrelima Jambrešićeva rječnika«. Pisac navodi latinsku, hrvatsku, magjarsku i njemačku građu, koja je poslužila za sastavljanje rječnika. O Sušnik-Jambrešićevu rječniku razvila se između Vl. Dukata i dra. F. Fanceva polemika glede autorstva. (Nast. Vjesnik XXXV. 9.—10., XXXVI. 1.—2.)

Dr. Franjo Fancev, Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame. (Knj. XXXII. sv. 3—6. str. 109.) Pisac dokazuje, da crkvena drama nije bila samo crkveno narodna potreba, već da se razvila i u osobitu literarnu vrstu naše umjetne književnosti. Hrvatska crkvena drama preuzela je svoj osmerac iz naše crkvene poezije. Dr. Fancev iznosi tvrdnju, da je talijanska crkvena drama izvodila snažan utjecaj na našu dramu ne samo obzirom na njen vanjski oblik. Nikako ne možemo tražiti utjecaj njemačke crkvene drame na našu, kako to tvrdi dr. Vodnik. S talijanskom one imadu i neke zajedničke motive. (Vidi i knj. XXXVI str. 1. »Novi prilozi za povijest hrvatske crkvene drame«.)

Vladoje Dukat, Tomaša Mikloušića rad oko kalendara (knjiga XXXIII. sv. 5. 6. str. 194). Mikloušić ide među one izdavače hrvatskih kalendara, koji su razabirali, da kalendar nema samo služiti za praktičnu potrebu, već da treba da bude i poučni priručnik. Mikloušić izdao je g. 1819. prvi hrvatski stogodišnji kalendar. Taj je kalendar vrlo solidna i poučna knjiga. Pisac sada potanje prikazuje sadržaj kalendara. Najvažniji dio njegov jesu gospodarske poruke.

Vjekoslav Klaić, Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara. (Knj. XXXIII. str. 275.) Konstantin VII. Porfirogenet u svojem djelu »De administrando imperio« daje vrlo oskudne podatke o hrvatskim vladarima, a i one, koje spominje nije po njegovu kazivanju moguće svrstati u vremenski slijed. Klaić postavlja hipotezu, da je Konstantin imao na umu dva Krešimira, te da je jedan Krešimir s ocem Trpimirom živio u IX. st., a drugi sa sinom Miroslavom u prvoj polovici X. st. Tako otpada potreba, da se stvori imaginarni drugi Trpimir. Dalje govori pisac o splitskim saborima god. 925, i 928. i o Tomi arciđakonu.

Jubilarni milenijski svezak Nastavnoga Vjesnika donosi ove historijske članke: (Knj. XXXIV. sv. 1.)

Vjekoslav Klaić: Nagađanja o hrvatskoj kraljeskoj kruni. God. 1634. našla se u razvaljenom zidu grada Ozlja neka vrlo dragocjena kraljevska kruna. Mogla je to biti i stara kruna hrvatskih kraljeva, koja je za tatarske provale možda dana u pohranu Frankapanima na otoku Krku, pa je poslije prenesena iz mletačkog Krka u grad Ozalj. No sve to zasad je nagađanje.

Dr. Josip Nagy, internacionalno značenje starih hrvatskih isprava (str. 5.). Ako se uzme u obzir, da su Hrvati, jedini od svih Slavena, došli u neposredan doticaj s rimskom civilizacijom i rimskim ispravama, da u njihovo doba žive i dalje mnogi ostaci rimske isprave, da u romansku ulaze elementi hrvatskog pravnog naziranja, i da ti elementi mijenjaju strukturu same isprave i da su hrvatske kneževske i kraljevske isprave poseban tip — onda se može reći da im pripada internacionalno značenje.

Dr. Josip Modestin, Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrvatske povijesti, (str. 91 pisac polemizira s navodima prof. dra. Šišića o gornjoj temi. (Vidi i Nast. Vjesnik XXXIV. str. 115. i knj. XXXVI. str. 288).

Dr. Stjepan Srkulj, Ličnost kralja Tomislava i njegove zasluge. (str. 15) Članak ima ove sastavne dijelove: I. Geografsko gospodarska razmatranja. II. Jedna historijska zabluda. III. Ličnost kralja Tomislava. IV. Zasluge Tomislavove.

Dr. Dane Gruber, Djelovanje kardinala Gentilisa u Hrvatskoj (1308.—1311.) (nastavlja se u svez. 2—3.). Kardinal Gentilis igrao je znatnu ulogu u povijesti hrvatskoj na početku XIV. s., a isto tako i u Ugarskoj, gdje je naveo sve plemiće na to, da su Karla I. izabrali i priznali za svojega vladara. Od istoga pisca na str. 114 ima rasprave: »Još o Grguru II. Bribirskom« (Vidi i knj. XXX. sv. 1. i 2. str. 26.)

Dr. J. Bösendorfer, Reformne misli XVII. vijeku u bivšoj Austro-Ugarskoj. S oslobođenjem Ugarske i Slavonije uskrsnu pitanje o upravi novo osvojenih zemalja. Glavno vrelo reformnih misli sve do Marije Terezije i Josipa II. bio je glasovit. Compendium der haubtrelation über die Einrichtung des Königreich Ungarn de anno 1688.

Hamdija Kreševljaković, Strossmayerovo pismo Mehmed-begu Kapetanoviću (knj. XXXV. sv. 3—4. str 81.). Kada je austrijski car Franjo Josip slavio g. 1879. srebrni pir, došla su mnoga odaslanstva u Beč. Iz Bosne došao je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. On se u Beču upoznao s biskupom Strossmayerom i otada do smrti ostadoše njih dvojica najbolji prijatelji. U jednome pismu, što ga S. piše Mehmed-begu K., spominje on njegovo »Narodno blago« iz g. 1887. i hvali je kao vrlo vrijednu narodnu knjigu.

Vjekoslav Klaić, Herceg Hrvoje i Hval Krstijanin (knj. XXXV. str. 83.). Iz jedne povelje kralja Sigismunda iz g. 1402. vidi se, da su kralj, dotično njegovi ljudi u kancelariji bosanskoga vojvodu, potonjega hercega spljetskoga Hrvoja držali i zvali patarenom. Ćirilski rukopis krstijanina Hvala svjedoči, da se nastojalo vojvodu Hrvoja, a od god. 1403. spljetskog hercega Hrvoja Vukčića privesti u krilo rimokatoličke crkve. Rukopis Hvala krstijanina pohranjen je u sveučilišnoj knjižnici u Bologni. Dalje Klaić raspravlja o tome rukopisu.

Vladoje Dukat, Hrvatska kajkavska književnost (knj. XXXV. str. 103.). Pisac iznosi, da naši književni historici premalo pažnje posvećuju kajkavskoj knjizi i njenim izdanjima.

Kerubin Šegvić, Jesu li Ćiril i Metod prosvjetitelji Hrvata. (Knj. XXXV. str. 162.) Pisac izvodi, da je glagolica starija od Ćirila i Metoda, da je slovjensko bogoslužje postojalo prije njih i da su se Hrvati služili pismom glagolskim i slovjenskim od pamtivijeka. (U istoj knjizi XXXV. str. 377. osvrće se prof. M. Kuzmić na ovaj članak.)

Dr. Franjo Fancev, Novi prilozi za povijest hrvatske crkvene drame. (Knj. XXXVI. str. 1.) Protivno mišljenje M. Valjavca, I. Milčetića, R. Strohala, J. Roića i Br. Vodnika, da se naša crkvena drama počela najprije javljati u najsjevernijim stranama teritorija glagolske crkve, t. j. ili u Hrvatskom Primorju ili na kvarnerskim otocima pisac dokazuje, da se hrvatska crkvena drama pod utjecajem sredovječne latinsko-talijanske crkvene drame razvila (u XV. st.) najprije na području hrvatske glagolske crkve zadarskoga kraja, a tek kasnije na jugu u Šibeniku, Hvaru, Splitu i Dubrovniku, odnosno na sjeveru u Hrv. Primorju na kvarnerskim otocima i u Istri.

Ivan Medved, Prvi dio Katančićeve Autobiografije. (Knj. XXXVI. str. 43.) U jednoj latinskoj pjesmi Katančićevoj nalaze se važna data o njegovoj mladosti i njegovu životu. Pisac iznosi cijelu ovu pjesmu u hrvatskom prijevodu.

Stipan Banović, Netemeljitost nekih prigovora Rusa P. A. Lavrova Mažuranićevu eposu Smrt Smail-age Čengića«. Knj. XXXVI. str. 52.) Lavrov osim nekih nedosljednosti u metru prigovara Mažuraniću, da katkada iz želje za afektima griješi protiv istine. Pisac drži, da je »baš ono pjesnička vrlina, što Lavrov drži, da je pjesnička slabost« i pobija navode i prigovore Lavrova.

Pop Vinko Premuda, Najstariji datovani spomenik hrvatske glagolice. (Knj. XXXVI. str. 81.) Opis i slike glagolskoga spomenika iz g. 1345.

Kerubin Šegvić, Dva spljetska (Knj. XXXVI. str. 111.) Pisac pobija neke navode dra. Viktora Novaka, što ih je iznio u Spomen knjizi Frane Bulića u raspravi »Dva spljetska falsifikata iz XII. vijeka« i u raspravi »Analiza razvoda zemalja manastira sv. Benedikta u Spljetu«.

(»Vjesnik za Arheologiju i povijest dalmatinsku«, god. XLVII—XLVIII.)

Stanko Pavelić, Primjer hrvatske historiografije prije osamdeset godina. (Knj. XXXVI. str. 122.) Pisac prikazuje »Novi i stari kalendar slavonski za prestupno godište 1848« analizirajući članak »Uspomena starih događajah u Slavonii«. Autor se bavi pitanjem romanizacije u Iliriku, dakle pitanjem, kojim se bavi K. Jireček i C. Patsch.

Dr. J. Matl, Dva njemačka časopisa iz šezdesetih godina 19. vijeka. (Knj. XXXVI. str. 174.) Docent gradačkog sveučilišta i austrijski stručnjak za književnu historiju južnih Slavena prikazao je u ovom članku časopise »Ost und West« i »Slavische Blätter« te njihov značaj za političku historiju južnih Slavena. Pisac iznosi važne činjenice, o kojima se dosad još nije vodilo računa u našoj literarnoj historiji.

Dr. Franjo Fancev, Prilog za historiju hrvatsko srpskih književnih veza u 18. vijeku. (Knj. XXXVI. str. 241.) Pisac dokazuje, da je u srpskoj građanskoj lirici XVIII. stoljeća bilo ne samo nesumnjive hrvatsko-kajkavske građe, već da je između jedne i druge lirike moralo biti i neposrednih tijesnih veza, koje su podržavali hrv. i srpski graničarski oficiri i podoficiri. »S pravom se mora pretpostaviti, da je hrvatska građanska lirika starija od srpske«.

Hamdija Kreševljaković, Rustem-paša, veliki vezir Sulejmana II. (Knj. XXXVI. str. 272.) U članku prikazan je život Rustem-pašin, a naročito njegova velika moć na dvoru cara Sulejmana II. Bio je taj čovjek jedan od ljudi, koji su znali svoj položaj u svim smjerovima iskoristiti i u lične i u državničke svrhe.

Dr. Vlado Petz.

BILJEŠKE

* Zaključkom broj 26.847—1928. Oblastni Odbor zagrebačke oblasti omogućio je svojom pripomoći izdanje ovoga sveska »Narodne Starine«. Osamljenom uvidjavnošću i dobrim shvaćanjem poziva našeg časopisa oblasni je odbor u Zagrebu pokrenuo izlaženje »Narodne Starine« iz poznatog dugotrajnog zastoja, da tim svojim činom pripomogne bar urednoj likvidaciji već pripremljenoga gradiva prijašnjih svezaka, ne bude li više mogućnosti daljnjega izlaženja »Narodne Starine«. Uredništvo ovog časopisa izriče i ovim svoju veliku zahvalnost zagrebačkom oblasnom odboru u vrijeme, kada su drugi mjerodavni faktori zajedno s publikom i velikim brojem predbrojnika zanemarili ovaj u početku dobro primljeni list.

* 25. veljače 1928. proslavio je g. S. Berger, počasni ravnatelj »Etnografskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu«, sedamdesetgodišnjicu života. Toj proslavi pridružila se i »Narodna Starina« svojom čestitkom, dok je jedan, umjetničko-obrtnički, sabiralački dio svečareve životne akcije ocrtan već u I. knjizi ovog časopisa (isp. str. 191.) No jednako i još više važne su njegove predradnje a onda i samo osnivanje zagrebačkog Etnografskog Muzeja u društvu s prof. Vl. Tkalčićem g. 1919. I ako došljak iz Slovačke u Hrvatsku svečar se od osamdesetih godina prošlog stoljeća posve kod nas udomaćio, potaknuvši niz akcija štono su u izvjesnim krajevima unapredile materijalnu kulturu a u inozemstvu pronijele glas o ljepoti našeg narodnog veziva. Kao dugogodišnji trgovac i vlasnik modne kuće za opremu nevjesta u Zagrebu posvećivao je i pažnju domaćoj kućnoj proizvodnji, pak je tako došao i na osnutak škole za razvijanje domaće kućevne industrije. Već 1890. imao je golemu zbirku narodnih rukotvorina od 10.000 komada. U ono vrijeme za njega je radilo oko 2000 seljanki kojekakve kućne izrade, a zatim je počeo i kroz nekoliko godina priredio u svijetu 96 velikih izložbi hrvatskog veziva (Paris, Berlin, Bruxelles, Hamburg, London, Leipzig, Roma, Firenze, Chicago, St. Louis, New-York, Melbourne, etc.). Priređivalo se prigodna predavanja, a strani tvornički pokušavali su da motive našeg veziva apliciraju i u keramici i na staklu (u Americi tzv. »Croatian porcellan«). No aplikacija bilo je i u sferi svjetske ženske mode za nekoliko sezona, naročito u Parisu i u Beču. Osim hrvatskih i ostalih jugoslovjenskih veziva g. Berger je sabirao obilje etnoloških objekata iz ostale Evrope, ali i iz područja tzv. egzotičkih naroda, pak je i ta zbirka uklopljena kao dragocjena sastavina među ostale zbirke Etnografskog Muzeja u Zagrebu, komu je dobar dio Berger privrijedio. Umjetničkom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja oporučno je pak namijenio jedan cijeli mali muzej, koji se zasad nalazi u njegovu stanu. Tu privatnu inicijativu i požrtvovnost honorirala je prije proslave i Narodna Skupština, zaključivši, da se svečaru odsad daje doživotna državna renta, a odlikovan je i inače u nekoliko navrata. Neumoran u prijeratnim inicijativama, upoznavajući faktore nekadašnje hrvatske vlade na tragediju domaće kućevne industrije, i čuvajući ime hrvatske proveniencije svim eksportnim objektima, a poslije rata jedno žarište u organizaciji zagrebačkog etnografskog muzeja g. Berger je dosljedno svom poznijem životnom cilju omogućivao i domaću nauku, namičući joj sredstva, te je u tome od početka pratio i nastojanje »Narodne Starine«, neprestano je zadužujući svojim interesom i svojim akcijama koje su vidjele i koje će još vidjeti rezultate i u ovom časopisu, ako mu izvjesne sile i neprilike ne prekrate nastojanje. Od početka izlaženja pa sve do ove godine »Narodna Starina« važila je naime i kao organ zagrebačkog Etnografskog Muzeja, čijem počasnom ravnatelju ona želi i dalje svestrano produženje dostojnoga životnoga djela.

* Muzej grada Zagreba. Na žalost se veoma kasno počelo pomišljati na to, da se stvori muzej od najvažnijih gradova našega slovjenskoga Juga. Muzej Grada Zagreba, onoga grada, koji je kroz osam stotina godina bio branič i simbol hrvatskoga naroda, grada, koji je primajući ponude iz cijeloga svijeta poradio, da nam narod nikada ne propadne i ne zahiri. Ni u najtežim vremenima turskoga gospodstva, ni za teške vladavine Magjara...! Jer za čudo je, (a možda tek samo dokaz njegove vječne vitalne snage), da baš nije premnogo gledao u historiju, u prošlost, već više u budućnost. Pa tako se tek teškom mukom posabralo nešto za taj muzej, a to je bilo tim potrebnije, što se Zagreb počeo neobično naglo razvijati, pa se veoma brzo gube dokumenti minulih epoha, ma da se na njihovom radu osnovao život sadašnjice. Nije tek slučajno Varaždin dobio svoj veoma lijepi muzej prije Zagreba!

Zadatak Muzeja Grada Zagreba jest velik. Treba prikupiti sve, što se odnosi na razvitak grada, sve što je još kadro dokumentirati život građana u različnim epohama. Mnogo je toga do danas pohranjeno u drugim muzejima, mnogo je zakopano u arkivima, pa će mnogo vremena proći, dok se ti dokumenti iskopaju. A napose je na žalost nestalo mnogo i premnogo spomenika crkvenoga života, a Zagreb je od stoljeća bio centar duhovnog života cijeloga hrvatskoga naroda. Treba prikupiti svu raštrkanu literaturu o Zagrebu za kasnije istraživače. Tako još sto i sto stvari, da Gradski Muzej u Zagrebu bude doista ono, što može i mora da bude.

Nevolja je, što se ne može pravo početi s radom, ponajprije radi pomanjkanja valjanih prostorija. Danas je Muzej Grada Zagreba smješten u suterenu Umjetničkog paviljona, koji je sve prije no zgodan za muzej. (U prostorijama, gdje je nekoć bila kafana, a i ta se nije mogla uzdržati). Nu pomišlja se na izvedbu takove muzejske zgrade, koja bi bez buke i pompe posvema odgovarala svojoj svrsi. Dakako, to je tek pjesma budućnosti. Međutim opet je sreća, da su i takove prostorije pronađene u vrijeme, kad su zagrebačke Hrvatice priredile milenijsku kulturno-historijsku izložbu, pa se jedan dio izložaka združio sa onim materijalom, što su ga »Braća Hrvatskoga Zmaja« prikupila za Muzej Grada Zagreba. Tako je nastao Muzej onakav, kako ga sada vidimo.

Za sada vrše poslove ravnatelj muzeja (g. prof. Gj. Szabó) i jedan činovnik (g. S. Pužar). Glavna je briga uzdržavanje već pribranoga materijala, te sređivanje novih akvizicija. Stariji građani rado povjeravaju svoje tečevine muzeju, na čemu im posebna hvala, ali kako je život grada donio veoma brzu mijenu, žiteljstva, pa kako je baš stari dio građana veoma naglo poslije rata osiromašio, ne može sve da poklanja. Gradski Muzej u Zagrebu pohađa godišnje otprilike 3000 posjetilaca. U programu je Gradskog Muzeja u Zagrebu pribiranje građe, koja se odnosi na starije doba do XX. stoljeća, pa onda napose doba Vrhovca, Gaja, Jelačića i Štrosmajera, pa sve do naših dana. A na žalost posvuda ima velikih praznina! Osobito za doba prije XIX. stoljeća.

Kakav će biti budget Gradskog Muzeja u Zagrebu dosad još nije odlučeno. Muzeji su dosta skupe institucije, kad treba, da rade i žive. Inače su suvišne. A prije svega potrebno je da se Gradskom Muzeju u Zagrebu omogući barem objamom skromno glasilo, da se tu priopće rezultati rada, jer publiciranje po našim novinama mnogo je dakako komotnije, ali za tren dva, sve je opet pokopano i nedokučivo. Utješno je, što kod sviju faktora postoji želja, da se ta pitanja povoljno riješe. Najpreča je potreba, da se saberu sva »zagrabiensia«, da se popuni muzejski arkiv, u koji ulaze svi sastavci o Zagrebu sadašnjosti i prošlosti, pa da se sve, što je vrijedno fiksira u slikama i snimkama prije no iščezne. A početak je već dobro učinjen. Ali napredak Gradskog Muzeja u Zagrebu ne odvisi samo o muzejskim radenicima, već i o onoj publici, za koju je muzej stvoren, od Zagrepčana samih!

* U vrijeme, kada je pokretan ovaj časopis te par godina poslije »Narodna Starina« jedina je isticala važnost prošastoga rada Hrvatskoga starinarskog društva u Kninu predlažući obnovu ove zanemarivane akcije (isp. I.

23., 345. II. 93., 151. III. 1., 118., IV., 194.). Ovaj časopis htio je poslužiti i dalje kao organ toga nastojanja, međutim je 1927. pokrenuta nova serija »Starohrvatske Prosvjete«, te se dio naših suradnika tako otudio »Narodnoj Starini« na čelu s urednicima »Starohrvatske Prosvjete« gg. dr. Ferdom Šišićem i arh. Č. M. Ivekovićem, sveuč. prof. i pravim članovima Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, a i drugima. Prije izvjesnoga vremena preuzeo je zagrebački oblasni odbor pod svoju zaštitu i financiranje i Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu i časopis »Starohrvatsku Prosvjetu«, koja je sada (za razliku od stare serije) proširila djelokrug iz sredovječne arheologije uopće i na područje sveukupne hrvatske povijesti, pa i u sferu etnologije i etnografije, a saznajemo, da će se u časopisu obrađivati i problemi istorije moderne umjetnosti i umjetničkoga obrta.

* 10. travnja 1928. održalo je svoju godišnju skupštinu splitsko hrvatsko društvo »Bihać«. Ono se bavi istraživanjem domaće povijesti te paralelno radi (ali ne zajednički) s Hrvatskim starinarskim društvom u Kninu, koje je opet rajoniralo svoj teritorij sjevernije, dok je društvo »Bihać« (predsjednik: Msgr. Frano Bulić, tajnik: prof. Barač, znanstveni referent: dr. Ljubo Karaman, blagajnik: g. Žnidarčić) zapravo više lokalno društvo, koje se ograničava na okolicu grada Splita. Među akcijama zadnjih triju godina društvo »Bihać« dovršilo je iskapanja i istraživanja u krunidbenoj bazilici kralja Zvonimira u solinskoj Gradini; istraživalo u Gomilici, gdje je otkrivena jedna rimska gospodarstvena zgrada, upotrebljavana i u srednjem vijeku, a istraživano je i u Šupljoj Crkvi u solinsko-kliškom polju (tu ima nade da će se naići na ostatke crkve sv. Stjepana u čijem su atriju pokapani hrvatski kraljevi). Radilo se i na rtu Marjana (ad Dianam), u »Sudanelu« kod Segeta, itd. Na skupštini je pribivao i dr. Ante Trumbić, koji je među ostalim u svom govoru napomenuo, da je društvu potrebno promijeniti njegov lokalni značaj. Prema tomu zasad postoje tri hrvatska arheološka društva, koja međusobno ne stoje ni u kakvoj vezi, u Zagrebu, u Kninu i u Splitu.

* Od 3. do 5. studenoga 1928. bile su u Ptuju svečanosti otvaranja Gradskog Muzeja, za koji je predradnje učinio sada već pokojni gradski bilježnik Ferko, pak onda kroz 25 godina velezaslužni gradski konservator g. Škrabar, a pripomogao je i ravnatelj splitskog arheološkog muzeja g. dr. Mihovil Abramić. Muzej je smješten u negdašnjem dominikanskom samostanu, a materijal daje u većini tlo rimskoga grada Poetovio. Ptuj je pun objekata iz rimske prošlosti (osobito je čuven nedaleki mitrej, svetilište boga sunca), dok je na glavnom trgu postavljen jedan spomenik na komu je prikazan Orfej. Povrh Ptuja nalazi se grofovski zamak Herbersteina, sam po sebi vrsta muzeja (naročito zbog velike zbirke gobelina i slika). Tom prilikom proslavljena je i 35-godišnjica ptujskog Muzejskog Društva, komu i »Narodna Starina« želi daljni procvat. Upriličen je tako reći i mali zbor stručnjaka, koji su se tu našli, pored domaćih i predstavnici njemačke nauke iz Beča i iz Štajerskog Graca dr. Reisch, dr. Egger, dr. Schmidt, dr. Mattl. Potonji je posebno naglasio potrebu zajedničkih kulturnih nastojanja između jugoslovenskih i njemačkih naučenjaka. Predavanja su održali: dr. Stelé iz Ljubljane (o historijatu ptujskog muzeja), dr. Vlad. R. Petković iz Beograda (o Stobima), dr. Egger iz Beča (o hagiografskim pitanjima).

* Prema programu ravnateljstva Muzeja Grada Zagreba i na osnovi izravnoga predloga podnešenoga ljetos Kuratoriju Muzeja Grada Zagreba »Narodna Starina« trebala bi postati glasilom toga muzeja. Postoji nastojanje, da se sva »zagrabiensia« našega časopisa izdaju i u posebnim edicijama, a uredništvo toga dijela preuzet će prof. Gjuro Szabó, ravnatelj Muzeja Grada Zagreba. Gradsko zastupstvo votiralo je u vezi s tim predlogom izvjesnu pripomoć u proračunu za godinu 1929.

NARODNA STARINA" sv. 16., VII. knj., 1. br

U ZAGREBU 12. X. 1928.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ

TISAK „TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB

SPECIJALNA TRGOVINA
ANTIKVITETI
BOGATO SKLADIŠTE
S. TAUBER
ZAGREB, MAROVSKA UL. 10
TELEFON 2637
KUPUJE I PRODAJE ANTIKVITETE, ZLATO, SREBRO I DRAGULJE

FINI SAPUNI
za njegu lica, što se pjene i miriše do zadnjeg listića prodaje na malo i veliko
NOBILIOR
ZAGREB, ILICA BR. 34.

„JUGOSLOVENSKI TURIZAM"
organ za propagandu turizma u Jugoslaviji
Urednik: Jerko Čulić
Izlazi jedamput mjesečno. Godišnja predplata Din 100·—
Narudžbe prima: „PUTNIK", Split.

„MLADOST"
LIST ZA ZABAVU I POUKU SREDNJOŠKOLSKE MLADEŽI
Urednik: Dr. A. Barac; izdavač:
PROFESORSKO DRUŠTVO
SEKCIJA ZAGREB
Pretplata godišnje 40 dinara a šalje se na upravu [g. R. Krušnjak], Zagreb, Palmotićeva ulica br. 17a II. kat

ZEMALJSKA BANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU
Postoji od godine 1895.
Uplaćeni dionički kapital 20 milijona dinara. — Oficijelne rezerve preko 12 milijona dinara.
Najstariji domaći zavod u ovim pokrajinama
Centrala u Sarajevu.
Filijale: Banjaluka, Bjelina, Brčko, Mostar i Tuzla. — Ispostave: Bihać, Derventa, Doboj, Bos. Gradiška, Livno, Bos. Novi, Bos. Šamac, Travnik, Višegrad, Zenica i Zvornik. — Odjeljenje za zemaljske proizvode u Brčkom
Po ugovoru sa Monopolskom Upravom prodaja duhana u 48 mjesta Bosne i Hercegovine
Ravi se bankovnim poslovima, vrši uplate i naplate u kraljevini S. H. S. i inostranstvu.
Prima uloge na štednju na knjižice i po tekućem računu. Ukamaćuje uloge uz povoljne uvjete, koji odgovaraju današnjim novčanim prilikama.
Kao glavno zastupstvo za Bosnu i Hercegovinu „SAVE" općeg osiguravajućeg dioničkog društva u Zagrebu [prije Assicurazioni Generali i Prvo sveopće osiguravajuće društvo protiv nezgoda i šteta] — vrši sve vrste osiguranja.

„TIPOGRAFIJA D. D." ZAGREB